

148060

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI**

**ERGENLERDE SAPKIN DAVRANIŞIN
NEDENLERİ OLARAK ÖZDENETİM VE AİLE İÇİ DENETİM
MEKANİZMALARININ ANALİZİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. M. ERSİN KUŞDİL**

MEHMET CEM TÜRKES

148060

BURSA - 2004

ERGENLERDE SAPKIN DAVRANIŞIN NEDENLERİ OLARAK ÖZDENETİM VE AİLE İÇİ DENETİM MEKANİZMALARININ ANALİZİ

ÖZET

Bireylerin neden suça ve sapkın davranışa yöneldiklerini açıklamak amacıyla Gottfredson ve Hirschi (1990) tarafından ileri sürülen Genel Suç Kuramı suçbilim alanında hem psikolojik, hem de sosyolojik temalar içeren nadir kuramlardan biri olma niteliğini taşımaktadır. Kuram, özdenetim düzeyi yüksek bireylerde suça yönelmenin düşük olduğunu, bu özelliğin gelişiminde ise, çocukluk döneminin yaşamsal önemi bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Özdenetim düzeyi, kurama göre, aile içi denetim mekanizmalarıyla ve, özellikle de, ebeveyn ve bakıcı davranışlarıyla belirlenmektedir.

Bu araştırmamızda, anket uygulaması yoluyla, Bursa ilinde farklı ilköğretim okulu ve liselerinde öğrenim gören 12-19 yaş arası 847 öğrenciden özdenetim düzeyleri, aile işlevlerine yönelik algıları ve bildirdikleri farklı sapkın davranış sıklıkları konusunda veri toplanmıştır. Analize dahil edilen 825 veri setinin (347 kız ve 478 erkek) korelasyon, regresyon ve Çoklu Varyans Analizi teknikleri kullanılarak yapılan analizlerin sonuçları, özdenetim düzeyi düşük olan kız ve erkek ergenlerde farklı sapkın davranış biçimlerini sergileme sıklığının, özdenetimleri yüksek olan ergenlere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bulgular Genel Suç Kuramı'nın temel savını destekler niteliktedir. Özdenetim düzeylerinin cinsiyete göre değerlendirilmesinde ortalamalarının kızların lehine olduğu sonucu da elde edilmiştir. İlginç bir diğer bulgu da, ailedeki kız kardeş sayısının artması ile özdenetim düzeylerinin yüksek olması arasında pozitif ilişkidir.

İletişim, birlik, yönetim, yetkinlik ve duygusal bağlam gibi temel aile işlevlerinin özdenetim ve, dolayısıyla da, sapkın davranış sergileme üzerindeki etkilerini incelendiğinde, bu işlevlere yönelik algıların olumluluk düzeylerindeki artışların yine özdenetim düzeylerindeki artışlarla pozitif ve anlamlı korelasyonlar sergilediği görülmektedir. Bu da, özdenetim gelişimindeki aile etkisinin sadece denetimi ve disiplini vurgulayan yönetim ve yetkinlik işlevleriyle sınırlı olmadığını, aile bireylerinin birbirleriyle iletişiminin açık ve net olması, kendilerini özgürce açmaları, duygusal

bağlılık ve yakınlık ile aile ortamındaki yapıcı ve destekleyici tavırlar gibi etkenlerin de bir 'aile sistemi' yaklaşımıyla değerlendirmeye katılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Anahtar kelime : özdenetim, sapkın davranış, ergenlerde sapkın davranış, ergen suçluluğu, aile içi denetim

THE ANALYSIS OF THE MECHANISMS OF SELF-CONTROL AND SUPERVISION IN FAMILY AS CAUSES OF DELINQUENT BEHAVIOUR IN ADOLESCENTS

ABSTRACT

The General Theory of Crime (GTC) which was proposed by Gottfredson ve Hirschi (1990) in order to explain why individuals tend to committ crime and delinquent behaviour is among the few theories that include themes both from the disciplines of psychology and sociology. The GTC proposes that high self-control individuals show lower levels of crime-related behaviours and the childhood period is of great importance in developing the capacity of self-control in individuals. According to the theory, the development of self-control depends on the familial control mechanisms and, specifically, on the parents' and caretakers' behaviours related to this aim.

In the present study, data were collected from 847 medium and high school students (aged between 12-19 years) enrolled to various educational institutions in the city of Bursa by administering questionnaires including the scales on adolescent's self-control level, perceptions about the familial functions and self-reports on the frequency of delinquents behaviours that were committed by adolescents themselves. Due to the missing data, 825 (347 girls and 478 boys) of 847 data sets were included in the correlational, regressional and Multivariate Analysis of Variance analyses that were conducted for testing the specific hypotheses of the study. Results showed that the low self-control adolescents' frequency of committing delinquent behaviours was significantly higher than the frequency reported by high self-control adolescents. This finding brings support for the fundamental proposition of the GTC. The results of gender comparisons showed that girls' self-control levels were significantly higher than the levels presented by the reponses of boys. An interesting finding pointed out that there was a positive and significant correlation between the level of self-control and the number of adolescents' sisters.

The findings regarding the effects of familial functions such as communication, unity, management, competence, and emotional context on individual's self control and

on the frequency of committing delinquent behaviours showed that there were positive and significant correlations between the positivity of adolescents' perceptions on the familial functions and the levels of self-control of adolescents. This finding suggests that the effect of family and parents on the development of self-control are not necessarily limited only to the management and competence functions that emphasise control and discipline practices realised within the family. Factors such as a clear and open communication style between family members, freedom of expressing oneself to other members of the family, emotional closeness and intimacy, and supportive and constructive behaviours within the family have also to be considered within a 'family system approach' in the attempts for explaining the development of self-control.

Key word : self-control, delinquent behavior, delinquent adolescents, family supervision

İÇİNDEKİLER

Özet	ii
Abstract	iv
İçindekiler	vi
Şekiller	vii
Tablolar	viii
Kısaltmalar.....	
Önsöz	x
1 GİRİŞ	1
1.1. SUÇ BİLİM KURAMLARI	3
1.1.1. Evrimci ve Biyolojik Açıklamalar	3
1.1.2. Sosyolojik Açıklamalar.....	11
1.1.3. Psikolojik Yaklaşımlar.....	15
1.1.4. Gelişimsel- Yaşam Boyu Gelişim Yaklaşımları.....	21
1.2. GELİŞİM PSİKOLOJİSİNDE ÖZDENETİM KAVRAMI	33
1.3. AİLE VE ÇOCUK SUÇLULUĞU	52
1.3.1. Parçalanmış aile etkisi.....	58
1.3.2. Aile içi ilişkiler.....	60
1.3.3. Ailenin ekonomik durumu.....	62
1.3.4. Anne baba eğitimi.....	63
1.3.5. Cinsiyet farklılığı etkisi.....	63
1.3.6. Ailede suçlu birey bulunması.....	64
1.3.7. Ailenin göç etmesi- sosyal ortam değişikliği.....	65
1.4. BİR SİSTEM OLARAK AİLE	66
1.5. UYGULAMA	68
2. YÖNTEM	72
2.1. Örneklem.....	72
2.2. Araçlar.....	74
2.2.1. Aile Yapısını Değerlendirme Aracı (AYDA).....	74
2.2.2. Suç Davranış Ölçeği (SDÖ)	76
2.2.3. Özdenetim Ölçeği.....	80
2.3. Uygulama.....	82
3. BULGULAR	83
4. TARTIŞMA VE SONUÇ	107
5. KAYNAKLAR	117
6. EKLER	123

ŞEKİLLER

Şekil 1 Sorunlu Davranışların Gelişimsel Sırası (Kaynak: Loeber, 1990)	26
Şekil 2 Ergenlik döneminde sorunlu davranışın doğuşu ve gelişmesi (Kaynak: Hurrelmann, 1988)	32
Şekil 3 Kız ve Erkek Katılımcı Gruplarının Özdenetim Düzeyi Ortalamaları (N= 823).....	87
Şekil 4 Kız ve Erkek Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Özdenetim Düzeylerinin Ortalamaları.....	88
Şekil 5 Kız ve Erkek Katılımcıların Aile Değerlendirme Ölçeği'nden Aldıkları Puanların Ortalamaları.....	90
Şekil 6 Özdenetim Değişkeninden Oluşturulan Dört Kategorideki Deneklerin Aile Değerlendirme Ölçeği 'Birey, İletişim ve Birlik' Puanlarındaki Ortalamaları	95
Şekil 7 Özdenetim Değişkeninden Oluşturulan Dört Kategorideki Deneklerin Aile Değerlendirme Ölçeği 'Yönetim, Yetkinlik ve Duygusal Bağlam Puanlarındaki Ortalamaları	96
Şekil 8 Katılımcıların Dört Özdenetim Kategorisindeki Konumlarına Göre Sapkın Davranış Ölçeği'nin Geneli ve Yedi Alt Boyutundaki Puanlarının Ortalamaları	101
Şekil 9 Sistemik Aile Yaklaşımında Ütopik İdeal Uyum Durumu ve Tüm Örneklemin Ortalamasıyla İlgili Şekiller.....	110
Şekil 10 Örneklemin En Üst ve En Alt Düzey Özdenetim Kategorilerindeki Öğrencilerin Beş Aile İşlevindeki Konumlarının Ortalamalarından Oluşan Prizmalar.....	112
Şekil 11 En Alt Düzey Özdenetim Kategorilerindeki Kız ve Erkek Öğrencilerin Beş Aile İşlevindeki Konumlarının Ortalamalarından Oluşan Prizmalar.....	114
Şekil 12 En Üst Düzey Özdenetim Kategorilerindeki Kız ve Erkek Öğrencilerin Beş Aile İşlevindeki Konumlarının Ortalamalarından Oluşan Prizmalar.....	115

TABLOLAR

Tablo 1 Veri Toplanan Okulların İsimleri, Konumları ve Analizlerde Kullanılan Örneklemdeki Öğrencilerin Cinsiyet Dağılımları	72
Tablo 2 Analizlerde Kullanılan Örneklemdeki Kız ve Erkeklerin Yaş Gruplarına Dağılımı	73
Tablo 3 Aile Yapısı Değerlendirme Aracı'nın İletişim, Birlik, Yönetim, Yetkinlik, Duygusal Bağlam ve Birey Boyutlarına Ait Maddeler.....	75
Tablo 4 Kaner'in (2000) Suç Davranışları Ölçeği Maddeleri ve Ek Cinsellik Maddeleri Üzerinden Yürütülen Faktör Analizi Sonuçları (N= 648)	77
Tablo 5 Suç Davranışı Ölçeği'ne Cinsellik Maddeleri Eklenmesiyle Elde Edilen Alt Boyutlar ve İçerdikleri Maddeler	79
Tablo 6 Suç Davranışı Ölçeği'ne Cinsellik Maddeleri Eklenmesiyle Elde Edilen Alt Boyutların Güvenirlik Katsayıları	80
Tablo 7 Gibbs, Giever ve Martin (1998) Tarafından Geliştirilen Özdenetim Ölçeği'nin Türkçe Versiyonu	81
Tablo 8 Araştırmada Ele Alınan Tüm Değişkenlerin İç Korelasyon Katsayıları	84
Tablo 9 Kız ve Erkek Öğrencilerin Yaşa Göre Özdenetim Ortalamaları	86
Tablo 10 Dört Özdenetim Kategorisindeki Kız ve Erkek Öğrencilerin Altı AYDA Boyutundaki Ortalama ve Standart Sapma Puanları	89
Tablo 11 Tüm Katılımcıların Özdenetim Puanlarının Hiyerarşik Regresyon Analizi (N= 713)	91
Tablo 12 Kız ve Erkek Katılımcıların Özdenetim Puanlarının Hiyerarşik Regresyon Analizi (N= 308)	93
Tablo 13 Öğrencilerin Aile Değerlendirme Ölçeği'nin Altı Boyutundaki Puanlarının Cinsiyet ve Özdenetim Faktörleri Kullanılarak Çoklu Varyans (MANOVA) Analizi (N= 800)	97

Tablo 14 Dört Özdenetim Kategorisi İçindeki Katılımcıların AYDA Değişkenlerindeki T Puanlarının Tukey Testiyle Yapılan Karşılaştırma Sonuçları.....	98
Tablo 15 Dört Özdenetim Kategorisindeki Katılımcıların 7 Sapkın Davranış Tipi ve Toplam Sapkın Davranış Sıklığı Ortalama ve Standart Sapmaları	100
Tablo 16 Tüm Katılımcıların Sapkın Davranış Ortalamalarının Hiyerarşik Regresyon Analizi (N= 713).....	102
Tablo 17 Öğrencilerin Sapkın Davranış Ölçeği'nin Yedi Boyutundaki Puanlarının Cinsiyet ve Özdenetim Faktörleri Kullanılarak Çoklu Varyans (MANOVA) Analizi (N= 822).....	104
Tablo 18 Dört Özdenetim Kategorisi İçindeki Katılımcıların SDÖ Değişkenlerindeki Puanlarının Tukey Testiyle Yapılan Karşılaştırma Sonuçları.....	105

ÖNSÖZ

Öncelikle, çalışmamın toplumsal bir sorun olarak yükselmekte olan çocuk suçluluğu ve bu olgunun kayıtlarda görülmeyen yüzü olan sapkın davranışların önlenmesine yönelik yapılacak araştırma ve çalışmalara katkısının olmasını diliyorum.

Bu çalışmanın oluşmasında geliştirici düşünceleri ile bana yol gösteren, bu araştırmanın her aşamasında bilgi ve önerileriyle çalışmama koşulsuz destek veren, teşvik edici tavırlarıyla sabrını ve emeğini esirgemeyen danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. M. Ersin KUŞDİL'e teşekkürlerimi sunarım.

Bilimsel çalışma ortamında yer almamı sağlayan ve desteklerini esirgemeyen U. Ü. Psikoloji bölüm başkanı Sayın Prof. Dr. Nermin ÇELEN'e teşekkürlerimi sunarım.

Bursa İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne, araştırmayı gerçekleştirdiğim okul yöneticileri ve değerli öğretmenlerine yardım ve desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Bana bu çalışma döneminde yardımlarını ve sabrını esirgemeyen değerli aileme, eşim Meral TÜRKES ve kızım Ceren Deniz TÜRKES'e teşekkürlerimi sunarım.

Mehmet Cem TÜRKES

Bursa, 2004

1. GİRİŞ

Bireylerin toplum tarafından onaylanmayan ve suç sayılan davranışlara yönelmelerinin ardında yatan nedenlere yönelik açıklama çabaları çok uzun bir geçmişe sahiptir. Bilimsel alanda, özellikle de suçbilim (*kriminoloji*) alanında farklı disiplinlerden çok sayıda kuram psikolojik düzeyden sosyolojik düzeye uzanan açıklamalar getirmektedir. Ancak, neredeyse tüm yaklaşımlar, suç olgusunun ardında çocukluk ve gençlik döneminin olumsuz deneyimlerinin yattığıyla ilgili savlar ileri sürmektedirler. Dolayısıyla, suçbilim alanında ‘çocuk suçluluğu’ (*juvenile delinquency*) alt dalı giderek artan bir önem kazanmaktadır. Özellikle, çoğu ülkenin yasalarının artık çocukluk ve gençlik dönemindeki eylemleri doğrudan suç kapsamında değerlendirmeme eğiliminde olmaları, bu davranışlara yönelik önleyici çalışmaların sayısında ki artışı da beraberinde getirmektedir.

Önleyici çalışmalar ve ilgili bilimsel araştırmalar, çocuk suçluluğu kavramına yönelik olarak ‘suçluluk’ ve ‘sapkın davranış’ (*delinquent behaviour*)¹ arasında bir ayırımın gerekli kılmaktadır: ‘suçluluk’, yasal olarak belirlenmiş ve kayıt altına alınmış bir statüyü yansıtırken; ‘sapkın davranış’ ise, bir şikayet söz konusu olmadığında takibata uğramayan, ancak yasal açıdan suç sayılabilecek davranış tipidir. Böylece, yasal sistemin kayıtlarına geçmeyen ve bir buzdağının suyun altında kalan kısmını oluşturan davranışlar bütünüünün bilimsel çalışmalarda kullanımının da önü açılmış olmaktadır.

Aynı toplum içinde neyin doğru neyin yanlış olduğu konusundaki görüş ve değerlendirmeler farklıdır. Sapma, (*deviance*) onaylanmayan davranıştır. Bu onaylamama yasalarca yapılıyorsa ve sonucunda cezaya tabi ise, sapma eylemi bir suç olarak değerlendirilmektedir. Diğer bir deyişle, yalnızca davranışın kendisi bir sapma olarak değerlendirilemez; ‘sapkınlık’ etiketi, başkaları tarafından davranışa karşı sergilenen tepkiyle oluşur. Dolayısıyla, sapma ve ardından gelen ‘suçluluk’, kişilerin belirli davranışlarına toplumun koyduğu damgalarla yaratılır. Sapma, bir eyleme

¹ *Delinquent behaviour* terimini dilimize çevrilmesinde ‘sapkın davranış’ ya da ‘sapıcı davranış’ gibi bazı farklı öneriler bulunmaktadır. Bu çalışmada ‘sapkın davranış’ terimi tercih edilmiştir.

'suçluluğa' ilişkin kural ve cezaların uygulanmasıdır. 'Suçlu' ya da 'sapkın kişi' ise, bu biçimde 'etiketlenmiş' kişidir (Becker, 1963; akt. Sokullu 2002).

Farklı kültürel ortamlarda çocukların ve yetişkinlerin aynı davranışa farklı anlamlar yüklemelerinin nedeni, neyin normal, neyin de anormal belirleyen ortamsal anlam sistemiyle açıklamıştır (Kağıtçıbaşı, 2000). Bu da, farklı insan gruplarındaki 'normallik' anlayışı farklılıklarını karşımıza çıkartmaktadır. Anlam sistemleri konusu, suç ve sapkın davranış alanındaki çalışmalar için önemli bir 'görelilik' (*relativity*) sorununu da beraberinde getirmektedir. Antropolojiden sosyolojiye, nörolojiden psikolojiye kadar çok geniş bir bilimler spektrumunda ele alınmış olan suç çalışmaları için bu sorun büyük önem taşımaktadır.

Görelilik sorunun çözümlerinden en önemlisi ise, psikoloji alanından gelmektedir. Bu disiplinin bulgu birikimi, bireyin yetiştirme dönemlerindeki sorunlu davranışlarının gelişimsel bir sıra izlediğine ilişkin görüşleri desteklemektedir. Öte yandan, söz konusu psikolojik sorunların aile ve yakın sosyal çevreyle olan tutarlı bağlantılarına ilişkin kanıtlar da bu disiplin tarafından sağlanmaktadır. Suçbilim alanındaki bulgular, suç ve sapkın davranışın bireylerin yaşamlarında belirli dönemlerde artışlar sergilediğini; özellikle de, çocukluktan çıkış ve gençlik dönemlerinde zirveye ulaştığını göstermektedir. Oldukça yaygın olarak saptanan bu eğilimlerin altında yatan nedenlerin çalışılmasında genelde psikolojinin, özelde ise gelişim psikolojisinin ciddi katkıları olmaktadır.

Bu araştırma, Gottfredson ve Hirschi (1990) tarafından ileri sürülen kuramsal açıklamayı temel alarak, suç ve sapkın davranışın altında bireyin düşük özdenetiminin (*self-control*) yattığı görüşünü sınavacaktır. Genel Suç Kuramı adı altında biçimlendirilen bu sav, özdenetim yetisinin bireyin özellikle ilk gelişim yıllarında oluşturulduğunu belirtmektedir. Anne, baba ve birincil toplumsallaşma kurumu olan ailenin diğer bireylerinin düzenli ve tutarlı denetim ve disiplin anlayışlarının bir sonucu olarak görülen yüksek özdenetim, kişiyi suç ve benzeri davranışlardan uzak tutacak bir beceri ya da eğilim olarak değerlendirilmektedir.

Araştırma, özdenetim ve aile işlevleri arasındaki ilişkileri, aileyi farklı işlevleri yerine getiren bir 'gelişim bağlamı' ve bir 'sistem' olarak ele alacak biçimde inceleme

amacını taşımaktadır. Böylece, değişik kültürel bağlamlarda aile işlevlerine yüklenen farklı 'anlam'lar ve farklı denge arayışları bulunabileceği fikri de değerlendirilmiş olacaktır. Dolayısıyla da, görelilik sorunu olarak ifade ettiğimiz temel soruna yönelik bir çözüm arayışına girilecektir. Özellikle, Türk kültürünün aile yapısındaki yönetim ve denetleme eğilimlerin batı toplumlarındaki yapıdan çok daha yoğun olduğu yolundaki gözlemler, özdenetim gelişiminde bu etkilerin çalışılmasını daha da ilgi çekici kılmaktadır.

1.1 . SUÇBİLİM KURAMLARI

Suçbilim alanında, evrimci, biyolojik, fizyolojik, sosyolojik ve psikolojik temaları içeren birçok kuram ve açıklama geliştirilmiştir. Bu kuram ve yaklaşımların en tanınmışlarının genel bir değerlendirmesi pozitivist yaklaşımların temelinde yer alan ve büyük ölçüde Evrim Kuramı'ndan esinlenen açıklamalardan başlanarak, aşağıda sunulmaktadır.

1.1.1. EVRİMCİ VE BİYOLOJİK AÇIKLAMALAR

Darwin ile başlayan evrimsel açıklamalar sürecinde Lombrosso, suçun ortaya çıkmasında biyolojik ve kalıtsal nedenlerin etkili olduğunu öne süren ilk araştırmacıdır. 1876 yılındaki çalışmasında Lombrosso suçun organizma koşullarının bir ürünü olduğunu vurgulamıştır. Evrim Kuramı'nın tür içindeki bireysel farklılıkların çeşitliliği varsayımından yola çıkan Lombrosso'ya göre, suçlular da önemli bireysel farklılıklar ve suçla ilgili tutarlı karakter yapıları sergilerler. Lombrosso, insanlar arasındaki boy, göz rengi, fiziki görünüş farklılıklarına benzer şekilde, psikolojik farklılıklar ve anormallikler de bulunduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla, bazı insanlar adeta suçlu olarak doğmakta, bu anormallikleri onları iradeleri dışında suç işlemeye yönlendirmektedir. Lombrosso'ya göre tipik bir suçlu vardır ve bu suçluların ölçülebilen bir takım fizyolojik özellikleri bulunmaktadır. Bazı dış özellikler, Lombrosso tarafından suçlu karakteristikleri olarak yorumlanmaya çalışılmış, geniş

çene, çıkık alın, şişkin ve çıkıntılı dudaklar, uzun ve iri kollar vb. karakteristiklerin suçluların ortak dış özellikleri olduğu savunulmuştur. Evrim Kuramı'nın sınırlarını zorlayan Lombrosso, suç işleyen insanların modern toplumda bulunan primitif topluluklar olduğu bile iddia etmiştir (Yavuzer, 2001). Öte yandan, Lombrosso'nun savları suçlu bireylerin psikolojik özellikleri konusunda oldukça sınırlı kalmıştır. Ancak, o yıllarda suç konusunda alana hakim olan 'iradeci' ve 'rasyonel' yaklaşıma ciddi bir alternatif olarak birçok farklı açıklama biçimine de zemin hazırlamıştır.

Lombrosso'nun bireysel fizyonomi konusundaki görüşlerinin daha ciddi nitelik taşıyan bilimsel bir uygulaması Sheldon (1942) tarafından gerçekleştirilmiştir. Benzer bir biçimde, Sheldon da davranışın yapısal özelliklerin bir işlevi olduğu görüşünü ileri sürmüştü ve bedensel özellikler ile davranış arasında ilişkiyi araştırmıştır. Sheldon, bireyin fiziksel yapısı göz önüne alınarak davranışlarının ileride ne yönde olacağını tahmin edilebileceğini savunmuştur. Sheldon'a göre beden yapıları üç gruba ayrılabilir, bunlar:

Endomorf : Yuvarlak bedenli, şişman, kısa, küçük kemikli, itaatkar ve fiziksel etkinliklere ilgi duymayan tiplerdir.

Mezomorf : Kalın kemikli, kasları gelişmiş, atletik yapılı, fiziksel olarak aktif, kendini zorla kabul ettiren ve cüretkar tiplerdir.

Ektomorf : İnce uzun, içe dönük, düşük omuzlu, küçük yüzlü ve nazik, hassas tiplerdir.

Sheldon'ın 200 suçlu üzerinde yaptığı araştırmada suçluların çoğunlukla mezomorf tipte olduğunu saptamıştır (akt.Sokullu, 2002).

Fiziksel özelliklerin suç işlenmesinde önemli olduğu ve bazı kimselerin bu özellikleri nedeniyle suç işleme potansiyeli taşıdığına ait görüşleri ileri sürenlerden Eleanor ve Sheldon Glueck (1950), bu kavrama çevresel etkiyi de eklemişlerdir. Farklı beden yapısına sahip ergenlerin çevresel etkenlere olan tepkilerinin de dikkate değer ölçüde farklı olabileceğini ifade etmişlerdir. 500 suçlu ve 500 suçlu olmayan denek üzerinde yaptıkları çalışmada bedensel ve fizyolojik özelliklerin yanı sıra, yaş, etnik köken, ırk, çevresel özellikleri ve zeka özelliklerini de incelemişlerdir. Suç davranışları sergileyen gruptaki bireylerin, öbür gruptaki bireylere göre ayırıcı bazı özellikleri

bulunmuştur. Fiziksel olarak bakıldığında, suçlu bireyler mezomorfik yapıda, sert ve kaslı bir vücuda sahiptirler ve çatık kaşlı bir yüz ifadesi sergilerler. Mizaç açısından enerjik, dürtüsel, sinirli, saldırgan, dışa dönük özellikler taşırlar. Bu bireylerin genel tutumları incelendiğinde, öfkeli, düşmanca, şüpheli, inatçı, sosyal açıdan iddiacı, itaatkar olmayan bir yapıda oldukları görülmüştür. Genel psikolojik yapıları yönünden incelendiğinde, suçlu bireylerin soyut ve bilişsel ifadelerin kullanımından çok, somut kavramlarla hareket eden ve sorunlara yöntemsel çözümlerle yaklaşmayan bir yapı sergiledikleri saptanmıştır. Öte yandan, iki grup sosyo-kültürel açıdan (ev içi anlayışsızlık, duygusuzluk, ana babanın ahlaki gücündeki zayıflığa bağlı duygusuzluk, katılık) fazla farklılık göstermemişlerdir. Araştırmacılar, suçluluğa zemin hazırlayacak etkenlerin yukarıda sıralanan genel özelliklerin karşılıklı etkileşimi sonucunda etkinleştiğini belirtmişlerdir (Agnew ve Cullen, 2003).

Biyolojik kökenli etkiler konusu, Lombroso'nun görüşlerini ileri sürdüğü 1876 yılından günümüze dek gelişen araştırma tekniklerinin de yardımıyla, çeşitli açılardan halen incelenmektedir. Suçbilim alanında birçok sosyolojik ve psikolojik kuramsal açıklama bulunmasına karşın, suç ve biyolojik yapı ilişkisi halen merak edilen ve araştırılan bir konu olma özelliğini sürdürmektedir. Hızla gelişen genetik çalışmaların bu ilginin sürmesi için güçlü bir teknik bilgi sağladığı da açıkça gözlenmektedir. Genlerin çocukluk, ergenlik ve yetişkinlikteki bilişsel fonksiyonları, bireysel farklılıkları ve psikopatolojileri üzerinde etkileri bulunduğu artık bilinmektedir. Anne babadan alınan kromozomların bir araya geldiklerinde oluşturdukları genomlar tüm bedensel karakteristiklerimizin oluşmasında anahtar görevi yapmakta, şizofreni, depresyon gibi bazı psikopatolojik durumlarda da belirleyici önem taşıyabilmektedir. Öte yandan, genetik faktörlerin, patolojik açıdan sahip oldukları belirleyicilik düzeyi kadar güçlü olmasa da, bireylerin suç davranışı sergilemelerinde önemli bir 'hazırlayıcı' role sahip olduğu görüşü genel bir kabul görmektedir (Tehrani ve Mednick 2000).

Kişilik ve suç arasındaki ilişki, genetik açıklamaların yoğun olduğu psikoloji alanlarından biridir. Alanın en tanınan (ve en tartışmalı görüşleri ileri süren) araştırmacılarından Eysenck (1964), evlat edinilmiş çocuklarda yaptığı çalışmalarında belirttiği gibi, bu çocukların hemen doğumdan sonra ana ve babalarından alınmış olmalarına rağmen, kişilik ve zeka açısından gerçek ana ve babalarına daha çok

benzediklerini ileri sürmektedir. Eysenck, bu durumun suçluluk konusunda da geçerli olduğunu ve çocuğun suç davranışına yöneliminin kendisini evlat edinmiş ebeveynlerinden çok, hiç tanımadığı gerçek ebeveynlerine benzediğini ifade etmiştir.

Yöntem açısından çok güçlü özellikler taşıyan ikiz çalışmalarında suç davranışını ortaya çıkaran genetiksel ve çevresel etkilerin rolleri araştırılmıştır. Grove ve ark. (1990) tarafından yürütülen ve doğumdan kısa süre sonra ayrılarak başkaları tarafından büyütülmüş tek yumurta ikizleri üzerinde yapılan bir çalışmada, iletişim bozukluğu sorunlarının ikiz kardeşlerin her ikisinde de görüldüğü bildirilmiştir. Ek olarak, bu ikizlerin yetişkinlikte de antisosyal davranış sergilediklerini gözleyen araştırmacılar, durumun genetiksel etki açıklamalarıyla uyumlu olduğunu belirtmişlerdir. Doğrudan suç davranışları konusunda yapılan çalışmaların sonuçları ise, daha çarpıcıdır: suç davranışları tek yumurta ikizlerinde çift yumurta ikizlerine göre çok daha yüksek oranlarda benzeşim sergilemektedir (Tehrani ve Mednick 2000). Bir başka çalışmada, suçlu biyolojik ebeveynlere sahip olan ve doğduktan kısa süre sonra evlat edinilmiş çocuklardaki antisosyal davranışların kontrol grubuna göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Mednick 1983, akt. Agnew ve Cullen 2003).

Cosmides ve Tooby (1992, akt. Agnew ve Cullen 2003), suç davranışını ortaya çıkaran kompleks davranış örüntülerinin belirleyicisi olabilecek genlerin varlığını deşifre etmeye yönelik çalışmalarında, beyin oluşumunda ve olgunlaşmasında etkili olan genlerin bilişsel fonksiyonların gelişiminde, beyin sinir ağlarının kurulumunda çevreden gelen bilgilere göre biçimlendiğini ve farklılaştığını ortaya koymuşlardır. Araştırmacılar, davranışların oluşumu sırasında çevresel etkileşimle kurulan sinirsel ağların bilişsel yapılar niteliğini taşıdığını ileri sürmektedirler.

Jacobs ve ark. (1965, akt. Vetter, Silverman, 1986), suç davranışını kromozom bozuklukları ile açıklamaya çalışmışlardır. Erkeklerde görülebilen "46 XYY" triploidi fazladan olan Y kromozomu anomalisi ile suç niteliği taşıyan davranışlar arasında bağlantı olabileceği hipotezini öne sürmüşlerdir. Bu görüşlerini de özellikle şiddet içeren ve cana kast edici davranış sergileyen erkeklerdeki fazladan bir Y kromozom taşımalarına dayandırmışlardır. Benzer şekilde erken fetal gelişim esnasında Y

kromozomun genler üzerindeki etkisinin suç davranışında cinsiyet farklılıklarına dönük açıklamaya katkısının olduğu görüşü ileri sürülmüştür.

Hormonal değişimlerin suç davranışı üzerine etkilerinin olduğuna inanan bazı araştırmacılar hormonların etkilerini inceleyerek davranışsal etkilerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Cinsiyet hormonlarının suça yönelim üzerindeki etkileri de araştırılan konulardan biridir. Hormonların özellikle beyin fonksiyonları üzerindeki etkileri farklı araştırmalarda ele alınmıştır. Birçok araştırma saldırganlığın neden erken ergenlik dönemi içinde yükseldiğini açıklamaya çalışmıştır. Erkeklerde saldırganlık testosteron düzeyi ile ilişkilendirilmiş, ergenlik dönemiyle yükselmeye başlayan testosteron düzeyinin davranışlara etkisi bulunduğu ileri sürülmüştür. Öte yandan, getirilen bir başka açıklama biçimi de toplumsal etkileri vurgulamakta, bu etki kaynağının hormonal etkinliği de belirleyecek denli baskın olabileceğine işaret etmektedir. Doğumdan itibaren genellikle ailelerin çocuğun saldırganlık davranışlarını engellemeye dönük tavır sergilerler. Çocukluğu takip eden ergenlik yılları ise ailenin kontrolü ve etkisi altından çıkıp, akran etkisinin ağırlık kazandığı dönemlerdir. Saldırganlık, özellikle de erkek çocuklar için, bu dönemde çoğu durumda yüreklendirilir. Yirmili yaşlarda yeniden kurulan aile etkisi, akran etkisinin önüne çıkmakta, bu da, saldırganlıkla ilişkili tablonun iyileşmesine yol açmaktadır (Farrington, 1996)

Zuckerman (1994) tarafından getirilen bir diğer açıklama ise, beyin aktivitesinde önemli bir nörotransmitter olan Monoamino Oksidaz (MAO) üzerinedir. Birçok formu bulunan ve salınım aktivitesi daima genlerin kontrolünde bulunan bu enzimin dopamin ve serotonin gibi önemli bazı kimyasal nöromediatörlerin salınımına etkisi olduğu saptanmıştır. Fetüsün gelişimi boyunca testosteron düzeyinin ayarlanması Y kromozom üzerinden gerçekleşmekte, bu da MAO aktivitesini düzenlemektedir. Testosteron düzeyi yükseldikçe, MAO enzim aktivitesi de baskılanmaktadır. Bu süreç, testosteron düzeyi zaten düşük seyreden kadınlardan çok, erkekleri etkilemekte, bu etki özellikle de ergenliğe giriş döneminde görülmektedir. Zuckerman araştırma bulgularında MAO enzim aktivitesi düşük olan bireyler ciddi antisosyal davranışlar sergilediklerini ve alkol/ uyuşturucu kullanımına ilişkin sorunları bulunduğunu bildirmektedir (akt. Agnew ve Cullen, 2003).

Kocabaşoğlu (2000), kişilik bozukluğu sergileyen vakaların kanlarının biyokimyasal incelemesinde saldırgan davranışların ortaya çıkmasında santral salınımlı ‘arginin vazopressin’ maddesi kolaylaştırıcı rol oynarken, serotonin maddesinin ise, bu davranışları baskılayıcı rol oynadığı belirtilmektedir. İnsanlarda saldırgan davranışların biyolojik incelemesinde en önemli nedenin düzensiz serotonin salınımı olduğu belirtilmektedir.

Sanayileşen batı ülkelerindeki araştırmalarda, erken yaşta doğum yapan annelerin çocuklarının yetişme döneminde antisosyal okul davranışları, okula düşük uyum, erken cinsel ilişki gibi sorunlu davranışlar sergilediklerini gösteren bulgular ortaya konmuştur (Furstenberg, Brooks-Gunn ve Morgan 1987). Ergenlik yaşındaki annelerin çocuklarında saldırganlıkla ilgili sorunların yaygın biçimde görüldüğü saptanmıştır.

Gebelik dönemi boyunca sigara, alkol ya da uyuşturucu bağımlısı ufak yaş gebelerin çocuklarında düşük doğum ağırlığı, kısıklık ve okul uyum sorunları gözlenmiştir. Özellikle alkol bağımlısı annelerin bebeklerinde gözlenen fetal alkol sendromunun çocuklarda hiperaktivite, düşük zeka düzeyi ve konuşma bozukluklarına yol açtığı tahmin edilmektedir (Steinhausen, Willms ve Spohr 1993). Geniş kapsamlı bazı araştırmalarda sapkın davranış ve perinatal komplikasyonların arasında bağlantı incelenmiştir. Kandel ve Mednick (1991), araştırmalarında doğum komplikasyonuna maruz kalmış olan erkeklerde, bu durumun ileride şiddet içeren saldırganlık işaretleri olabileceği belirtilmiştir. Bu bulgular sadece psikiyatrik hastalığı olan ailelerin erkek çocuklarında incelenmiştir. Düşük doğum ağırlığı peşinden birçok sağlık komplikasyonunu getirmektedir. Bunların sonucunda çocukta iletişim problemleri ve sapkın davranış gelişebileceği tahmin edilmektedir (akt. Farrington, 1996).

Farrington (1996) sapkın davranış ile perinatal komplikasyonlar arasındaki ilişkiye yönelik diğer kapsamlı açıklama beyin hasarı ya da nörolojik disfonksiyon nedeniyle motor gelişimin etkilendiği, bu durumun sapkın davranış ve şiddetin ortaya çıkmasında etkili olduğu yönündedir.

Taylor (1986), beş yaş ve hatta iki yaş altı çocuklarda başlayan hiperaktivitenin genellikle ergenlik dönemindeki sapkın davranışların öncül işareti olduğu, bu eğilimin gelişmesine katkısı bulunduğu belirtilmektedir. Loeber (1993), Huzursuzluk,

dürtüsellik, kısa dikkat aralığı "hiperaktiflik-dürtüsellik-dikkat eksikliği" olarak tanımlanan genel davranış örüntüsünün semptomlarıdır. Hiperaktiflik-dürtüsellik-dikkat eksikliği'nin düşük düzeyde fizyolojik uyarılmışlığın davranışsal sonucu olabileceği ileri sürülmektedir.

Bir işin başarılabilmesi için uyaran veya uyaranlara karşı gelişen erken motor ve duygusal yanıtların bastırılması veya geciktirilebilmesi yeteneği gereklidir. Özdenetim olarak adlandırılacak bu beceri, yürütücü işlevlerin gelişimine dayanmaktadır; dolayısıyla da, çocuk büyüdükçe kazanılacak deneyimlere bağlıdır. Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu sergileyen çocukların işlerini zamanında bitiremeyen, konsantre olma güçlüğü çeken, dikkatsiz, akademik becerileri sınırlı ve başarısız oldukları bilinmektedir. Öte yandan, yine bu çocuklar yaşlarıyla uyumsuz ve, özellikle de, dürtüsel davranışlar sergilemektedirler. Bu grubun motivasyon ve davranış baskılanması sorunu yaşadıkları ve bu sorunun da beynin frontal lob ve limbik sistem bağlantılı dışsallaştırma sorunu olduğu ifade edilmektedir (Korkmaz, 2000),.

Saldırganların EEG'lerinde düşük alfa dalgalarına rastlanılmış; otonom sinir sisteminin uyarılmasının ardından oluşması beklenen nabız hızı, kan basıncı ve cilt bulguları değerlerinin normalden daha düşük olduğu bulunmuştur (Venables ve Raine 1987). Benzer biçimde, Farrington (1996) Cambridge çalışmasında da şiddet içerikli saldırganlarda düşük nabız hızı bulmuştur.

Nöropsikoloji araştırmacıları sapkın davranış ile beyin fonksiyonları arasında önemli bağlantılar bulunduğu yönünde bilgilere ulaşmışlardır. Frontal lob bölgesi konsantrasyon, dikkat, soyut düşünce, kavramsal yapılar, sezgi, kendini izleme ve planlama ile ilgili fonksiyonların yönetildiği merkez niteliğini taşımaktadır. Bu bölge aynı zamanda uygunsuz davranışların ve dürtüsellüğün de baskılandığı alandır (Savrun, 2000). Bu bölgenin işlevlerindeki yetersizliğin sapkın davranışın, hiperaktivite ve antisosyal davranışların ortaya çıkmasına yol açtığı anlaşılmaktadır. Moffit ve Silva'nın (1988) Yeni Zelanda'da 1000 çocuk üzerinde doğumdan 15 yaşına kadar yürüttüğü boylamsal araştırmada saldırganlık ile hafıza ve görsel motor fonksiyonlardaki yetersizlikler arasında pozitif ilişkiler elde edilmiştir.

Kriminoloji alanında beynin anatomik olarak görüntülenmesini sağlayan teknikler kullanılmıştır. Pozitron Emisyon Tomografisi (PET) çekilerek görüntülendirilmiş ve fizyolojik çalışması esnasında beynin kullandığı kan şekeri radyoaktif işaretleme yapılarak beynin hangi durumlarda, hangi bölgesinin ne derecede enerji kullandığı görüntülendirilme çalışmaları yapılmıştır. Raine, Buchsbaum ve LaCasse (1997), inceledikleri PET görüntüleme teknikleri ile cinayet suçluları ve kontrol grubu üzerinde çalışmıştır. Tespit ettikleri bulgular, prefrontal korteks alanında aktivite düzeyinde azalma ve derin beyin yapılarında saldırganlık durumuyla ilişkili normal dışı aktivite düzeyleridir. Araştırmacılar, durumun prefrontal alandaki sinir hücrelerinde farklılaşmalara ya da bu yapılanmadan dolayı hücre içine şeker alımında azalmalara bağlı olduğunu ifade etmektedirle. Reine ve arkadaşları (2000), manyetik rezonans (MR) görüntülendirilmesi tekniğini kullanarak antisosyal kişilik bozukluğu olan bireylerde yaptıkları incelemelerde, bu kişilerde beynin prefrontal alanında gri maddenin kontrol grubuna göre ince olduğu saptanmıştır (akt. Agnew ve Cullen, 2003).

Eysenck (1964), çevresel faktörlerin davranış özellikleri üzerindeki etkisini reddetmemekle birlikte, merkezi sinir sistemindeki ya da otonom sinir sistemindeki belirli bir yapının kalıtımla geçtiğini ileri sürmüştür. Eysenck'e göre kişilik, bazı temel boyutların tespiti ile teşhis edilebilir. Araştırmacı, kuramını kişiliğin üç temel faktörle tanımlanabileceği sonucuna vararak kurmuştur. Kişinin belli şekilde davranışta bulunma eğilimlerinin kümelenmesi sonucunda özelliklerin, özelliklerin kümelenmesi sonucunda da 'tip'lerin ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu kişilik tipleri *dışadönüklük*, *nevrotizm* ve *psikotizmdir*. Eysenck'e göre dışadönükler, sosyal, riske giren, atak, kendini ifade etme ve ayrıntılı düşünme becerisi düşük, sorumluluktan kaçan, içinden geldiği gibi hareket eden, saldırganlığa ve fevri olmaya eğilimli, genel olarak dürtüsel bir kişilik yapısına sahip olan bireylerdir. Nevrotizm, duygusallık, uyumsuzluk, dengesizlik olarak tanımlanmaktadır. Bu özelliğe sahip bireylerde düşük özsaygı, yüksek kaygı, mutsuzluk, takıntı ve hastalık kuruntusu gibi olumsuzluklar sıkça görülmektedir. Eysenck, psikotizmi yalnızlık, uyumsuzluk, duyarsızlık, zalimlik gibi özelliklerle tanımlamış, bu tipe giren bireylerin insancıl olmayan, başka insanlara karşı düşmanca duygular besleyen, normal dışı etkinliklerden hoşlanan, tehlikeye aldırmayan bir yapıda

olduklarını ileri sürmüştür. Bu üç tip göz önüne alındığında, Eysenck, suçluların çoğunun dışa dönük tip içine girdiğini belirtmiştir.

Eysenck biyolojik etkenlerin önemine bağlı olarak, içedönüklük ve dışadönüklük özelliklerinin kortikal canlanmaya bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Düşük düzeylerdeki kortikal canlanma, bir insanı sürekli olarak heyecan ve düzen değişikliği arayarak uyarının arttırılmasına yönlendirebilir (birey dışadönük olacaktır). Eysenck hedonistik yaklaşımla insanın ilk dürtüsü zevk arama ve acıdan kaçınma ilkesiyle olmaktadır görüşünü ileri sürerek, acı ve haz açısından da eyleme zaman bakımından yakın olan sonuç daha önemli ve etkili olacağını belirtmektedir. Davranış ortaya çıkardığı sonuçlarla benimsenir (ödüllendirilir ya da cezalandırılır). Suçluların da bu bilinç içinde kısa dönemli bir hazzın peşinde olduklarını ifade etmektedir. Düşük seviyede kortikal canlanmaya sahip bireylerdeki heyecan arayışı nedeniyle kişi üzerindeki ödül ve cezalandırmalar daha az etkilidir ve bu kişinin kurallara göre hareket etmesini sağlamak da kolay olmayacaktır. Ceza ile eylem arasında geçen zamanı ve ceza verilmemesi olasılığını da göze alan dışa dönük bireylerde ceza etkin olmayacaktır. Bu duruma zıt olarak şahıs yüksek düzeyde uyarılabilir bir sinir sistemine sahipse (yani, içedönük ise), ödül ve cezalardan daha çok etkilenecektir. Bu bireyler kolaylıkla şartlandırılmış tepkiler gösterecek ve aşırı uyarılmayı da engelleyecektir.

1.1.2. SOSYOLOJİK AÇIKLAMALAR

Kağıtçıbaşı (1999) biyolojik bir varlık olarak dünyaya gelen çocuğun, sosyal bir varlığa dönüşmesinin oldukça karmaşık bir sosyalleşme süreci yoluyla gerçekleştiğini belirtmektedir. Çocuğun çevresindekilerle etkileşimi, kendisinin aile, akraba ve komşuları, köy ve kent yerleşme birimleri ve en sonunda da ulusun bir parçası olduğunu ve bunların düzenine uyması gerektiğinin öğretildiği sosyalleşme süreci içinde gerçekleşir. Çocuk, çevresel etkileşim sonucu çevresindekileri taklit eder, onlarınkine benzer davranışlar geliştirir. Kağıtçıbaşı, insanın, içinde bulunduğu sosyo-ekonomik ve kültürel koşulların, gelenek töre ve kanunların, fiziksel çevrenin ve daha birçok faktörün etkisi altında olduğunu belirtmektedir. Birey, ancak bu faktörlerin karmaşık etkileşimi sonucunda sosyal bir varlık olarak toplumda yer alır.

İçli (2001), fizyolojik ve psikolojik özelliklerle suçü açıklayabilme çabalarının birçok açıdan yetersiz kaldığını belirterek, aynı psikolojik ve fiziksel özelliklere sahip insanlardan bazılarının neden suç işlemedikleri sorusunun yanıtını ararken toplumsal koşullara da bakmanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Bireyin bütün ihtiyaçlarını karşıladığı yer olan toplum, çoğu zaman bireyin suç işlemede de etkin bir rol oynar. İçinde bulunulan alt kültürel öğeleri (varoşlar/sokak çeteleri) ile iç içe yaşamak zorunda olan bireyler sosyal süreç içinde öğrenerek ya da başka bireyleri örnek alarak birer potansiyel suçlu konumuna gelebilmektedir.

Öğrenmeye dayalı suç kuramlarından, Sutherland (1961)'in Ayrımsal Çağırışım Kuramı'na (Differential Association Theory) göre, suç temelde farklı grup ilişki ve etkileri sonucunda meydana gelir ve tüm olarak öğrenme olgusuyla bağlantılıdır. Kuramı ileri süren Sutherland'a göre, suç davranışı, soyaçekim ve psikolojik nedenlerle ortaya çıkmaz, suçluluk küçük ve yakın gruplarla etkileşim sürecinde öğrenilmektedir. Ancak bunun her suçlularla arkadaşlık edenin suçlu olacağı anlamına gelemeyeceğini, suçlu ile birliktelikten çok bu ilişkiye yüklenen anlamın, sıklığın ve yoğunluğun önemli olduğunu belirtmektedir. Araştırmacı, suçluluk davranışının özellikle ilk çocukluk dönemlerinde geliştiğine ve yaşam boyu devam ettiğine işaret etmektedir. Sutherland'a göre kişilik yapısı kişiyi farklı ilişki biçimlerine yönelten çeşitli faktörlerden biridir. Bu nedenle suçlulukla yakın ilişkisi vardır. Birey, ilişki kuracağı insanları seçer ve davranış normlarını ona uydurur. Sutherland, toplum içinde saygı değer konumda bulunan üst sınıf vatandaşın yaygın şekilde suça katıldıkları görüşünü taşımaktadır (akt. İçli, 2001 ; Sokulu, 2002). Bireysel farklılıkları göz önüne almayan bu kuram aynı aile içinde yaşayan insanlardan bir bölümünün suç davranışını gösterdiği halde diğerlerinin göstermemesine ise açıklık getirmemektedir.

Suçun öğrenildiği görüşünü savunan bazı araştırmacılar, bu ani geçişlerin nedenleri arasında alt kültür etkileşiminin olduğunu vurgulamışlardır. Belirli bir alt kültüre sahip olmanın kişiyi belli bazı amaçlara yönelteceğini, bunların da hukuka aykırı nitelikler taşıyabileceğini ve suç sayılabileceğini ileri sürmektedirler (Buradaki alt kültür, toplumdaki belirli bir gruba özgü anlamlar, değerler ve davranış biçimleri olarak tanımlanabilir). Sosyal sistemin elemanları arasındaki ilişkileri düzenleyen temel bir mekanizmayı oluşturan basit kuralların yıkılmasına Durkheim 'anomi' adını vermiştir.

Suç davranışını ‘anomi’ kavramı ile açıklamıştır. Anomi bir kuralsızlık, normsuzluk duygusu olup, intihar ve suç gibi davranışlarla sonuçlanır. Sınırlandırılmamış istekler ve davranışlar önemli sosyal kurallardan sapmayı ortaya çıkarmaktadır. Durkheim’e göre suç her yaşta, hem zenginlikte, hem yoksullukta vardır, dolayısıyla da, insan tabiatının bir parçasıdır. Suç evrensel bir olgudur, toplum kültürünün bir parçasıdır ve her zaman vardır. Toplumda suçun varlığı o toplumun sosyal değişme yolunun açık olduğunu, sosyal yapının katı olmadığını gösterir. Merton, ‘Anomi Kuramı’nda, Durkheim’in yaklaşımından yola çıkmakla birlikte, gerçekleştirilemeyen istek ve arzuların kişilerde sapkın davranışa ve topluma hakim olan ahlakın reddine, anomiyeye yol açtığını ileri sürmektedir (İçli, 2001; Yavuzer, 2001 ; Sokullu, 2002).

Cohen (1955), ‘Zorlanma Kuramı’nda (Strain Theory), benzer düşüncelerden hareketle, suçluluğun sosyo-ekonomik düzeyi düşük gençlerde yaygın olmasının nedenlerini araştırmış ve bu gençlerde olumlu nitelikler yerine, kötü huyluluk, olumsuzluk ve karşıtlık gibi özelliklere daha sık rastlandığı konusu üzerinde durmuştur. Alt kültür ve egemen kültür arasındaki farklılık ve bütünleşme derecesi alt kültürde normatif bir izolasyon ve dayanışmaya yol açar. Alt kültürdeki bu farklılaşma durumu tüm kültüre zarar verici olabilir. Bazı durumlarda ise, söz konusu farklılaşma tüm kültür tarafından tolere edilmiş olabilir. Sosyal sınıfları ne olursa olsun, gençlerin tümü aynı standartlarla değerlendirilmekte, aynı kural grubuna uymaları beklenmektedir. Düşük sosyo ekonomik düzeydekiler bu statü oyunu için eşit düzeyde donanıma sahip değildirler. Ayrıca anne babalarının eğitimlerindeki katkısı diğerlerine göre oldukça azdır. Bundan dolayı, düşük sosyal sınıf çocukları deneyimlerinde başarısız ve küçük görülen bireylerdir. Cohen herkesin sosyal statü özlemi içinde olduğunu, ancak, bazı kimselerin toplumdaki yerleri itibariyle bu statüye erişemediklerini söylemektedir. Cohen’e göre, düşük sosyal sınıftaki çocuklar bu durum sonucunda bir ‘statü gerilimi’ yaşarlar. Bu problemin çözümünü hep birlikte arar, aralarında yeni statü kriterleri oluşturur ve suç alt kültürünü yaratırlar (Agnew ve Cullen ,2003 ; Sokullu, 2002). Statü gerilimi sorununa getirilen çözümlerden biri de, bireylerin kendi içlerine çekilmeleri ve mevcut kuralları tanımayıp, kendi kurallarına uygun yeni bir sistem oluşturmalarıdır. Sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan ve hakim olan değer sisteminin kurallarına uymaya zorunlu tutulan gençler sadece egemen olan değer sistemini reddetmekle kalmayıp, aynı

zamanda ondan intikam almayı da düşünmeye başlarlar. Cohen, çete alt kültürünü incelemiş ve bunları, 'yarar götmeyen, olumsuz ve haince' olarak tanımlamıştır. Örneğin, çalma eyleminin nedeninin çete içinde itibar kazanmak, başkalarına üzüntü vermekten mutluluk duymak ve özellikle orta sınıf değerlere karşı çıkmak olduğunu belirtmektedir (Sokullu, 2002; Yavuzer, 2001).

Hagan (1985)'ın 'Güç Kontrolü Kuramı'nda, aile içindeki kadın erkek ilişkileri güce dayalı biçimlendiğini belirtilerek, erkeğin çalışma hayatındaki hakimiyet koşullarının, evdeki hakimiyet koşullarını da etkilediğini ileri sürmektedir. Bu durum aile içinde çocuklarla olan ilişkileri ve beklentileri de önemli oranda farklılaştırmaktadır. Anne ve babaların güce dayalı ilişkilerinin sonucunda, çocuklarını cinsiyetlerine göre farklı şekilde kontrol etmeye dönük davranışlar ortaya koymaları, sosyal yapıyı benzer biçimde yeniden üretmeleri anlamına gelmektedir. Ataerkil ailelerde kız çocuklarına yüklenen ve toplumsallaşma sürecinde yerleştirilmesi amaçlanan birincil özellikler uysallıktır. Bu sürecin son hedefi ise, kız çocuğundan iyi bir ev hanımı üretmektir. Kurama göre, bu toplumsallaşma süreci oldukça kontrollü nitelik taşımakta ve aile içi ilişkiler kapalı bir gelişim göstermektedir. Öte yandan, erkek çocuklar daha bağımsız ve risk almaya dayalı bir yetiştirmeye tabi tutulurlar. Erkek çocuklar üzerindeki kontrolün daha az olması, gelişimleri döneminde risk almada daha özgür davranmalarını, dolayısıyla da, deneyimleri sırasında suç davranışını kızlardan daha fazla sergilemelerine yol açmaktadır. Çalışan ve ekonomik kazanç sağlayan kadınların ev hayatındaki güç dengesini etkilediği daha eşitlikçi ortamlarda çocuk yetiştirme sürecindeki özelliklerin de değiştiği ve kız çocuklarının erkek çocuklara daha yakın bir yetiştirmeye tabi oldukları bilinmektedir.

Becker'in 'Sosyal Damgalanma Kuramı'nda sapma, kişilerin belirli davranışlarına toplumun koyduğu damgalarla yaratılır. Sapma davranışına, suçluluğa ilişkin kural ve cezalar uygulanır. Becker'in ileri sürdüğü yaklaşımda birey, ancak sapkın davranışı sonucunda yakalanırsa sapkın ya da suçlu kabul edilecektir, bir kez suçlu olarak damgalanıp tasnif edilince de, diğer insanlar gözündeki kişiliği en derin bir şekilde değişikliğe uğrayacaktır. Dolayısıyla, suçlu, bu şekilde damgalanmış olan kişidir. Birey, toplum tarafından yeni bir statüye konulmuş, damgalanmış ve toplumsal ilişkilerinde bu durumuna göre işleme tabi tutulan bir kişi haline gelmiştir. Kişi damgalanıp toplumdan

gördüğü bu muameleyi ve diğerleri tarafından konulan etiketleri kendi kişiliğinin bir parçası olarak hisseder ve içselleştirir (akt., Dönmezer 1994). Bu görüşe göre, belirli gruptan kişiler (örn., düşük gelir sınıfından gençler, azınlık grupları) diğerlerine kıyasla daha fazla damgalanmaya tabi tutulurlar (Sokullu 2002). Örneğin, üst sınıf ve alt sınıf suçlularına gösterilen farklı toplumsal tepkinin, üst sınıf suçlarının büyük oranda gizli kalmasına neden olduğunu düşünülmektedir (Sokullu, 2002; İçli, 2001).

1.1.3. PSİKOLOJİK YAKLAŞIMLAR

Sosyolojik eğilimli suç kuramları, en genelde, ‘insanlar neden suç işlerler?’ sorusunu sorarken, psikolojik açıklamaları öne çıkartan kuramsal yaklaşımlar ‘neden bazı insanlar suç işlemez?’ sorusuna yanıt ararlar. Kriminoloji alanındaki psikolojik yönelimli kuramlar arasında en tanınmış olanları ‘denetim (control) kuramları’ başlığı altında yer almaktadırlar. Bu kuram grubundaki açıklamalar insanlar arasında kriminal motivasyonun çok yaygın olduğunu varsayarlar. Böylece, suçla ilgili nedensellik ilişkisinde anahtar faktörün denetimin varlığı ya da yokluğu olduğunu savunurlar. Denetim ya da sınırlamaların, ya ilişkiler içinde (toplumsal bağlar) ya da bireyin içsel yapısında (özdenetim) bulunduğu ileri sürülür. Denetime maruz kalma, erkek ve kadınlara yönelik denetimin düzeyi ya da tipindeki değişimlerde olduğu gibi, toplumsal konum ve tarihsel dönem açısından da farklılaşabilir.

Kontrol kuramcılarında Reckless (1961), kötü bir sosyal çevrede ya da sosyal yetersizliklerin olduğu ortamda bireyi suça çeken ya da uzak kalmasını sağlayan nedenlerin açıklanmasının gerekli olduğunu ileri sürmüştür. ‘Sınırlama Kuramı’ adı altında ileri sürdüğü görüşlerinde, sosyologların üzerinde durduğu eşitsizlik, yoksulluk, işsizlik, eğitimsizlik gibi koşulları reddetmekte, suçu ancak sınırlamaların önleyebileceğini belirtmektedir. Sınırlamaların iç ve dış olmak üzere iki ögesi bulunduğunu ileri sürmektedir. Dış sınırlamalardan en önemlisi toplumsal baskıdır ve ufak, homojen toplumlarda güçlüdür. Büyük, farklı kültürleri barındıran, heterojen hale gelmiş toplumlarda ise, bu tip sınırlamalar azalır. İç sınırlamaların ise, kişinin ‘iyi

benlik kavramından’’ (good self-concept) (güçlü ego, sorumluluk duygusunun yüksek olması, belirli bir amaca yönelebilmek yeteneği v.b.). kaynaklandığını ileri sürmüştür. Bu benlik kavramının değişken dürtüsellik kontrol ederek suçun ortaya çıkıp çıkmamasında rol oynayan bir faktör olduğunu düşünmektedir. Dış sınırlamaların zayıf olduğu zamanlarda eğer iç sınırlamalar güçlüyse, bireyin suça yönelmeyeceği görüşündedir. (akt. Agnew ve Cullen 2003 ; Sokullu 2002).

Travis Hirschi (1969) tarafından ileri sürülen ‘Sosyal Bağ’ (social bond) kuramında yukarıdaki özelliklerin ölçülebilir, denenebilir bir biçimde açıklaması sunulmuştur. Hirschi’ye göre, insanlar sosyal düzene olan bağları tarafından kontrol edilmektedir. Sosyal bağ, genellikle sosyal kurumlar yoluyla birey ve toplum arasındaki bağlantıyı ifade etmektedir. Toplumsallaşması yetersiz, geleneksel düzene bağlar geliştiremeyen ergenler, toplumun kurallarına uymada zaman zaman problem yaşayacaklardır. Toplumun onaylamadığı davranışları göstermekte kendilerini özgür hissedeceklerdir. Bireylerin geleneksel sosyal düzene bağları ne kadar güçlüyse, suç davranışının ortaya çıkma olasılığı da o kadar az olacaktır.

Hirschi (1969)’ye göre suç davranışının ortaya çıkmasını engelleyen sosyal bağların dört elementi vardır,

1) *Bağlanma* (attachment) : gelişim dönemindeki bireyin ona yakın ve etkileşiminin yoğun olduğu anne babası, öğretmen ve arkadaşlarına yönelik sevgi, yakınlık, onların duygularına, düşüncelerine ve beklentilerine olan duyarlılığıdır.

2) *Bağlanım-kendini adama* (commitment): bireyin geleneksel kurallara uygun davranışlarını ortaya koyarken ve bu davranışların sürekliliğine yönelik tutarlılığıdır.

3) *Katılım* (involvement): bireylerin geleneksel etkinliklere ne ölçüde katıldıklarıdır.

4) *İnanç* (belief), toplumsal değerler ve kuralları kabullenip, içselleştirerek onlara uygun davranmaya dönük sorumluluk taşımasıdır. Hirschi’ye göre ailesine ve arkadaşlarına bağlı, toplumsal değerlere saygı gösteren kişi suç işlemeyecektir.

Çoğu suç bilim kuramları çocukluk dönemindeki gidişin nasıl olduğuna dikkat edilmesine vurgu yapmaktadırlar. Hirschi’nin ileri sürdüğü sosyal bağlanma kuramında, ebeveynlere bağlanma, sosyal kontrolün dolaylı bir işaretidir. Bowlby, bağlanmayı

yenidoğan ve bakıcı arasında hayatın ilk dönemlerinden itibaren kurulan güvene dayalı özel bir ilişkiyle açıklamaktadır, ancak bu bağlanma farklı biçimlerde gerçekleşebilmektedir. Buna karşılık Hirschi ise, çocukluk döneminde etkileşiminin yoğun olduğu anne baba veya öğretmeni gibi yakın çevresinde bulunan kişilere bağlı ve sosyal aktivitelerde onların değer yargılarını benimseyip, uygulayan, onların beklentilerine duyarlı davranışlar sergileyen bağlanmadan söz etmektedir. Ancak bazı zamanlarda ebeveyne belirsiz duygularla bağlanmanın gelişmekte olduğu ifade etmiştir.

Sosyal denetimi vurgulayan yaklaşım ise, ise, Hirschi'nin sosyal bağ kuramının temel dayanak noktasını reddetmektedir. Daha önceden Hirschi'nin ileri sürdüğü suç içeriğinde zayıf sosyal bağlanmanın olduğu fikri, bu kez Gottfredson ve Hirschi (1990) tarafından suç nedenlerinin altında yatanın düşük öz denetim eğilimi olduğu görüşüyle revize edilmiştir. Gottfredson ve Hirschi'nin (1990) Genel Suç Kuramı (General Theory of Crime) sosyolojik temelli bir kuram olmasına rağmen, son analizde suça yönelmede görülen bireysel farklılıkları saptamayı amaçlamaktadır. Suça dönük davranışların insan toplulukları arasında çok yaygın olduğu gerçeğinden yola çıkan araştırmacılara göre, insanların bu gruplar içinde sorunsuz yaşayabilmeleri bazı davranışlarını sınırlandırmalarını gerektirir. Toplumsal sınırlamaların etkinliği ise, bireysel özdenetim mekanizmaları yoluyla toplumsal denetimin dolaylı ya da zayıf olduğu ortamlara da taşınabilmelerinde yatar.

Gottfredson ve Hirschi (1990)'ye göre, düşük öz denetim için biyolojik yetersizlikler ya da psikolojik fonksiyon bozuklukları gerekli değildir, düşük özdenetim tümüyle bireyin maruz kaldığı farklı sosyal deneyimlerin bir sonucudur. İyi bir ailesel izlem ve denetim, özdenetim gelişmesinde önemli yer tutmaktadır, ailesel denetimin zayıf olması öz denetimin de düşük olmasına yol açmaktadır. Gelişim dönemindeki bu farklılaşma tümüyle bireylerin kişisel deneyimleriyle gerçekleşmektedir. Yeterli derecede kendini sınırlandırabilmiş birey kısa vadeli isteklerinin anlık tatminlerden daha fazlasını (yani, davranışının uzun vadeli sonuçlarını) düşünür. Yeterli özdenetime sahip birey suç davranışının evrensel ögesi olan ani ve kolay tatmine kapılmaz. Hirschi ve Gottfredson, düşük özdenetimlileri dürtüsel, duygusuz, duyarsız, risk alan, ileriye göremeyen, fiziki ve fiziki olmayan eylemlere açık olarak bireyler olarak tanımlamıştır. Bu sıfatlar suç ve sapkın davranışların nitelikleri olan 'kısa vadeli, anlık tatminler

sağlayan, kolay, basit, ve heyecan verici tanımlamalarıyla' da örtüşmektedir. Bireyin sınırlanamayan, kontrol dışı davranışlarının çoğu, kısa dönem mantığı tarafından yönetilir ve biçimlendirilir. Düşük özdenetim doğrudan kişiyi suça yönlendiren bir özellik olarak değil, uzak görüşlü olabilme becerisinin eksikliği olarak tanımlanmaktadır.

Gottfredson ve Hirschi (1990)'nin kuramlarındaki temel görüş, çocuğun özdenetim gelişiminde en önemli etkenin ebeveyn davranışları olduğu biçimindedir. Araştırmacılara göre, çocuğun yaşamının ilk sekiz yılında ebeveynlerin çocukların yanlış davranışlarına karşı gösterdikleri uygun reaksiyonlar (mantıklı ve tutarlı bir disiplin) çocuğun daha sonraki yaşamında karşılaşacağı benzer olaylarda göstereceği tutumun, sosyal olarak uygun bir tepki ya da sınırlandırılmış, kontrollü bir davranış olma olasılığını arttıracaktır. Çocukların yaşamlarının ilk yıllarında bencil, anlık tatmine dönük davranışlarına yönelik olarak karşılaşacakları disiplin, davranışlarının uzun süreli sonuçlarını önemseyen, başkalarını da düşünen genel bir tutum ve davranış yönelimi geliştirmelerini sağlayacaktır.

Suç ve benzeri davranışlar, istenen şeyin hemen karşılanması, doyurulmasına dayanmaktadır. Bunun da en önemli göstergesi düşük özdenetim eğiliminde olunmasıdır. Çevreden gelen uyaran sonrasında onun 'hemen ve burada' somut bir biçimde karşılanması yönünde davranış sergilenmesiyle ortaya konur. Buna karşılık, yüksek öz denetimli bireyler bu isteğin yerine getirilmesini erteleme becerisi sergileyebilirler (Gottfredson ve Hirschi , 1990).

Gottfredson ve Hirschi (1990)'ye göre, suç ve benzeri davranışlar isteklerin *kolay ya da basit* biçimde karşılanmasını sağlar. Çalışmadan para sağlama, duygusal ilişki olmadan cinsel ilişkiye girme, yasal yolları kullanmadan intikam alma yönündedir. Sabırsızlık, çalışmama eğilimi davranışlarındaki yöndür. Yine bu tür davranışlar *heyecan verici, riski yüksek* eylemler olup, tehlikeli, gizlilik içeren, hızlı, çeviklik isteyen, aldatmaya dönük ya da güç isteyen nitelikler taşırlar. Bireylerde özdenetim azaldıkça macera arayışı, fiziksellik ve aktiflik eğilimi artmaktadır. Arttıkça ise dikkatlilik, bilişsel ve sözel ifadeler artmaktadır.

Suç ve benzeri davranışların *uzun dönem kazançları düşüktür*. Düşük öz denetimliler evlilik, iş, aile, arkadaşlıklar gibi uzun dönemli ilişkilerin sorumluluğunu almaz ve istikrarlı bir evlilik, arkadaşlık ya da iş yaşantısı sürdüremezler. Uzun süreli mesleki uğraşlar için gönüllü değildirler, az çaba gerektiren işlerle ilgilenme eğilimindedirler. Suç ve benzeri davranışlar *az planlama ya da beceri* gerektirmektedir. Çoğu suçlunun bilişsel yetenekleri çok azdır. Özdenetim azaldıkça akademik yetenekler ya da bilişsel yeteneklere sahip olma gereksinimi de duyulmamaktadır. Çoğunun el becerileri çok düşüktür ve bunları geliştirmesine yönelik bir gereksinim de ifade edilmemektedir.

Suçta yönelmiş bireyler, bu eylemlerinin sonucunda birçok sorun yaşarlar. Çoğunlukla, mal varlığını kaybetmiş, vücudu yaralar içinde, mahremiyeti bozulmuş, güvenilirliğini kaybetmiştir. Düşük özdenetimli bireylerde benmerkezcilik eğilimi fazladır, diğer insanların ihtiyaçlarına ve acı çekmelerine karşı duyarsızdırlar. Ayrıca antisosyal ya da nezaketten yoksundurlar. Suçlar saldırganlığın bir parçası olan şiddet, fiziksel yaralanma, ağrı ve acı riski içermektedir. Düşük özdenetimliler acı çektirme ya da farklı fiziksel rahatsızlıklar verme eğiliminde olacaklardır. Bu suç eylemlerini, özdenetim düzeylerine de göre, para karşılığında da gösterebilirler.

Buna karşılık, düşük özdenetimliler kolay ödüllerin cazibesine kapılan, hemen keşfetme eğilimine sahip ve cömert bireylerdir. En genel ifadeyle, bu bireyler, çabuk karşılanacak keyifler peşindedirler. Bunlar sigara içme, içki içme, uyuşturucu kullanımı, kumar oynama, evlilik dışı çocuk sahibi olma, parayla seks ilişkisine girmek gibi, çoğu kez suç kavramı içinde yer almayan davranışlar olarak da tanımlanmaktadır.

Suçlular insanlara ya da onların mallarına karşı olan diğer saldırganlarla da etkileşim içinde olurlar. Özdenetim kaybı olan kişilerde bu tür kişilerle topluluk oluşturma eğilimleri yaygındır.

Bazı suçlar ise, keyif verecek bir kazanç sağlamazlar, ancak, anlık kızgınlıktan kurtulma sağlarlar. Düşük öz denetimliler engellenmeye karşı toleransları çok azdır, engellenmeye karşı sözel ifadeyle mücadele yetenekleri az olduğu için bu durumdan çoğunlukla fiziksel eylemlerle kurtulma çözümleri ararlar. Bu bireyler dürtüsel, duyarsız, fiziki kuvvet uygulayan, risk almaya dönük, kısa sürede parlayan, sözel

ifadeden uzak eğilimlerde olacaktırlar. Bu özellikleri onlara suçsal ve benzeri davranışlar kazandırabilecektir (Gottfredson ve Hirschi , 1990).

Burton ve ark. (1999)'nın Hirschi ve Gottfredson'ın genel kuramından hareket ederek yaptıkları çalışmalarında aynı toplumdaki yetişkinler arasında belirli yaş dağılımlarında, bireylerin kendilerini kontrol etmedeki yetersizlikleriyle suç ve sapkın davranış sergilemeleri arasında ilişki bulunduğu yolunda bulgulara varılmıştır. Özdenetim düzeylerinin bireyler arası sergilediği farklılıkların suç ve benzeri davranışlarla olan bağlantısının kanıtlanması, kurama önemli bir destek niteliği taşımaktadır.

Benzer bir diğer açıklama da, Aichorn (akt. Yavuzer, 2001)'dan gelmektedir. Dışsal koşulların etkilerinin dolaylı bir nitelik taşıdığını ileri süren araştırmacı, olumsuz toplumsal etkenlerin boyutları yüksek olduğunda bile, suç davranışının görülemeyebileceğine işaret etmektedir. Aichorn, suçlu gruplarla yaptığı çalışmalarda çocuk ve gençleri antisosyal faaliyetlere hazırlayan etkinin psikolojik nitelikli bir yatkinlik olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu durumu 'gizli suçluluk' olarak adlandıran Aichorn, söz konusu yatkinliğe sahip olan bireylerin anında tatmin isteyen, kişisel ihtiyaçlarının karşılanmasını başkalarına bağlı olmaktan daha önemli sayan ve doğru-yanlış değerlendirmeleri yapmadan içgüdüsel biçimde hareket edenler olduğunu saptamıştır.

1.1.4. GELİŞİMSEL/YAŞAM BOYU GELİŞİM YAKLAŞIMLARI

Alandaki araştırmaları tarayan Moffitt (1993) çoğu çalışmanın gençlerin ciddi sapkın davranışlarının ergenlik döneminde aniden belirmediğine işaret ettiğini ifade etmektedir. Bu bulgu grubunun mantıksal sonucu da, sapkın davranış ve suçun çocukluktan başlayan yapısal bazı bozulmaların sonucunda ortaya çıktığıdır.

Çocuk ve ergen suçluluğundaki baskın risk faktörlerini sınıflandırma hedefinin arkasında suça dönük işaretlerin netleştirilmesi isteği yatmaktadır. Alandaki en önemli metodolojik yaklaşımlardan biri ise, 'boylamsal' olarak adlandırılan ve belli sayıdaki çocuğun yetişkinliğe kadar gözlenmesini amaçlayan araştırma biçimidir. Bu tür

çalışmalar, davranışın başlangıcı, sıklığı ve sürekliliği risk faktörlerinin gelişimsel sırası ve suç kariyeri arasındaki ilişkinin ortaya konmasında önem taşımaktadır. Boylamsal çalışmaların en önemlilerinden biri de, Farrington ve Hawkins (1991) tarafından yürütülmüş olan Cambridge Gençlik Çalışması'dır. Araştırmada, 21-32 yaşları arasında sürekli saldırganlık gösteren bireylerin 21 yaş öncesi incelenmiştir. Araştırmaya katılan deneklerin 8-10 yaşlarında yaşıtlarına göre düşük zeka düzeylerine sahip oldukları, 11-12 yaşlarında boş zamanlarını nadiren babalarıyla geçirdikleri, 16 yaşlarında farklı işlerde çalıştıkları, 18 yaşında ise, aşırı alkol tüketimi sergiledikleri saptanmıştır. Suçlu bulunan erkeklerin % 90'a yakın bölümünün 21 yaş sonrası tekrar mahkum oldukları saptanmıştır. Okul dönemi sonrasında ise, arada düşük statülü işlerle uğraş, çoğu zaman işsiz dönemler takip etmektedir. Sapkın davranış eğilimi tek bir özelliğe bağlı olmaktan çok, çok yönlü bir nitelik sergilemektedir. Örneğin, sadece mala karşı saldırganlık göstermez, hırsızlık, Vandalizm, kontrolsüz araç kullanma, uyuşturucu madde kullanımı vb. gibi. Ergenlik dönemi boyunca bu türlü eylemler yüksek düzeyde seyretmekte, 20'li yaşlardan itibaren ise, bir azalma göstermektedir. Bu dönemde evlenme ya da birlikte yaşama gözlenmektedir. 30'lu yaşlarla birlikte, eşten boşanma ve çocuklardan ayrılma, düşük gelirli işlerde çalışma sıklıkla gözlenmektedir. Bu bireylerin yaşam biçimine bakıldığında, çoğunlukla gecelerini ev dışında geçirme, çok alkol tüketme ve içkili araç kullanma, şiddet uygulama, uyuşturucu kullanma gibi eğilimler saptanmaktadır. Söz konusu bireylerin parçalanmış aile yapılarında kendi çocukları da bu deneyimleri davranış repertuarına almakta ve gelecek nesillere aktarımı süregelen bir sosyal problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırma çalışmaları ergenlik dönemi boyunca suçun en çok görüldüğü yaşların 17-18 olduğunu, özellikle de şiddete bağlı suç davranışının bu yaşlardan itibaren artmaya başladığını göstermektedir Agnew (2001 ; akt. Cullen ve Agnew, 2003). Çocukluk dönemini takiben ergenlik döneminde suç diye tanımladığımız davranışların ilk işaretleri görebiliriz. Çocukluk dönemindeki iletişim problemlerini takiben, aşırılar, hırsızlık, kabadayılık ön bulgulardır. Çocukluk dönemindeki antisosyal davranışlarının özellikle saldırganlıkla bağlantılı davranış sorunlarının güçlü bir belirleyicisi olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, boylamsal çalışmalar yapan araştırmacılar sınırlı sayıda denek üzerinde yaptıkları araştırmalarının sonucunda, bazı

gençlerin çocukluk yılları esnasında birdenbire ciddi ve kronik saldırganlar haline geldiklerini gözlemlemişlerdir.

Farrington (1986; akt. Farrington, 1996)'ın Cambridge Gençlik Çalışması'nın sonuçları, özellikle saldırganlıkla bağlantılı eylemlerin ergenlik dönemine denk düşen yaşlarda en yüksek noktasına vardığını, 20'li yaşlarda ise azaldığını göstermektedir. Bu çalışmada İngiliz erkek çocuklarında 15 yaşlarında yükselen, işyerlerinden aşırımların, 18 yaşlarında azaldığı bulunmuştur. Kızlarda ise, aynı davranışların 14'ten 15'e kadar yükseldiği saptanmıştır. İşlediği suçtan mahkum olanların en üst noktaya ulaştığı yaş 17 olarak belirlenmiştir. Bu yaş grubunun suçlu bulunduğu eylemler çoğunlukla hırsızlık ve soygundur. 20'li yaşlarda ise, şiddet ön plana çıkmaktadır.

Birçok araştırmacı saldırganlığın neden ergenlik dönemi yaşlarında yükseldiğini açıklamaya çalışmıştır. Erkeklerdeki saldırganlık testosteron düzeyi ile ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Ergenlik dönemiyle yükselmeye başlayan hormon düzeyinin davranışlar üzerinde etkisi bulunduğu ileri sürülmüştür. Bir başka açıklama ise, toplumsal etkileri vurgulamaktadır. Doğumdan itibaren genellikle aileler çocuğun saldırganlık davranışlarını engellemeye dönük tavrı sergilerler. Çocukluğu takip eden ergenlik yılları ise, ailenin kontrolü ve etkisi altından çıkılıp, akran etkisinin ağırlık kazandığı dönemlerdir. Saldırgan davranışların bu dönemde çoğunlukla durumda yöreklendirildiği bilinmektedir. 20'li yaşlarda yeniden etkisini gösteren aile, akran etkisinin önüne geçmektedir (Farrington, 1996).

Bir diğer önemli boylamsal çalışmada, Loeber (1996), 10-16 yaşları arasındaki erkek çocuklarında davranış biçimlerini sınıflandıracak şekilde boylamsal çalışma uygulanmıştır. Davranış biçiminin tanımlanması, erken evrede belirlenecek uyumsuz davranışların ileride yüksek risk teşkil edecek davranış biçimlerinin geçici nitelikteki küçük ya da büyük gençlik sorunlarından ayrımı noktasında da önemlidir. Araştırmanın temel sorularında biri de, bozuk davranış biçimlerinin arkasındaki nedenleri ve risk faktörlerini formüle ederken neden bazı gençlerde problem davranışının hiç başlamadığı, geçici olduğu ya da ilerleme göstermediği sorusudur. Pittsburg Gençlik Çalışması adını taşıyan bu çalışmada problem sapkın davranışların gelişiminde, tek davranış biçiminden daha çok, farklı davranış örüntülerinin etkin olduğu saptanmıştır.

Robins (1986; akt. Farrington, 1996), sapkın davranışların ardında yatan en önemli nedenlerden biri olarak ‘antisosyal kişilik’ yapısına işaret etmektedir. Antisosyal kişilik yapısını çocukluktan erişkinliğe dek süreklilik gösteren bir özellik olarak ele alan Robins, DSM-IV’deki tanı ölçütleri yoluyla veri toplamıştır. Bulgular, antisosyal erişkin erkeklerin genellikle hiç kimse ile kişisel ilişki geliştiremediklerini, çalışma hayatında düşük performans sergilediklerini, suç işlemeye eğilimli, planları dürtüsel değişen ve tepkilerinin en ufak engellenmesinde bile huy değişikliği gösteren yapıda olduklarını göstermektedir. Robins, bu bireylerin çocukluk yaşantıları incelendiğinde, huzursuzluk, dürtüsellik, suçluluk duygusu eksikliği, düşük okul başarısı, okuldan/evden kaçma, hayvanlara ve insanlara acıma duymayan, gaddar ve sapkın davranışlara eğilim gibi özelliklere sahip oldukları ifade etmektedir. Benzer biçimde, West ve Farrington (1975) da sapkın davranışların çocukluktan erişkinliğe devam eden geniş bir sendrom olan antisosyal davranış bozukluğunun bir ögesi olduğunu ileri sürmektedirler.

Özellikle boylamsal çalışmaların bulguları çocukluk dönemi antisosyal davranış göstergelerinin yetişkinlikteki antisosyal davranış bozukluğu belirtilerini yordamamızı sağlayabileceğine işaret etmektedir. Alta yatan antisosyal eğilim bazı koşullarda saldırganlığa, bazı koşullarda ise, antisosyal davranışlara yönlendirebilir. Burada dikkat edilmesi gereken, ilgili faktörler arasındaki etkileşimlerdir. Farrington (1996)’nın değerlendirmesine göre, doğumdan yetişkinliğe dek uzanan süreç içinde antisosyallikle ilgili bulgular çocuklukta başkalarına zarar verme, okul döneminde okuldan kaçma, daha ileri yaşlarda araba hırsızlığı, ev soyma ve erişkinlikte eşi dövme ve çocukları ihmal etmek gibi, yaşlara göre bazı farklılıklar sergileyebilmektedir. Dolayısıyla, gelişimsel evrelerin suç kariyerinin oluşmasında önemli yer tuttuğu görülmektedir. Farklı evrelerde sergilenen bir davranış, diğer davranışlar için bir başlangıç oluşturabilmektedir. Örnek vermek gerekirse, iki yaşında hiperaktivite gösteren bir çocuğun, altı yaşına geldiğinde hayvanlara gaddarca davrandığını, on yaşlarında ufak dükkan hırsızlıkları, on beşinde hırsızlık, yirmisinde soygun, eşe tecavüz, ani saldırı, çocuklara yönelik suiistimal, alkol kullanımı ve sonraki dönemlerde iletişim bozuklukları sergilediğini görebiliriz. Çocukluk dönemindeki antisosyal davranış repertuarının, ileri dönemlerde antisosyal davranış repertuarına, dolayısıyla suç kariyerine yönlendirebilme olasılığının güçlü olduğu anlaşılmaktadır (Farrington, 1996).

Farrington (1996), Cambridge çalışmasında, 8-10 yaşlarında öğretmen ve arkadaşlarına kötü davranışlarda bulunan ve çevresindekileri rahatsız eden çocukların 18 yaşlarında da antisosyal eğilim işaretleri sergiledikleri gözlenmiştir.

Beş yaş, hatta iki yaş altı çocuklarda başlayan hiperaktivitenin genellikle ergenlik dönemi sapkın davranışların öncül işareti olduğu, eğilimin geliştiği belirtilmektedir (Taylor 1986). Huzursuzluk, dürtüsellik, kısa dikkat aralığı 'hiperaktiflik-dürtüsellik-dikkat eksikliği' sendrom grubunun tanımlanan davranışsal yansımalarıdır (Loeber 1987). Hiperaktiflik-dürtüsellik-dikkat eksikliği'nin düşük düzeyde fizyolojik uyarılmışlığın davranışsal sonucu olabileceği ileri sürülmektedir (Ellis 1987). Saldırgan bireylerin EEG'de düşük alfa dalgalarına, otonom sinir sisteminin uyarılmasıyla normalde beklenen kalp hızı, kan basıncı ve cilt bulgularının düşük olduğuna ilişkin bulgulara rastlanmaktadır (Venables ve Raine 1987). Benzer biçimde, Farrington (1996) da Cambridge çalışmasında şiddet içerikli davranış sergileyen gençlerin düşük kalp hızına sahip olduklarını saptamıştır.

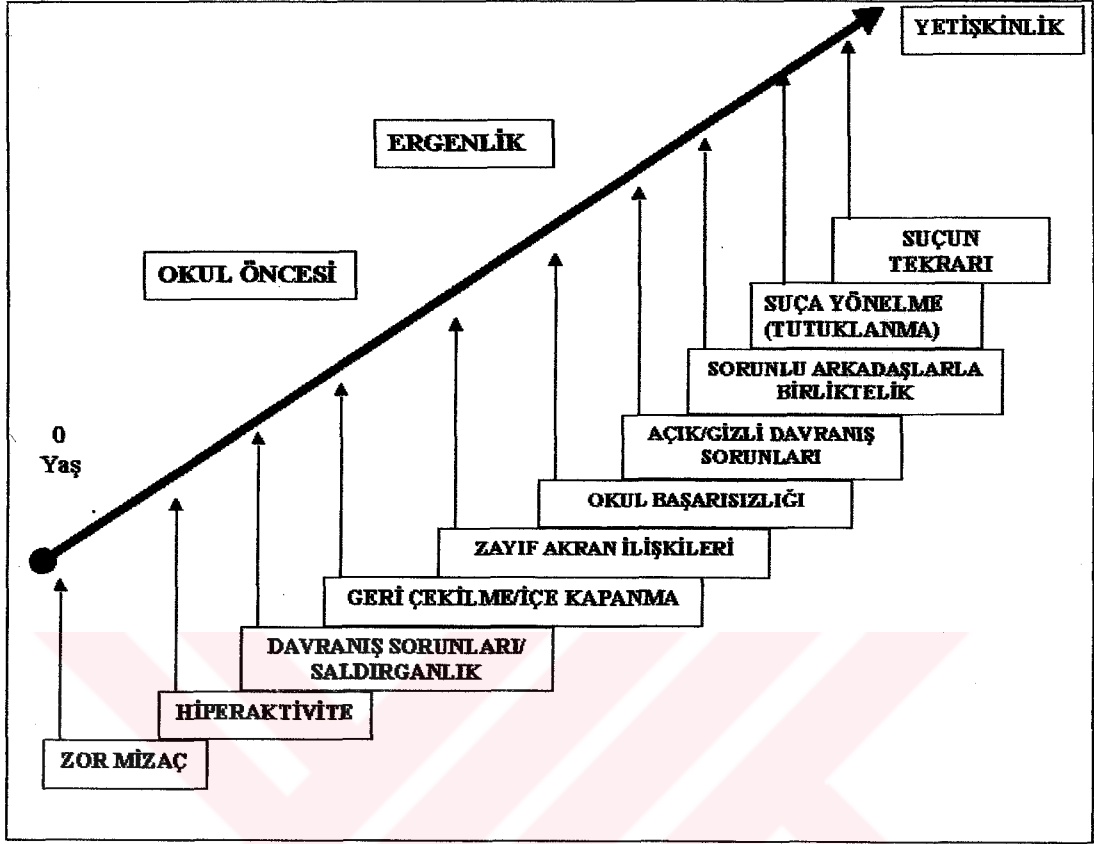
Kriminolojii literatüründe suç ve düşük zeka arasında bir bağlantı bulunduğuna ilişkin çeşitli bulgular yer almaktadır. Bu çalışmaları değerlendiren Farrington (1996), sözel olmayan zeka düzeyindeki düşüklüğün genellikle tekrarlı suç işleyen ergenlerin belirgin bir karakteristiği olduğunu belirtmektedir. Ancak, sapkın davranışla düşük zeka düzeyi arasında kesin nedensel bağlantı kurulamayacağı sıklıkla ifade edilmektedir. Bu iki değişken arasındaki ilişkinin aile geliri ve büyüklüğü gibi karıştırıcı değişkenlerle belirlendiği göz ardı edilemez. Buna ek olarak, yakın zamanlardaki çalışmalar yalnızca zeka düzeyi ile ilgili değerlendirmelerin yeterli olmadığını, bunun yanında bilişsel ve nöropsikolojik yetersizliklerin de ele alınması gerekliliği vurgulamaktadır.

Farrington (1996) zeka düzeyi ile saldırganlık arasındaki bağlantıdaki ara değişkenin soyut kavramsal beceri yeteneği olduğunu düşünmektedir. Zeka düzeyindeki düşüklük ve okul başarısındaki düşük düzey, çevreyle kurulan empatik ilişkilerin zayıflığına, dolayısıyla da, saldırganlığa eğilimin ortaya çıkmasına zemin oluşturmaktadır. Bu tür bireylerin aile özgeçmişlerine baktığımızda, gelişim dönemlerinde soyut nedensel ve kavramsal gelişimine ailenin katkısının çok az olduğu gözlenmektedir. Cohen (1955) düşük sosyal sınıftan gelen ailelerde gelecekle ilgili

beklenti azlığı ve aile içi iletişim biçimlerindeki soyut terminoloji kullanım sıklığının düşüklüğüne işaret etmektedir. Soyut düşünme becerilerindeki eksikliklerin bireylerde gelişen dürtüsel davranış eğilimiyle yakından ilişkili olabileceği düşünülebilir.

Genel olarak bakıldığında, çocuk ve ergenlerdeki sapkın davranış ve suça yönelimi tek bir risk faktörüyle açıklamak oldukça güçtür. Ancak, tüm risk faktörlerinin dürtüsellik problemlerin artmasına neden olduğunu düşündürecek bulgular bulunmaktadır (Farrington, 1996). Dolayısıyla, farklı risk faktörlerinin çocuğun yetişmesi sürecindeki farklı etkilerini ele almak gerekmektedir.

Suç davranışlarının gelişimiyle ilgili açıklamaları 'süreklilik' ve 'değişkenlik' temalarını vurgulayan iki grupta ele almak mümkündür. 'Süreklilik' temasını vurgulayan ilk gruba göre, çocukluk döneminde izleri görülen suç davranışları özellikle kronik ve ciddi saldırganlık sergileyenler için ileriki yıllarda da aynı yörengede ilerler. Dolayısıyla, suça eğilimlilerde bazı bireysel özelliklerin yerleşik olduğu görüşü savunulur. Suça eğilimli kişilerin, suça yönelme nedenleri açısından homojen olmaktan çok, heterojen bir grup oluşturdukları ileri sürülür. Gelişimsel perspektifte baktığımızda sorunlu davranışları yalın olarak ele alamayız. Sorunlu davranışlar bir başka sorunlu davranışa zemin hazırlar; bu davranışlar bir silsile biçiminde birbirini izleyebilir. (Örn., hiperaktivite – dikkat eksikliği – akademik başarısızlık) (Loeber, 1996).

Şekil 1 Sorunlu Davranışların Gelişimsel Sırası (Kaynak: Loeber, 1990) .

Erken çocukluk döneminde problemlili davranışlarının ayırt edilebilmesinin mümkün olduğu konusunda kuramcılarının görüş birliği bulunmaktadır. Genel kanı, sorunlu davranışların gelişiminin normalden fazla bir ardışık sergilediği yönündedir. (Hawkins, 1996). Loeber (1996), alandaki bulgulardan yola çıkarak, sorunlu davranışın ortaya çıkışını genel bir gelişimsel çizgi içinde değerlendirmiştir (bkz. Şekil 1). Araştırmacı, bireylerin kalıtsal olarak getirdikleri yapıya bağlı olarak beliren zor mizaç özellikleriyle başlayan sürecin okul öncesinde hiperaktivite, saldırgan davranışlar ve içe kapanıklık gibi özelliklerle sürdüğünü belirtmektedir. Ergenliğe doğru zayıf akran ilişkileri ve okulda başarısızlık, ergenlik döneminin içinde açık/gizli davranış sorunlarını ve sorunlu akranlarla ilişkileri de beraberinde getirmektedir. Ergenliğin sonlarına doğru görülen suça karışma ve tutuklanma süreci, tekrarlanan suç davranışları için ilk resmi adımı da oluşturmaktadır.

Gottfredson ve Hirschi'nin (1990) düşük özdenetimli bireylerin suça kalkışma eğilimlerinin daha yüksek olduğu yolundaki görüşleri, içsel kontrol mekanizmalarının gelişimi ile açıklanmaktadır. Dolayısıyla, Gottfredson ve Hirschi'nin ileri sürdüğü fikirler 'süreklilik' temasına daha yakındır. Bireyler düşük öz denetimlerinden asla kaçamamakta, bunu değiştirmeye çalışsalar da, çabalarının etkileri sınırlı kalmaktadır. Gottfredson ve Hirschi suçun ergenlik yaşlarında yükseldiği ve ileri yetişkinlik döneminde düştüğü yolundaki bulguları reddetmemektedir. Kuramlarıyla çelişir gibi görünen bu bulguları şu biçimde yorumlamaktadırlar: düşük özdenetimli bireylerin suça kalkışma oranlarındaki yükselme beraberinde birçok sosyal yetersizlikleri de ortaya getirmektedir. Bu yetersizliklerin giderilmesi yaşamsal önemde olmaya başladığından, bu bireylerin özdenetimlerinde bazı yükselmeler olmaktadır. Dolayısıyla, suç yaşla beraber azalmaya geçmekte; ancak, bireylerin suç eğilimleri ortadan kalmayarak yalnızca farklı türlere dönüşmektedir.

Suç kuramları arasında 'gelişimsel/yaşam boyu' (developmental/life course) kuram grubu içinde değerlendirilen bir yaklaşımı savunan ve, doğal olarak da, 'süreklilik' anlayışına daha yakın bir konumda bulunan Moffitt (1993), suçun ilk gençlik yıllarında bir sıçrayış gösterdiği belirtmektedir. Öte yandan, saldırganlık üzerine yaptığı çalışma sonucunda Moffitt, saldırgan gençlerin iki farklı gelişimsel yol izlediklerini de eklemektedir. Birinci grup, yaşam süreci boyunca sürekli saldırganlık sergileyenlerdir; bu grup, antisosyal davranışlarla başlayıp daha ağır saldırgan eylemlere yönelen bireylerden oluşmaktadır. Söz konusu grubun davranış örüntüsü, ergenlik dönemi ve sonrasında, farklılaşan biçimlerde de olsa, sürmektedir. İkinci grup ise, ergenlik dönemiyle sınırlı bir saldırganlık davranışı sergileyen ve ergenlik dönemi bitimiyle birlikte bu davranışları da ortadan kalkan bireyleri içermektedir. İkinci grubun suçla bağlantılı davranışları ise, sadece ilk gençlik yıllarına aittir. Moffitt'e göre, tüm yaşamları boyunca saldırganlık gösterenlerin toplumdaki oranı % 5 dolaylarındadır.

Moffitt, sözü geçen farklı gelişimsel süreçleri, sosyal çevreyle bağlantılı çok sayıdaki dışsal faktörün bireysel eğilimlerin etkileşmesiyle açıklamaktadır. Özellikle, süreklilik gösteren antisosyal davranışlarda bu etkileşim vurgulanmaktadır. Moffitt, sürekli saldırganlığın gebelik döneminde annenin ilaç kullanması, beslenme bozukluğu, travmalar, çocukluk dönemi zehirlenmeleri gibi nedenlerle beyin gelişiminin sekteye

uğraması sonucu ortaya çıkan nöropsikolojik yetersizliklerle başladığını düşünmektedir. Bireyin yaşamı süresince maruz kaldığı sosyal yetersizlikler ve kötü davranış örneklerinin de bu eğilimleri hızlandırdığına inanmaktadır. Dolayısıyla, nöropsikolojik yetersizlikler sosyal çevrenin de yarattığı dezavantajlı durumla etkileşim göstererek suça yönelime zemin sağlar (Agnew ve Cullen, 2003).

Moffitt (1993)'e göre, ergenlikle sınırlı saldırganlık eğilimi gösteren bireylerde suçla bağlantılı davranışlar büyük ölçüde ergenlik yıllarında görülmektedir. Bu yaşlardaki gelişimsel değişimleri, özellikle de biyolojik gelişimleri hızlı olmasına karşın, toplumun bu gençlerden birçok yetişkin davranışını (sigara, alkol kullanımı, seksüel davranışlar vb.) sergilememeleri yönündeki beklentisi Moffitt'in 'olgunlaşma boşluğu' adını verdiği bir durumu yaratmaktadır. Biyolojik gelişim ve sosyal olgunlaşma arasındaki bu boşluk sapkın davranış için güdülendirici bir etki yapmaktadır. Ergenler bu boşluğu doldurmak için kendi akranları arasında özel semboller ve yetişkinlerden özerkliklerini elde etmeye yönelik eylemler sergilerler. Sapkın davranışlar da işte bu durumu güçlendirici etki sağlamaktadır. Yetişkinlik döneminde bu olgunlaşma boşluğu kapanmakta, ancak, bazı gençler için sapkın davranışlar yerini suç davranışlarına bırakmaktadır.

Yine 'gelişimsel/yaşam boyu' kuramcılar arasında sayılan Sampson ve Laub (1993; akt. Agnew ve Cullen, 2003)'un görüşlerine göre ise, sadece bireysel yetersizlik, bunun getirdiği antisosyal yapılar, düşük öz denetim gibi nedenler sapkın davranışın ve suç davranışının gelişiminde etken olamaz. Araştırmacılar, suç davranışının karşımıza çıkması için çoklu faktörlerin etkileşmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Bireyin etkileşim içinde bulunduğu toplumsal çevre koşullarının iyi olması durumunda suç davranışı da azalacaktır. Sampson ve Laub, sapkın davranış ve suçun ortaya çıkmasında sosyal bağlamın belirleyici etkisinin göz ardı edilemeyeceği, bu tür davranış ve eylemlerin farklı sosyal etkenlerin tümünün birlikteliğinin bir sonucu olduğu biçimindeki görüşleriyle Moffitt, Gottfredson ve Hirschi gibi araştırmacıların görüşlerinden farklı bir konumu savunmaktadırlar.

Genel olarak bakıldığında, Sampson ve Laub'un görüşlerinin de benzeştiği sosyal öğrenme yaklaşımının sapkın davranışlı akran birlikteliğine ilişkin görüşleri sapkın

davranışın bu tür bir birlikteliğin etkileşimi sonucunda öğrenildiği şeklindedir. Ancak, bu görüşe gelen itiraz, bazı gençlerin sapkın akranlarla birlikteliğinin ilk kez işledikleri sapkın davranışın ardından sıklık kazandığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla, sapkın davranışın akran grubu içindeki öğrenmeyle doğrudan ilişkili olmadığı ileri sürülmektedir. Gottfredson ve Hirschi (1990)'ye göre, düşük uyumsal eğilimleri bulunan ergenler, sapkın davranışları olan arkadaşlara sahip olacaklardır. Sapkın davranışlı arkadaşlara sahip olma sapkın davranışın ortaya çıkmasını kolaylaştıracaktır. Ergenlerin kural dışı davranışları olan arkadaşlarına bağlılıkları arttıkça, sapma da artacaktır.

Thornberry (1996)'nin de içinde yer aldığı etkileşimci görüşe göre ise, sapkın davranış ve sapkın davranan akran grubu birlikteliği, her biri diğerini karşılıklı güçlendiren ve etkileyen nedenlerdir. İnsan davranışının doğasındaki etkileşimden dolayı ilişkide davranımın karşılıklı olması büyük olasılıktır. Thornberry'nin çalışmalarının sonuçlarına göre, sapkın davranışlı akran grubu içinde yer alma, yasal olmayan davranışın ortaya çıkmasında kuvvetle etkilidir. Düşük düzeyde gözlenen sapkın davranış da, sapkın davranışlı akran arkadaşlıklarını ortaya çıkaran ardışık nedenlerin başında yer alır.

Suçlu açıklamaya yönelik yeni bir kuram yaratmak amacıyla, genellikle zorlanma, denetim ve sosyal öğrenme gibi kuramlardan unsurları kullanan yaklaşımlar 'Bütünleşik Kuramlar' (*Integrated Theories*) olarak adlandırılmaktadırlar. Bu kuramlar da çoğunlukla yaşam boyunca yayılmış bir açıklama niteliği taşırlar ve suçun nedenlerinin zaman boyunca belli bir sırayla ortaya çıktığını ileri sürerler. Bu kuramcı grubu içinde yer alan Elliott (1996) tarafından yürütülen bir çalışmada yukarıda sözü edilen öncelik sorunu ele alınmıştır. Bulgular, sapkın akrana maruz kalma etkisinin, sapkın davranışın ortaya konmasından öncelikli olduğu yönündedir. Bu da, sosyal öğrenme açıklamasını desteklemektedir. Erken evre olarak betimlenen ve ufak çaplı saldırganlıklar içeren sapkın davranışlarda, akran birlikteliğinin baskın bir faktör olduğu ve etkinin çoğunlukla tek yönlü (akran birlikteliği → sapkın davranış) olarak gerçekleştiği belirtilmektedir. Öte yandan, ileri evre olarak betimlenen sapkın davranışlarda ise, karşılıklı ve iki yönlü etkileşiminin varlığına ilişkin bulgular elde edilmiştir. Böylece, gelişimsel evrelerin açıklama çabalarına eklenmesinin önemi ortaya çıkmaktadır.

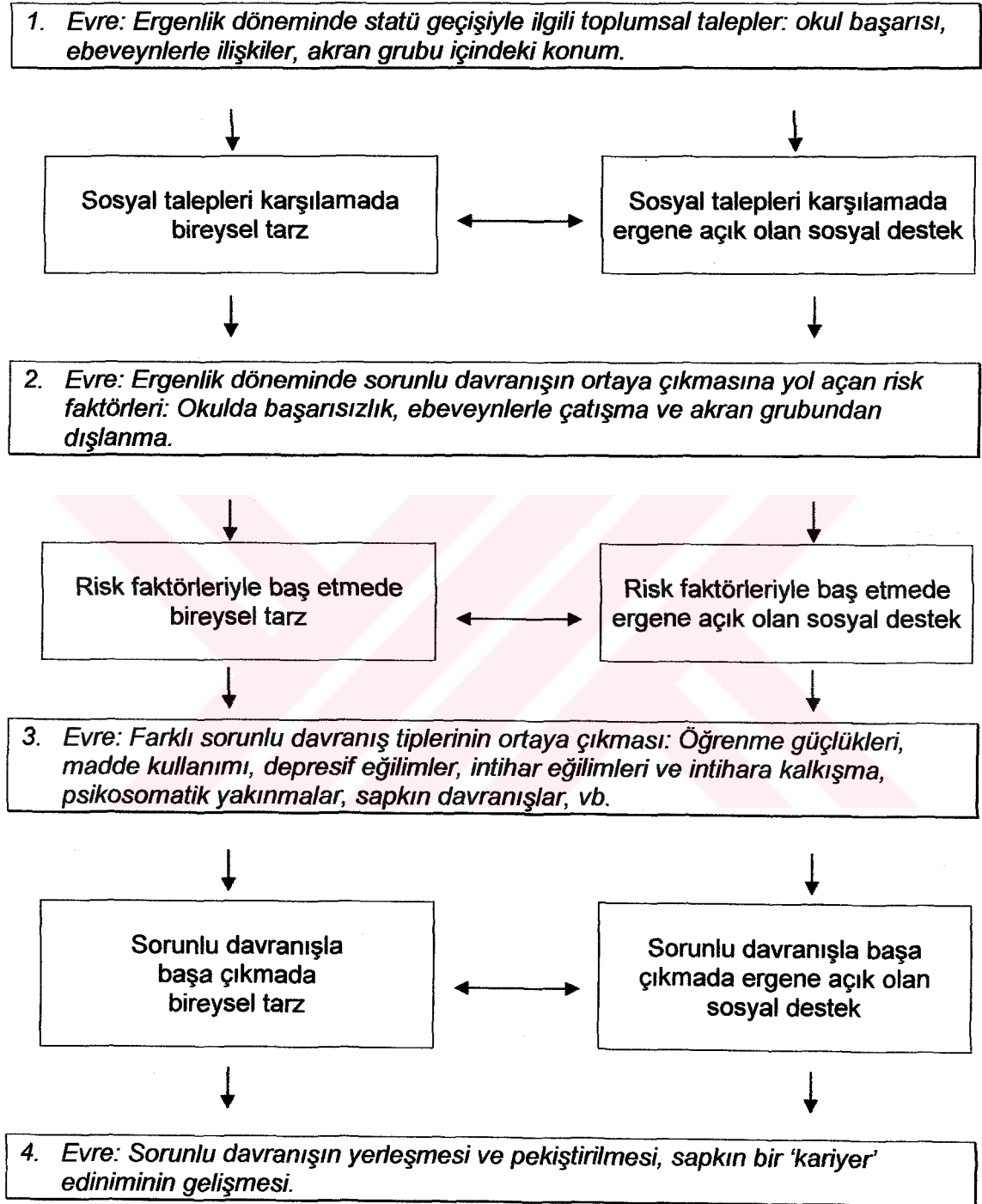
Özetle, 12-18 yaş arası sapkın davranış ile sapkın davranışlı arkadaş edinimi konusunda sosyal öğrenme yaklaşımının açıklamaları diğerlerine göre daha öne çıkmaktadır. 11 yaş grubunu ele aldığımızda ise, bu tür davranışların sergilenmesinde akran etkisinin öncelikli neden olmadığını, bunun yerine çocuğun aile bireylerinin etkisinin güçlü olduğu görülmektedir. Sapkın davranışlı akran grubuyla birliktelik ile sapkın davranış gösterme değişkenleri gelişimsel boyutta ele alındığında, bu tür davranışların ergenliğin orta dönemlerinde artma, geç ve erken dönemlerinde ise, azalma sergilediği görülmektedir. Erken dönemler sapkın davranışlı akranlara doğru yönelim zamanını oluştururken, geç ergenlik ve erken yetişkinlik dönemlerinde yalnızca akran grupları ön planda yer almamaktadır. İkili ilişkiler ve karşı cinsle olan ilişkiler bu dönemin belirleyici öneme sahip sosyal ilişkileri konumuna gelmektedir. Öte yandan, bu dönemsel geçişler aşamalı bir nitelik taşımaktan çok, ani geçişler olarak gözlenmektedir.

Yılmaz (2002), tarafından yapılan araştırmada İzmir’de okula devam eden çeşitli yaş gruplarındaki 1206 ergende risk alma davranışları ve bunların ergen arkadaşlarının risk alma davranışları, akran ilişkileri ve aile ilişkileri sosyal kontrol ve sosyal öğrenme kuramları çerçevesinde incelenmiştir. Ergenin risk alma davranışı (RAD) ve arkadaşlarının risk alma davranışları (ARAD) arasında .57 düzeyinde, yüksek sayılabilecek bir korelasyon bulunmuştur. Buna göre, Sosyal Öğrenme Kuramının önerdiği gibi ergen arkadaşlarını izlemekte, model almakta ve takdir etmektedir. Arkadaşın davranışı ergenin davranışını etkilemekte, aynı şekilde ergenin davranışını da arkadaşının davranışını etkilemektedir. Öte yandan, Yılmaz, Kandel (1985)’in görüşünden yola çıkarak şu soruyu sormaktadır: eğer ergen kendine benzeyenleri arkadaş olarak seçiyor ve bu benzerliği arttırmaya çalışıyorsa, RAD’a eğilimli olanların arkadaşları her zaman RAD arttırıcı; RAD eğilimi düşük olanların arkadaşları da her zaman bu davranışları azaltıcı bir etkiye mi sahip olacaktır? Bu etkiyi değiştirebilecek faktör ne olabilir? Bunun yanıtı RAD ve Akran İlişkileri Ölçeği puanları arasında bulunan ilişkide görülebilir. Bu ölçek puanları ve RAD puanları arası ilişki bize arkadaşlar arası olumlu ilişki arttıkça risk alma davranışlarının azaldığını belirtmektedir. Araştırmanın sonuçları RAD ve arkadaş ilişkileri konusunda hem sosyal öğrenme hem de sosyal kontrol kuramının varsayımlarını desteklemektedir.

Sonuçta Elliott'un bu çalışmasındaki sapkın akranla ilişkilerin, sapkın davranış ortaya konmasından öncelikli olduğu yönündeki bulgular beklentisini, dolayısıyla da sosyal öğrenme yaklaşımını desteklemektedir. Erken evrelere özgü olarak tarif edilen ufak çaplı saldırganlıklar içeren sapkın davranışlarda, sapkın akran birlikteliği baskındır ve etkileşim çoğunlukla tek yönlü olarak belirtilmektedir. İleri evrelere özgü olarak tarif edilen sapkın davranışlar da ise karşılıklı etkileşimini ve iki yönlü etkileşim daha açıklayıcıdır. İleri sürülen kuramın ölçümünde sapkın arkadaş ile suç davranışına sahip aile bireylerinin, sapkın davranışa etkisi ne oranda olduğu örüntüsünün ayrımı net değildir (Elliott ve Menard, 1996).

Akers ve Burgess (1979; akt. İçli, 2001) ileri sürdüğü Ayırıcı Güçlendirme Kuramı, Sutherland'ın kuramını destekleyici niteliktedir ve bu kuramı test edilebilir hale getirmek ve öğrenme sürecini ortaya çıkarma amacındadır. Çalışmalarının sonucunda bireylerin, toplumsal etkileşimleri sonucunda edindikleri anlamlandırma ve sembolleştirmeleri kendi bilişsel kapasiteleri doğrultusunda gerçekleştirdikleri sonucuna varmışlardır. Kuramsal açıklamalarına göre, insanlar sosyal davranış edimsel koşullanma ile öğrenirler; bu da, durum ya model alma veya doğrudan şartlanma ile olur. Davranış ise, onu takip eden uyarıcı tarafından kontrol edilir. Davranış olumlu ödüller kazandığı zaman güçlendirilir; cezaya uğradığı zaman ise, kaçınılır. İnsanlar, onlar için önemli olan başkalarından bazı davranış biçimlerini, iyi-kötü olarak tanımlanan kuralları, tutumları öğrenmektedirler. İnsanlar davranış hakkında ne kadar çok olumlu tanıma sahip olurlarsa, o tür davranışlarda bulunma sıklığı da artar. Dolayısıyla da, sapkın davranış taklitten kaynaklanmakta ve toplumsal destekle süreklilik kazanmaktadır.

Sapkın davranış ve suça yönelme konusunda bir diğer gelişimsel bakış denemesi, Hurrelmann (1988)'dan gelmektedir. Hurrelmann, ergenin sapkın davranışındaki tetikleyici faktörün ergenlik dönemindeki sosyal nitelikli talepler ve ergenin bunlara

Şekil 2 Ergenlik döneminde sorunlu davranışın doğuşu ve gelişmesi (Kaynak: Hurrelmann, 1988).

verdiği yanlış tepkiler olduğunu düşünmektedir. Araştırmacı, bu iki değişken arasındaki ilişkide sosyal destek mekanizmalarının önemini de vurgulamaktadır (Şekil 2). Yeni bir statüye adım atan ergenin, bu gelişmeyle bağlantılı olarak oluşturması gereken kimlik yapısı, ergene yöneltilen taleplerin karşılanabilmesi ölçüsünde olumlu nitelik kazanacaktır. Bu gelişimsel sürecin ikinci evresinde ise, ergene açık olan risk faktörleriyle mücadele baskın nitelik taşımaktadır. Hurrelmann'ın 'bireysel tarz' olarak adlandırdığı yapı, akla Gottfredson ve Hirschi'nin 'özdenetim' becerisi olarak adlandırdıkları kavramı getirmektedir. Risk faktörleriyle etkin olarak başa çıkabilen ve bu konuda bazı sosyal araçlardan (aile, okul, arkadaşlar) destek alabilen ergen, olumlu kimlik gelişimi için gerekli olan deneyimleri de biriktirmiş olacaktır. Bunun tersi olduğunda, ergenin yaşayabileceği psikolojik sorunların biçimleri de farklılaşmakta; depresyondan intihara uzanan bir sürece girilmesi olasılığı doğmaktadır. Bu gelişim çizgisinin en olumsuz sonucu ise, son evrede sapkın davranışın 'kariyer' özelliği sergileyecek biçimde yerleşmesidir. Hurrelmann'ın modelindeki en önemli katkı, sosyal destek kaynaklarının aile dışındaki birey ve kurumları da kapsayacak biçimde genişletilmiş olmasıdır.

1.2. GELİŞİM PSİKOLOJİSİNDE ÖZDENETİM KAVRAMI

Suçbilim literatürü, gelişimsel çizgiyle bakıldığında suçun bazı yaş dönemlerinde önemli artışlar sergilediğini göstermektedir. Bu dönemler, özellikle ergenlik içindeki belirli yaşlara denk gelmektedir. Ergenliğin sonlarına doğru, suç oranlarında da azalma olmakta; ancak, bu kez de, bazı bireylerde suçun niteliğinde farklılaşma gerçekleşmektedir. Kuramcılar da bu nedenle söz konusu yaşlardaki değişimlere ve suça ilişkin işaretlerin neler olduğuna odaklanmaktadırlar. Çünkü, yetişkinlik döneminde kronik ve ciddi suç işleyenlerin çocukluk dönemlerinde başlayan davranış problemleri araştırmacıların tespiti olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu davranışların süreklilik hali ise, ilerideki yaşlarda kronik ciddi problemlerin habercisi niteliğindedir. Hatta, araştırmacıların yaptığı çalışmalarda anne karnında geçirilen dönemin bile sonraki

davranışlara etkisi olduğu gösterilmekte ve etkileyici nedenler arasında potansiyel olarak yer almaktadır. Bu gelişimsel doğrultunun etkisi yadsınamaz ve göz ardı edilemez boyuttadır (Agnew ve Cullen 2003).

Davranış değişikliklerinin sürekliliği ya da süreksizliği gelişim psikolojisinin temel sorunlarından biridir. Kendine özgü nitelikler gösteren bir takım evrelerden geçiş yaparak diğerine atlanması, evre kuramcılarının savunduğu temel görüştür. Organizmadaki biyolojik gelişim temelinde, psikolojik süreçler de belirli yapısal değişimleri aynı sırada takip ederler. Süreksizliği ileri süren bu görüş, çevresel etkenlerin davranış ve zihinsel gelişim süreçleri üzerindeki etkisini açıklamada ise eksik kalmaktadır. Bu karmaşık yapıyı bazı değişimlerin evresel, bazılarının ise çevresel etkileşimler ve öğrenme yoluyla gerçekleştiği bir gelişme süreci olarak açıklayabiliriz. Dolayısıyla, ancak bu iki ana yaklaşım bir arada değerlendirildiğinde anlamlı açıklamalar sunulabilir (Gander ve Gardiner, 2001). Aşağıda psikoloji alanındaki bazı kuramlar içinde yer alan özdenetim gelişimine ilişkin görüşler incelenecektir.

Freud'un yapısal kuramında, insan kişiliği biyolojik bir temele dayandırılmaktadır. *İd*, *ego* ve *süperego* olarak tanımlanan temel yapılar kişiliği oluşturmakta ve kendi aralarında sürekli etkileşim sergilemektedirler. *İd*, kalımsal getirilerimiz niteliğindeki içgüdüleri içeren gizilgüçlerin oluşturduğu bir bütündür. Ruhsal enerji kaynağı olarak tanımlanmıştır. Freud'un dinamik kuramı, hedonistik yaklaşımıyla, insanın özünde acıdan kaçış ve hazzı ulaşma çabasının bulunduğunu ileri sürmektedir. Enerji birikimi organizmada gerilim nedenidir. Organizma, enerjinin birikimine katlanamaz ve boşaltılması eğilimi gösterir. Anlık tatmin, sosyal bir varlık olan insanda ego tarafından denetlenmektedir. Burada belirli düzeylerde bir zihinsel bir aktivite sergilenmektedir. Ego, doğuştan var olan ve zamanla gelişen bir yapıyı temsil etmektedir. Kişiliğin 'gerçekçi yürütme organı' olarak da tanımlanmaktadır. Haz ilkesiyle hareket eden, anında doyum sağlayan bu süreci Freud, 'temel süreç' olarak adlandırmıştır. Gelecekte haz alabilmek ya da acıdan kaçabilmek için insanın o andaki hazdan vazgeçmesi ise, 'gerçeklik ilkesi' olarak isimlendirilmektedir. Gerçeklik ilkesi haz ilkesine karşı değildir. Temel olarak kişinin bekleyebilmesini ve duygularını frenlemesini sağlar. Kısaca, gerçeklik ilkesinin amacı, gereksinimlerin giderilmesi için uygun bir nesne,

koşul buluncaya kadar gerilimin boşalmasının ertelenmesidir (Schultz ve Schultz, 2001).

Bu kurama göre, yetişkin ve çocuk suçluluğu, ego ve süperegо gelişimindeki yetersizlikten, yani id'in kontrol altına alınamamasından kaynaklanmaktadır. Birey, id'in ilkel ve antisosyal güdülerini sınırlayamamaktadır. Süperegо, davranış kurallarının, ödüllerin ve cezaların kullanıldığı bir sistem yoluyla ebeveyn tarafından öğretilerek ilk çocukluk yıllarında gelişir. Yanlış olan davranışlar süperegоnun bir parçası olan bilincin bir ögesi haline gelir. Doğru olan davranışlar ise, çocuğun süperegоsunun diğer ögesi olan ölküsel benliğin bir parçası olur. Böylece, çocukluk davranışları toplumsal çevre içinde en baskın aracı olan ebeveyn tarafından yönlendirilir. Ancak güçlü ve gerçekçi bir ego id'in daha çok cinsel ve saldırgan temalar içeren güdülerıyla, süperegоnun aşırı yasakları arasında sağlıklı bir denge kurabilir. Bu konumdaki kişi dışarıdan kendisini denetleyenler olmasa dahi, normlara uymaya çalışır. Freud 'a göre suçlu bireyin yaşamı incelenecek olursa, kusurlu bir süperegoyu oluşturacak bir çok koşul var olduğu görülecektir. Böylece, suç, ruhsal dengenin sağlanabilmesi için bir araç olarak ortaya çıkmaktadır (Schultz ve Schultz, 2001).

Özdenetimi düşük bireylerde tanımlanan en önemli bulgulardan biri olan, anlık tatmin eğilimi ve uzak görüşlülük eksikliği, id kaynaklı davranışların ön planda olmasıyla birlikte, psikanalitik kuramdaki açıklamalarla paralellik göstermektedir. Freud, geliştirdiği psikanalitik kuramında, insanın psikolojik bakımdan evrensel ilkelere uygun olarak geliştiğini ileri sürmekte; ancak, bireysel kişiliğin işlevsel yönlerinin ise, toplumsal bir bağlam içinde biçimlendiğine inanmaktadır. Yani, tüm yaşam boyu sürececek örüntülerin oluşmasında erken yaşam deneyimlerinin önemi vurgulanmaktadır. Hirschi ve Gottfredson (1990)' un kuramsal açıklamalarındaki özdenetim gelişiminin ailedeki modellerin davranışlarının öğrenilmesiyle gerçekleştiği yolundaki fikirleri Freud'un genel yaklaşımıyla örtüşmektedir. Hirschi ve Gottfredson'un görüşleri, Freud'un görüşlerinden çocukluk yıllarındaki cinselliğe verilen önem yönünden farklılaşmaktadır. Bu iki araştırmacı, ailenin denetim ve tutarlı bir disiplin yoluyla özdenetimi yerleştirdiğini ileri sürerken cinsel gelişim ve öğelerine bu denli güçlü bir vurguda bulunmamaktadır.

Psikanalitik gelenekten gelen, ancak, biyoloji ve cinsellik üzerindeki aşırı vurguları reddetmesiyle tanınan bir diğer gelişim kuramcısı olan Erikson, ileri sürdüğü psikososyal gelişim kuramında daha çok sosyal faktörlerin üzerinde yoğunlaşmıştır. Kişilik gelişiminin doğumdan yaşlılığa dek, bireyin tüm yaşamı boyunca sürdüğü üzerinde önemle durmuştur. Erikson'a göre, insan gelişimi üç süreç arasındaki etkileşim incelenerek anlaşılabilir. Bu süreçlerden ilki biyolojiktir ve insan yaşamı boyunca meydana gelen tüm biyolojik değişiklikleri içerir. İkincisi, sosyal süreçtir ve yaşamı boyunca insanı etkileyen tüm çevresi bunun içindedir. Son süreç ise, ego ile ilgilidir. Ego, Erikson'a göre, insan gelişiminde biyolojik ve sosyal süreçlerin bütünleyicisi olma işlevini taşır. Ego sentezi adını verdiği bu bütünleyici işlevin sonucu olarak birey, tarihsel devamlılığı ve kişisel benzerlikleri deneyimler. Biyolojik ve/veya sosyal süreçlerde değişimler yaşanırken, kimlik duygusu test edilir ve her gelişim evresindeki krizler yeni bir ego sentezine neden olur ve kimliğin biçimine, sürdürülmesine katkıda bulunur (Bosma, 1985).

Erikson gelişim aşamalarını oldukça detaylı şekilde açıklamış ve kişiliğin yaşam boyu gelişmeye devam ettiğini ileri sürerek, kültürel, tarihsel ve sosyal güçlerin etkisini de açıklamalarının içine yerleştirmeye çabalamıştır. Erikson yaşamı, her biri çözümlenmesi gereken bir çatışma ya da kriz içeren sekiz psikososyal evreye ayırmıştır. Sosyal ve fiziksel çevreler yeni taleplerde bulunduğu için bu çatışmalar her bir gelişim aşamasında ortaya çıkar. Her bir aşamada başarılması gereken görevler, üstesinden gelinmesi gereken temel bir psikososyal kriz vardır. Öte yandan, bu gelişim aşamaları birbiriyle yakından bağlantılıdır. Birey bu kriz ve çatışmalarla başa çıkmak için uyumlu yol ve uyumsuz yol olarak adlandırılan iki yoldan birisini seçmek durumundadır. Birey, ancak her bir gelişim aşamasındaki kriz çözüme kavuşturulduğunda bir sonraki gelişim aşamasıyla uğraşmaya hazır olur. Dolayısıyla, bir evredeki krizin çözümü sonraki aşamadaki krizin başlangıç noktasını oluşturacaktır. Gelişimin sağlıklı sürebilmesi için her evredeki krizin başarıyla çözümlenmesi gerekir. Erikson, egonun, her psikososyal gelişim evresinde belirli bazı gelişmeleri tamamladığını, sorunları çözdüğünü ve içinde bulunulan gelişimsel evreye özgü bir krizden geçtiğini düşünmektedir. Bir evredeki kriz başarıyla çözümlenmezse, sonraki evrelerde bu yetersizliğin izleri devam edecektir.

Erikson evrelerin başlangıç ve bitim zamanlarının kişiden kişiye değişiklik gösterebileceğini belirtmektedir (Muuss, 1996).

Erikson, ileri sürdüğü psiko-sosyal kuramda ergenlik dönemine ve ego benliği konusuna özel bir önem vermektedir. Erikson'a göre ego benliği meselesi ergenlik dönemi boyunca çözümlenmelidir. Kişi geçmişi ve geleceği arasında bir süreklilik sağlayacak bir kendilik imgesi şekillendirerek kimliğini pekiştirmek zorundadır. Erikson'a göre benlik oluşturmak ve bunu kabullenmek oldukça zor ve kaygı üreten bir süreçtir. Ergen kendisine en uygun olanı bulabilmek için farklı rolleri ve ideolojileri denemek zorundadır. Ego kimliği ergenlik döneminde doyum veren biçimde kurulamazsa, kimlik gelişimi olumsuz yönde etkilenecektir. Erikson, bu kuramsal çerçevede içinde suç davranışını negatif kimlik kavramıyla açıklamaya çalışmıştır. Araştırmacı, çocukluk döneminde çevrenin çocuğu reddetmesinin, çocuğun kendini değersiz ve yetersiz bulmasına yol açacağını belirtir. İleriki yaşlarda gencin sosyal uyumu güçleşecek, yetişkinlere karşı çıkan akran gruplarına yakın duran bir negatif kimlik gelişecektir. Negatif kimlik gence, hiçbir kimliğe sahip olmamaktansa, suça yönelerek kendini kanıtlama imkanı sağlayacaktır (Muuss, 1996).

Kimlik kavramını tanımlamak oldukça zordur; dolayısıyla da, bir çok araştırmacı bu kavramın tanımlanmasında ortaya çıkan sorunları ya bu kavrama ilişkin özellikleri ya da altında yatan temel boyutları saptayarak çözümlenmeye çalışmışlardır. 19. yüzyıl davranış bilimcilerinden William James, kimlikteki süreklilik ve benzersizlik özelliklerini psikoloji literatürüne ilk kez tanıtan kişidir. James, benliği, deneyimleyen, düşünen ve bilgi yapılandırılan bölümü olan *öznel* yan ve bunların üzerine yansıma yapan ya da düşünen *nesnel* yan olarak iki kısımda ele almıştır. Daha sonra kimlik duygumunu, öznel benlikle ilişkilendirmiş; kimlik sabitliğini benlik sabitliğine bağlamıştır (Çelen ve Kuşdil, 2000).

Erikson'a göre ise, kimlik, bireyin devamlılığına anlam ve biçim veren biyolojik mirasın, kültürel ortamın ve deneyimin kişisel organizasyonudur; dolayısıyla, geçmişe bağlıdır, geleceği sınırlar ve çocukluktan köklenerek ileriki dönemlerdeki yaşam görevlerinin yerine getirilmesi için bir temel teşkil eder (Kroger,1989). Erikson, ergenlik döneminde meydana gelen kimlik biçimlenmesi ile, yaşamın ilk

dönemlerindeki ‘içselleştirme’ (*internalization*) ve ‘özdeşleşme’ (*identification*) süreçlerini birbirinden ayırmıştır. İlk ben duygusunun bebeklikte ebeveyn figürü ile karşılıklı güven sonucu ortaya çıktığını ve bu güvenli ilişki deneyiminin kendini ayrı bir parça olarak algılamasına katkıda bulunduğundan bahseder. Ergenlik döneminde bu erken dönem özdeşleşmeleri, ait olunan topluma bağlı olarak sentezlenir (Kroger, 1989).

Ergenlik, Erikson tarafından insan yaşamında, bireyin kişisel kimlik duygusunun mutlaka kurulması gereken dönemi olarak ve kimlik bunalımının, rol karışıklığının tehlikelerinden sakınılması gereken bir dönem olarak tanımlamıştır. Kimlik başarısı beraberinde bireysel gücü, zayıflıkları değerlendirmeyi ve bunlarla nasıl baş edilebileceği bilgisini getirir (Muuss, 1996). Ergenlikten önce birey bilişsel yapısının bir gereği olarak içinde yer aldığı fiziksel ve toplumsal çevreyi farklı algılar. Ergenlik dönemine gelindiğinde ise, birey artık kişisel kimliğini şekillendirecek yeterli sosyal deneyime ve bilişsel beceriye sahiptir. En önemlisi varsayımsal durumlar üzerinde işlem yapabilmektedir. Yeni sosyal deneyimlere uyum sağlayabilecek davranışlarda bulunabilir ve aile, arkadaş, kişilik özellikleri, iş, meslek yaşantısı ile ilgili daha ayrıntılı şemalar yapılandırabilir. Meslek seçimi ve ideoloji benimseme gibi konularda karar vermek, genç yetişkinlik görevlerinin üstesinden gelmek için gerekli hazırlıkları yapabilir. Ancak tüm bunların yanı sıra, toplum içinde ilişki kurma sırasında içsel süreklilik duygusu da devam ettirmek zorundadır. Ergenlerin karşılaştıkları en önemli gelişim engeli kimlik yapılandırmaktır (Çelen ve Kuşdil, 2000).

Ego kimliği ergenlikte doyum veren biçimde kurulamazsa, kimlik gelişimini olumsuz yönde etkiler. Erikson’a göre, suça karışmış gençlerin zayıf biçimlenmiş bir kişisel kimlik duygusu ve düşük öz saygı düzeyleri mesleki becerilerinden şüphe etmelerine ve temel psikolojik süreçleri çözmekte zorlanmalarına yol açar. Bu durum önceki evrelerden deneyimlenmiştir. Ergenler birçok sosyal ve davranışsal problemlerle karşı karşıya gelmektedir. Bunlar erken dönem güvensizlik, utanma, suçluluk, değersizlik duygularının yansıması olarak ortaya çıkar. Ergenlik dönemi ile baş etmenin en başarılı yolu, özerkliğin, girişimin ve çalışkanlığın, erken dönem deneyimleri ile inşa edilmesi olarak gözükmektedir. Güçlü benlik duygusu oluşturabilen insanlar yetişkin hayatına ait problemlerle başa çıkmak için iyi bir donanıma sahiptirler. Böyle bir benliği

oluşturmada başarısız olanların bir benlik krizi yaşadığı söylenebilir. Bu insanlar, normal hayat döngüsünden (eğitim, iş, evlilik) uzaklaşabilir ve muhtemelen uyuşturucu bağımlılığı ve suç gibi sosyal açıdan kabul edilemez davranışlarla olumsuz bir benlik arayışına girebilirler (Schultz ve Schultz, 2001).

Ego benliği gelişimiyle, özdenetim gelişimi benzer evresel süreçleri izlemektedir. Erikson'un bu gelişime yaptığı önemli bir vurguda aile üzerindedir. Ona göre aile, sosyalleşmenin temel aracıdır. Çocuk böylece toplumun değerlerini, inançlarını, davranışlarını kazanmaya başlar ve aile içinde şekillenir. Bu görüşler özdenetimin gelişmesinde ebeveyn yönetimi ve aile içi denetim mekanizmalarının önemini vurgulayan Hirchi ve Gottfredson (1990)'un kuramıyla paralellik taşımaktadır. Hirschi ve Gottfredson'a göre çocuğun yaşamının ilk sekiz yılında ebeveynlerin çocuklarının yanlış davranışlarına karşı gösterdikleri uygun reaksiyonlar (mantıklı, tutarlı bir disiplin) çocuğun daha sonraki yaşamında karşılaşacağı benzer olaylarda göstereceği tutumun, sosyal olarak uygun tepki ya da sınırlandırılmış kontrollü bir yönelim olma olasılığını arttıracaktır. Ailenin çocuğun gelişmesine olan katkısında, toplumsal örüntü ve değer yargıları ön plana çıkmaktadır. Örneğin, toplumun değer yapısı otoriter aileyi destekliyorsa, çocuk da bu şekilde yetiştirilmeye tabi tutulur.

Erikson'un kuramsal savlarını deneysel olarak test eden, psiko-sosyal evrelerini onaylayan bir çok araştırma kurama yeni eklentiler sağlamıştır. Bunlardan Marcia'nın yaptığı çalışmalar sonucu ileri sürdüğü görüş Erikson'un kimlik statülerindeki başarılı-başarısız tanımlamalarına ek olarak moratoryum ve ipotekli kimlik statülerini ilave etmişlerdir. Bu dört kimlik statüsü (başarılı, başarısız, moratoryum, ipotekli) ergenin ego yapısını tanımlar. Bununla birlikte kimlik statüleri kuramcılar tarafından katı tipolojiler olarak kullanılmamıştır; durağan bir varoluştan çok her bir kimlik durumu daha çok devam eden bir süreçtir. Kimlik statüleri gelişimsel bir ardışıklığı varmış gibi algılansa da, hiçbir statü gerekli ve kaçınılmaz değildir. Yalnızca moratoryum statüsü, başarılı kimlik statüsü için önceden gerekli görünmektedir. Çünkü başarılı kimlik moratoryumda olduğu gibi araştırma ve keşif olmadan ortaya çıkmaz. Bir statüden herhangi birine geçiş gözlenebilmektedir. Yaşam içinde roller değiştikçe kimlik durumu değişebilir yeniden başarılı olabilir. Kimse devamlı sabit bir kimliğe sahip değildir. Aynı zamanda bir statüdeki birey, diğer statünün özelliklerini de taşıyabilir. Mielman

tarafından yapılan bir araştırmada, 12 yaşındaki gençlerin % 68'inin başarısız, % 32'sinin ipotekli olmasına rağmen, 24 yaşındaki bireylerin % 56'sının başarılı kimlik, % 12'sinin moratoryum, % 8'inin ipotekli, % 24'ünün de başarısız kimlik statüsüne sahip oldukları bulunmuştur (Muuss, 1996).

Bir başka gelişim kuramcısı olan Leovinger (1976)'e göre ise, egonun gelişimsel değişimi, belirleyicileri ayırt edilebilen ve nicel yönden farklı evrelerden oluşmaktadır. Ego gelişiminin altında yatan temel anlam, bireysel olarak değişen yaşam deneyimleridir. Leovinger'e göre bu evreler birbirini takip eden ve değişmeyen hiyerarşik düzenden oluşmaktadır. Bireyden bireye, çalışmadan çalışmaya değişiklikler gösterse de, iki ile dört yıllık zaman aralığında ego düzey değişikliğine rastlanılmaktadır. Ego düzeyinin erken ve geç dönemi arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Kuramı doğrultusunda geliştirdiği cümle tamamlama testiyle Leovinger evrelerin ayrımlarını tanımlanmıştır. Bu test, Erikson'un evrelerinin klinik olarak mantıksal bir çıkarımıdır (Muuss, 1996).

Leovinger'in kuramında özdenetim gelişmesinde etkin olabilecek evreler belirlenebilir. *Dürtüsellik* evresi, erken çocukluk için tipik örnektir. Dürtüsellik eğilimi bireyin kendi çıkarı doğrultusunda davranması yönündedir. Birey, bu yöndeki davranışlarını karşılaştığı ödöl ve/veya cezayla bağlantılı olarak devam ettirir; ama, bundan kişisel suçluluk hissi duymaz. Aynı durum bazen büyük çocuklarda da gözlenebilir. Bireyler hayatlarının ileri dönemlerinde de egonun ihtiyaçları doğrultusunda hareket etmekte, isteklerinin karşılanamadığı durumlarda öfke patlamaları sergilemektedirler. *Fırsatçılık* evresi, fırsatçı, hedonistik geçiş evresidir. Bireyin birinci dereceden ilgi konusu hala kendisidir. Ancak, özdenetim yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır. Davranışlarını haz-acı ilkesine göre belirler, kuralların olduğunu anlar ve bunları kendi lehine maniple eder. Hatalı olduğu durumlarda bile, başkalarının da sorumluluğunu yerine getirmediğini ifade eden saldırganca tutum sergiler. *Konformistlik* evresi, ego gelişimindeki bu düzey lise dönemi başları ile uyumludur. Kuramsal yaklaşımlar, filozofça söylevleri, ergenliğin erken karakteristiği olarak yorumlanır. Uymacı kimlikte, kendi refahı, başkalarının refahı ile ilişkilendirilir. Çünkü sosyal kabulleniş, onaylanma bu yoldan geçmektedir. Leovinger'e göre ego gelişiminde iki uçlu bir gelişim ilerlemesi söz konusudur. Örneğin, gelişimsel ilerleme

egosentrikten, sosyosentrik değişime doğru olmaktadır. Uymacı kimlikte, kişiler arası ilişkiyi davranış ve somut olaylardan çok, hissettiklerine ve sahip oldukları motivasyon özelliklerine göre değerlendirir ve algılar. Kendinin farkında olma evresinde ise, kişinin kendi bireyselliği ve bireysel farklılıkları söz konusudur. Grup değerlerinin bireyin kendi değerleri ile karşılaştırılması yoluyla onaylanması süreci başlamaktadır. Sosyal kurallar, aileden beklentiler ve suçluluk hissi, yalnızlık duygusunun neden olabileceği fikirlerle bireysel içebakışı ve öz eleştiriyi karşımıza getirir. *Vicdan* evresine, ergenlik dönemi sonlarına doğru girilir. İçselleştirilen ahlaki değerlendirmeler, grup kurallarının yaptırımından daha önemli bir yer tutar. Özeleştiri kapasitesi artar; uzun dönem amaçları ve sorumluluk duygusu gelişir. Bu evreler düşükten yüksek evreye doğru gelişerek değişim sergiler. Bundan sonraki evreler ise, eklenen kompleks kazanımlardan oluşur. Leovinger'e göre, tanımlanan altıncı evreye herkes tarafından ulaşılamamaktadır. Leovinger'ın kuramı bir evre kuramı olmasına karşın, aynı yaş düzeyinde olsalar bile, ergenlerin aynı ego düzeyinde olmayabileceği varsayımına dayanmaktadır. Ergenler çoğunlukla konformist ve vicdanlılık evresi arasındadır. Bir ergene prekonformist evrede nadiren rastlanabilir. Özerklik ve bütünlük evresinde ise, ergenlere rastlanmamaktadır. Özdenetimin gelişimi de bu evrelerle uyumludur (Muuss,1996).

Piaget'e göre bilişsel gelişim beynimizde kalıtsal olarak mevcut olan bazı biyolojik yapı ve işlevlere dayanmaktadır. Beynimizin örgütlenme ve uyum sağlama olarak isimlendirebileceğimiz iki temel görevi bu yapıları oluşturmaktadır. Örgütlenme beynimizde doğuştan bulunan bazı yapıların birleştirilmesi ile daha üst düzeydeki zihinsel yapılara ulaşmak anlamına gelmektedir. Uyum sağlama ise, özümleme ve uyma süreçleri ile işlev görmektedir. Her zihinsel faaliyette yer aldığı kabul edilen özümleme ve uyum süreçleri yoluyla beyin, çevre ile ilişkilerinde kendi yapılarını değiştirerek ve düzenleyerek faaliyet gösterir (Kulaksızoğlu, 2000). Özümleme, mevcut durumu kavrayıp başka durumlara uygulayabilmedir; başka bir deyişle, varolan zihinsel şemaların kavramlarının kullanılması yoluyla yeni bir durumla başa çıkılmasıdır. Uyma, yeni bir durumla daha güçlü bir etkileşime girmek için duyu hareket şemalarının değiştirilmesi ya da bu yeni duruma uyarlanmasıdır. Piaget bu görüşlerine ek olarak dengelenim ilkesini ileri sürmüştür. Buna göre, gelişen çocuklar fiziksel ve toplumsal

gerçekliği tutarlı, kendi kendini düzenleyen bir süreç içinde araştırmak eğilimindedirler. Çocuklar çevresel olaylarla, onları varolan anlayışlarına özümleyerek ya da çevreye uyma yoluyla bilişsel yapılarını değiştirerek başa çıkmaya çalışırlar (Ginsburg ve Opper, 1969 ; akt. Gander ve Gardiner, 2001) .

Piaget'e göre zihinsel yapılar ve zeka, yaşa bağlı olarak gelişmekte ve doğumdan ergenlik sonlarına kadar bu olgunlaşma devam etmektedir. Normal zihin gelişiminin bilişsel yapıların biçim değiştirmiş dört dönemi içinde ilerlediği varsayımını ileri sürmektedir.

- 1- Duyu-hareket dönemi (doğumdan sonra iki yaşa kadar)
- 2- İşlem öncesi dönem (2-7 yaş arası)
- 3- Somut işlemler dönemi (7-11 yaş)
- 4- Soyut işlemler dönemi (11 yaş sonrası)

Bu dört temel aşama kendi içinde alt bölümlere ayrılır. Her aşama kendinden önceki ve sonraki aşamadan farklılıklar gösterir. Bir aşamaya ait zihinsel özellikleri atlamak ve daha sonraki bir aşamaya geçmek mümkün değildir. İnsan düşüncesi ardışık kurallı bir sıra takip ederek gelişir. Çocuğun zihinsel bakımdan olgunlaşabilmesi için her aşamada belirli bir zamana ihtiyacı vardır (akt. Kulaksızoğlu, 2000)

Piaget'nin zihinsel gelişimin son dönemi olarak nitelendirdiği soyut işlemler dönemi 11 yaşlarından sonradır. Biçimsel (formel) işlemler dönemi olarak da isimlendirilmektedir. Çocuk düşüncesi daha çok şimdiki zamanla sınırlı olduğu halde, ergen şimdiki zamanın yanında geleceği de hesaplayabilir. Geleceğe yönelik soyut biçimde düşünebilir. Varsayımlar ileri sürerek çeşitli ihtimaller üzerinde akıl yürütebilir. Bir konunun ayrı yönlerini düşünerek onları ayrı ayrı sınavabilir. Çocuk 7-8 ile 11-12 yaşları arasında nesnelere dayalı olarak akıl yürütebilirken, soyut işlemler döneminde soyut düşünebilme, denenceler ileri sürme, akıl yürütme ve tümdengelim yolu ile düşünebilme söz konusudur. Genç böylelikle gerçeğe ait bütün ihtimalleri hesap edebilir (Piaget, 1991 ; akt. Kulaksızoğlu, 2000)

Piaget bütün çocukların aynı düşünme davranışları sırasını izlemek zorunda olduklarını ileri sürmektedir; ancak, her döneme giriş yaşı fiziksel ya da toplumsal çevrelerinden etkilenebilmektedir. İleri sürdüğü bilişsel gelişim kuramında, çocuklar bir

dönemden diğerine doğru derece derece ilerlerken, bilişsel yetenekleri de gitgide daha karmaşık hale gelir. Aşağı evrelerdeki bilişsel yetenekler sonraki düşünme için bir temel oluşturur ve daha yüksek evreyle bütünleşir. Piaget, yaptığı çalışmalarında, altta yatan düşünce ve akıl yürütme yapılarındaki gelişimsel değişimler ve bu yapıların farklı yaşlardaki çocukların eylemlerindeki ifadesi ve uyumsal değişimleri etkileyen etkenler üzerine yoğunlaşmıştır (Gander ve Gardiner, 2001).

Her ergenin aynı yaşlarda soyut düşünceye ulaşamadıkları, bazı yetişkinlerin bile soyut düşüncenin gerektirdiği zihinsel özellikleri kazanamadıkları bildirilmektedir. Soyut düşünceye ulaşma ile ergenin yaşadığı kültürel çevresi, ailenin sosyo-ekonomik seviyesi ve zeka seviyesi arasında ilişkiler bulunmaktadır (Gander ve Gardiner, 2001).

Özdenetim gelişmesindeki belirleyicilerden biri de, gelecek değerlendirme yetisidir. Soyut kavramsal olaylara ve sorunlara dönük değerlendirmeleri yapabilme ve bunlara uygun davranışlarda bulunabilme becerisi özdenetimi yüksek bireylerde gözlenen bir durumdur.

Bilişsel gelişim sürecinde ailenin verdiği katkı ahlak gelişimine de yansımaktadır. Piaget'e göre bu gelişim iki evreden oluşan bir süreçtir. *Ahlaki gerçeklik* evresinde, davranışlardaki niyet değil, sonuç daha önemlidir. Bu evrede mutlak otoriteye uyum vardır; kurallar hiç kimsenin değiştiremeyeceği katı ve sabit bir nitelik taşırlar. Piaget, 3-10 yaş arası çocukları bu evrede değerlendirmektedir. Bilişsel yapıların gelişmesi ile *özerk ahlak* evresine geçiş söz konusudur. Kurallar artık katı, sabit değil, anlaşmaya dayalı ve esnektir; sorgulanabilir ve değişebilir bir nitelik taşırlar (Muuss, 1996).

Piaget'nin bilişsel gelişime ilişkin düşüncelerini çok daha kapsamlı bir biçimde ahlaki gelişim alanına uyarlayan Kohlberg'e göre, insanların ahlaki bakımdan bir gelişme içinde oldukları, bu gelişmenin yaşa ve zihni olgunluğa bağlı olarak aşama aşama gerçekleşmektedir. Kohlberg, Piaget'nin iki evreli açıklamasını daha da geliştirerek, altı evreli bir ahlak gelişimi kuramı ileri sürmüştür. Evresel geçişler zihinsel yapıların gelişmesi ve akıl yürütme yeteneğinin artması ile bir üst evreye geçiş ile kendini gösterir. Farklı kültürlerde yapılan araştırmalarda da bu ahlaki gelişimin evrensel olabileceğine ilişkin sonuçlarına varılmıştır. Kohlberg'e göre her evre bir öncekinden daha iyi bir bilişsel örgütlenmeyi temsil etmektedir. Bireyin ahlaki akıl

yürütmesi hiçbir zaman bütünüyle bir evrenin özelliğini taşımaz. Düşünmenin birazı önceki evreye dönük düşünceleri, birazı da sonraki evreden düşünceleri içinde barındırabilir (Gander ve Gardiner, 2001).

Kohlberg muhakeme yeteneğinin 3. evrede kazanıldığını ileri sürmektedir. Karşılıklı kişiler arası beklentiler, ilişkiler ve kişiler arası uyuma evresi olarak tanımlanan bu evrede, onaylanmanın önemi kendisini göstermektedir. Bu aşamada birey grupla ilgilenir ve grup normlarına uyma çabasıdır. Doğru olmak, başkaları ile ilgilenmek, iyi, sadık ve güvenilir olmaktır. Bu evrede diğer insanların davranışları hareketin sonuçlarına göre değil, niyete göre değerlendirilir. 4. evreye geçişte kapsam daha da geliştirilerek görevini yerine getirmek, otoriteye saygı göstermek, yetiştiği sosyal düzene uymak gibi temalar önem kazanmaktadır. ‘Sosyal sistem ve vicdan evresi’ olarak adlandırılan evrede toplumsal düzeni korumak esastır. Bu evrede birey, toplumdaki gelen görev ve kuralları kabul eder ve toplumun haklarını korumayı amaçlar. Bu düzeyde sosyal düzeni korumak ve toplumun düzeyini korumak önemlidir. Dolayısıyla, otoriteye saygı göstermek ve onun vereceği cezadan sakınmak gerekir (Muuss, 1996). İkinci düzeyin üçüncü ve dördüncü evreleri 9 ile 15 yaş arasındaki çocuğun ve bir çok yetişkinin de ahlaki yargısını belirler. Buradaki düşünce biçimleri konformist kimlik geliştirmiş bir erken dönem ergenin özellikleri olarak görülebilir. Çünkü sosyal kabulleniş ve onaylanma bu yoldan geçmektedir. Beşinci evrede (sosyal anlaşma, yararlılık ve bireysel haklar evresi) kişi kanunları daha esnek olarak değerlendirebilmektedir. Kanunlar, toplumun uyum içinde yaşayabilmeleri için üzerinde uzlaşılan planlar olarak kabul görür; ihtiyaçları karşılamadığı takdirde ise, ortak uzlaşma ve demokratik yollarla değiştirilebilecekleri düşünülür. Birey, bu evrede başkalarının haklarını çiğnemekten kaçınır. Bu evrelere ait ahlaki yargılara çok az yetişkinin erişebileceği, bunun da ancak 20 yaş civarında kazanabileceği belirtilmektedir. Altıncı evreye ulaşanlar ise, evrensel ahlak ilkelerini savunan ve bunları kavramlaştırabilmiş kişilerden oluşmaktadır. Kohlberg’e göre toplumda herkes 5. ve 6. evrelere ulaşamayabilir. Bu evrelere ancak ergenlik sonu ya da yetişkinlikte ulaşılabilir. Freundlich ve Kohlberg (1971; akt. Gander ve Gardiner, 2001)’in alt sosyo ekonomik gruptan gelen erkek ergenlerle yaptıkları çalışmada, suçluların %

83'ünün; suçlu olmayanların ise, yalnızca % 27'sinin gelenek öncesi düzeyde (1. ve 2. evre) olduğuna ilişkin bulgular elde edilmiştir.

Sosyal öğrenmeci yaklaşımı savunan araştırmacılar ise, ahlaki gelişimin evrensel bir gelişim süreci olmaktan çok, çevre faktörüyle yakından ilişkili olduğunu ileri sürerek bir eleştiri getirmişlerdir. Çocukların anne babalarıyla özdeşleşmeleri, belli durumlarda davranışları nedeniyle cezalandırılmaları ya da ödüllendirilmeleri ahlaki görüşlerini etkiler. Bunlara ek olarak akranlar, televizyon vb. gibi çevresel faktörlerin de bu gelişimde doğrudan etkili olduğu görüşü ileri sürülmüştür. Ancak, Kohlberg ahlaki gelişimin içsel bir süreç de izlediğini, olgunlaşan bilişsel fonksiyonların da bu gelişimde etkisi olduğunu belirtmektedir.

Sosyal Öğrenme Kuramı'nı ileri süren Bandura da inançlar, beklentiler gibi düşünme süreçlerinin dışa ait pekiştirme tarifeleri üzerinde etkili olduğunu düşünüyordu. Bandura'nın görüşüne göre davranışsal tepkiler, bir robot ya da makine örneğinde olduğu gibi, otomatik olarak dışsal bir uyarıcı tarafından başlatılmıyordu. (Schultz ve Schultz, 2001). Bilişsel süreçlerin güçlü rolünü vurgulayan Bandura'ya göre, davranışı değiştiren pekiştirme tarifesi değil, kişinin bu tarifenin ne olduğuna dair düşüncesidir. Birey çoğu zaman neyin pekiştirildiğinin farkındadır ve aynı şekilde davranırsa aynı ödülün tekrar geleceğini umduğu için, bir dış uyarıcıya yönelik olarak davranışı değiştirebilir. İnsanlar çoğu zaman doğrudan pekiştirme yaşayarak öğrenmek yerine, model alma yoluyla, yani başka insanları gözleme ve davranışlarımızı onlarınkine benzetme yoluyla öğreniriz. Örnekler ya da dolaylı pekiştirmeler yoluyla öğrenme yeteneği, sadece başkalarında gözlemediğimiz ve kendi kendimize tecrübe etmediğimiz sonuçları da tahmin etme ve değerlendirme kapasitemizin varolmasını gerektirir. Bu nedenle bizler, henüz denenmemiş davranışların sonuçlarını hayal ederek ya da gözümüzde canlandırarak, aynı şekilde davranmaya ya da davranmamaya karar vererek davranışlarımızı düzenleyebiliriz. Kimi durumlarda modeller daha önce öğrenilmiş davranışın sergilenmesini de önleyebilir. Bir çocuğun sınıfta cezalandırıldığını gören başka bir çocuğun aynı eylemi sergileme konusundaki dürtülerini kontrol etmesi buna örnek olarak verilebilir. Bu süreçte için yalnızca canlı modellerle sınırlı kalınmamaktadır; televizyonda gördüğümüz ya da kitaplarda okuduğumuz sembolik modeller de benzer bir öğrenme sürecini başlatabilir.

Sosyalleşme süreci, saldırganlığın ya da olumsuz davranışların ardından sağlanan doğrudan ve dolaylı olumlu/olumsuz pekiştireçler yoluyla bireyi biçimlendirmektedir. Bandura çocukların suçla bağlantılı davranışları muhtemelen çok önce öğrendiklerini, sadece bu davranışı çevresel engeller açık şekilde ortaya çıkmalarına izin verinceye kadar bastırıldıklarını ifade eder (Crain, 1980) .

Sosyalleşme sırasında, çocuklara cinsiyetlerine uygun davranma öğretilir. Toplumlar büyük bir genellikle erkek çocuklarının 'eril' (*masculine*) ve kız çocuklarının 'dişil' (*feminine*) özellikler geliştirmeleri için destekler. Cinsiyet rollerinin öğrenilmesinde kazanım-performans ayrımı özellikle önemlidir. Çocuklar sıklıkla her iki cinsin davranışlarını da gözlem yoluyla öğrenirler; ancak, pekiştirildiği için daha çok kendi cinslerine uygun davranışlar sergilerler.

Bandura davranışlarımızı etkileyen modellerin nitelikleri hakkında geniş çaplı araştırmalar yapmıştır. Edindiği sonuçlar aynı yaş ve cinsiyette olan insanların davranışlarından daha fazla etkilenildiğini göstermiştir. Bunun yanı sıra, toplumsal konum ve prestiji yüksek modellerden de etkilenme eğiliminin varlığı bilinmektedir. Ayrıca, basit davranışların, karmaşık davranışlara göre çok daha fazla taklit edilmektedir. Dolayısıyla, düşmanca ve saldırgan davranışlar özellikle çocuklar tarafından kuvvetle taklit edilen davranışlar arasında kolaylıkla yer alabilmektedir (Schultz ve Schultz, 2001). Genel olarak suç davranışlarının basit, kolay ve az çaba gerektiren eylem yapıları niteliği taşımaları (Gottfredson ve Hirschi, 1990), özellikle çocukluk ve ergenlik döneminde yaygın olarak görülmelerini de açıklamaktadır.

Bandura'ya göre, insanlar toplumsallaşma süreci içinde dış kaynaklı cezalara daha az bağımlı olurlar ve, daha çok, kendilerini düzenleme örüntüleri oluşturma yönünde bir eğilim taşırlar. Bu eğilim, bireylerin kendi iç standartlarını belirlemeleri yoluyla yine kendilerini ödüllendirme ve cezalandırmalarını sağlar. Bandura, bireyin kendini değerlendirme standartlarının yine çevre tarafından sağlanan ödül ve ceza örüntülerine bağlı olarak ortaya çıktığına inanmaktadır. Bandura , kendine yeterlik ya da özyeterlik (*self-efficacy*) olarak çevrilebilecek bir kavram geliştirerek, bireylerin benzer uyaranlara verdikleri farklı tepkileri anlamaya çalışmıştır. Yaptığı araştırmalarda öz yeterlilik

duygusu yüksek insanların hayatlarındaki çok çeşitli olaylarla daha iyi başa çıkabildiklerini saptamıştır (Schultz ve Schultz, 2001).

. Öte yandan, özyeterlik duygusu düşük bireylerin, hayatın değişik olaylarıyla başa çıkmada kendilerini çaresiz hissetmekte; kendilerini etkileyen durum ve koşulları değiştirmek için çok az ya da hiç imkanları bulunmadığına inanmaktadırlar. Bandura'nın özyeterlik kavramı, Gottfredson ve Hirschi'nin özdenetim kavramıyla bazı benzerlikler sergilemektedir. Sapkın davranış ve suç eylemlerini sergileyen bireylerin kendilerini denetleme konusundaki olumsuz beklentilerinin özellikle erken yıllardaki deneyimlere bağlı olarak sıklıkla ifade edildiği gözlenmektedir.

Piaget ve Bandura'nın görüşleri karşılaştırıldığında, Bandura'nın çocuğun zihninin, daha çok, sosyal modeller ve sosyal öğrenme uygulamalarına maruz kalması ile yapılanmakta olduğunu; Piaget'nin ise gelişimi, dışsal öğretilerden bağımsız bir içsel süreç olarak değerlendirdiğini görmekteyiz. Piaget'ye göre, çocuklar kendileri ile ilgili çoğu bilgiyi, dünyaya ilişkin içsel bir ilgiden yola çıkarak öğrenirler. Bu sırada düşünceleri, bir seri içsel değişimler içeren evreler şeklinde ilerler. Bu evreler, sırayla, çocuğun ne öğreneceğini belirler. Bandura bu içsel ilgiye bağlı öğrenme, davranış geliştirme düşüncesine karşı, çocukların bir öğretmenin ödül ya da ceza uygulamasında olduğu gibi, dışsal bir neden tarafından güdülendirildiğini savunmaktadır. Bandura'ya, göre çocuklar bir süre sonra ödül ve cezalandırmayı kendi davranışlarında da uygulamaya başlarlar.

Sosyal öğrenme kuramcıları klasik davranışçıların uyarın-tepki sürecine organizmayı katmıştır; böylece, organizmayı etkileyen çevreyi de açıklama içine yerleştirmişlerdir. Ayrıca, sosyal öğrenme kuramı pekiştirici, taklit ve anne-çocuk ilişkilerinin de ötesine giderek, kültürel antropologların bulgularından da yararlanmakta ve farklı toplumsallaşma süreçlerinin incelenmesi gerekliliğine işaret etmektedir (Muuss, 1975).

Bandura sosyal öğrenme kuramcıları içinde ergenlik dönemi üzerine eğilerek ilk kapsamlı araştırmaları yürüten araştırmacılardanır. Bandura, bu dönemi yetişkinlik ve çocukluktan çok da farklı olarak değerlendirmemekte; gelişimin belli bir süreklilik içerdiğini ve aşamalı olmadığını savunmaktadır. Bandura ergenlik döneminin çoğu

araştırmacı tarafından iddia edildiği gibi fırtınalı bir dönem olmaktan çok, anne, baba, akranlar ve öğretmenlerle olan ilişkiler ve sosyo kültürel ortam gibi faktörler tarafından belirlenen bir dönem olduğunu ileri sürmektedir. Ergenlikte görülen saldırganlık davranışını, ergenin uyumsal problemlerinde aramaktansa, çocuk yetiştirme sürecindeki modellerde aranmasının doğru olacağını bildirmektedir. (Muuss, 1996). Bandura, çatışma yaşayan ergenlerin tüm ergenlerin ancak %10'unu oluşturabileceğini; dolayısıyla da, durumu tüm ergenlere genellemenin yanlış olacağını vurgulamaktadır. Bandura saldırgan olan ve olmayan erkek ergenleri karşılaştırdığı çalışmasında, saldırgan grubun ebeveynlerinin, kendilerine yönelik saldırganlığı cezalandırıcı, dışa yönelik saldırganlığı da pekiştirici bir tutum izlediklerini bulmuştur. Saldırgan olmayan grubun ebeveynleri ise, hem saldırganlık davranışını pekiştirmemekte; hem de, cezalandırmaya başvurmayarak kendilerini olumsuz bir model olarak sunmaktan kaçınmaktadırlar (Craine, 1980).

Sosyal Öğrenme Kuramı'nda, çocuklukta ebeveynlerin, okul çağında ise öğretmenlerin etkili olduğu; ergenlik döneminde ise, bu modellerin önemlerinin azalmasıyla birlikte, akranların model olarak etkilerinin arttığını belirtilmektedir. Bandura, ergenin uyuşturucu kullanımını tahmin etmede en önemli faktörün arkadaşlarının uyuşturucu kullanımı olduğunu işaret ederek, 'eğer o yaparsa, ben de yaparım' görüşünün yaygın olduğunu vurgular. Bandura'ya göre modeli gözlemin bir diğer etkisi de, kişide davranışla ilgili engellerin ortadan kalkmasına yol açmasıdır. Dolayısıyla, ergenlerin en çok birlikte oldukları gruplar olan aile ve arkadaş gruplarında, ve, özellikle de, akran gruplarında sapkın davranışları ve bunların pekiştirilmesini izlemesi durumunda, aynı davranışları sergilemesinin beklenebilecektir. Bu da, suçun neden özellikle ergenlik dönemine ait bir sorun olduğunu da açıklar gibi görünmektedir (Muuss, 1996) .

İnsan gelişiminde sosyal bağlamın etkilerine önem veren yaklaşımlardan biri de, Sullivan'ın 'Kişiler Arası İlişkiler Kuramı'dır. Sullivan'a göre, insan gelişimi çok büyük bir genellekle kişiler arası ilişkilere dayalı olarak gelişmektedir; insan, diğer insanlar olmadan varolamaz. Sullivan'ın görüşüne göre, kişiler arası gereksinimlerin karşılanmasından doğan tatmin, cinsel ihtiyaçların karşılanmasından doğan tatminden bile fazladır. Kişiler arasında kurulmuş başarılı ve pozitif ilişkiler mutlu ve tatmin edici

hayatın temelini oluşturur. Kişiler arası ilişkiler yapıcı ve yıkıcı çift yönlü etkileşimli olabilir. Bu ilişkiler özellikle bebeklik ve çocukluk dönemleri boyunca bir kaygı kaynağı olmaktadır. Sullivan, insan gelişiminde biyolojik etkileri inkar etmemektedir. Ancak sosyalleşme sürecinde özellikle ergenlik döneminde kişiler arası ilişkilerin doğası ve kalitesinin daha önem taşıdığı ileri sürmektedir. Cinsellik insan davranışını yönlendiren ana güç değildir; bundan daha önemli bir motivasyon sağlayan etken kaygı hissini gidermeye dönük olarak sürdürülen mücadeledir. Ergenlik dönemi, bireylerin kendilerine ilişkin görüşlerinin görece olumsuz olduğu bir dönemdir. Diğer insanlarla olan deneyimlerinde negatif, kaygı verici durumlar baskın olduğunda, güven duymama öne çıkar. Pozitif, destekleyici ve kaygıyı azaltıcı yönde deneyimler ise, bireyin diğer insanlara güven hissetmesini sağlar. Dolayısıyla, diğer insanlara sergilenecek dostça ya da düşmanca yaklaşımlarının altında bu tür deneyimler yatmaktadır (Muuss, 1996).

Sullivan, ergenlik döneminin farklı sosyal gruplarda yine farklı davranış ve deneyimlerin görülebileceği bir devre olabileceğinin altını çizer. Aile, okul, akranları ve arkadaş grupları bu çeşitliliğin görülebildiği gruplar arasında başta gelmektedir. Bu gruplar içindeki ilişkilerdeki sorunlar arasında sapkın davranış da içeren çeşitli davranış bozuklukları, düşük okul uyumu, evden kaçma ve uyuşturucu madde kullanımı sayılabilmektedir. Tablonun daha da ağırlaşması ergenlik dönemi depresyonunu da beraberinde getirebilmektedir (Muuss, 1996).

Sullivan kendilik (benlik) sistemi kavramını kendi görüşü doğrultusunda tanımlamıştır. Benlik, yaşanan sosyal deneyimlerle başkaları tarafından biçimlendirilir. Benlik sistemi kişiliğin önemli bir parçası olmakla birlikte, kişilikle aynı anlam ve yapıda değildir. Benlik sistemi kültürel, toplumsal, kişiler arası deneyimlerin dışında gelişir. Bu yaşanan süreçlerde kişi seçici şekilde bunları özümser ya da reddeder. Sullivan'ın bakışıyla kişilik, enerji sistemindeki gerilimin azaltılması amaçlar. Temel fizyolojik ihtiyaçlarımızdan kaynaklanan yeme, içme, uyuma, nefes alma gibi eylemlerle bu gerilimi düşürmekteyiz. Bunun gibi tüm toplumsal ihtiyaç ve ilişkilerimizdeki hedef gerilimi azaltma hedefidir. Gelişimsel nitelik taşıyan bu süreç devamlı mücadele gerekmektedir (Muuss, 1996).

Vygotsky (1986 ; akt., Muuss, 1996) gelişimsel yaklaşıma değişik bir boyut getirmiş, bunu da sosyo-kültürel kuramıyla açıklamaya çalışmıştır. Vygotsky insan ve çevre ilişkisinde dil, yazı, sayı, sistem gibi işaretlerin araç olabileceği düşüncesini genişletmiş; araçlar gibi, işaret sistemlerinin de tarihsel gelişme ve kültürel değişim doğrultusunda toplumlar tarafından yaratıldığına inanmıştır. Bu nedenle bireysel gelişimin kökü toplum ve kültürdür. Üst düzey psikolojik süreçler de toplumsal kökene dayanmaktadır. Vygotsky'ye göre çocuk yetişkinlerle ve diğer arkadaşlarıyla etkileşim sırasında, grupta paylaşılan becerileri, araçları ve yetenekleri içselleştirir. Sosyal işlevden bireysel işleve geçme süreci dilin gelişiminde açıkça görülür. Çocuğun çıkardığı sesler yetişkinler tarafından belirli bir anlama gelecek şekilde yorumlanır. Bu anlam sosyal olarak kurulunca, çocuk bunu keşfeder ve kendi amacı için bu sosyal aracı kullanmaya başlar. Vygotsky'e göre çocuk başlangıçta toplumca kazanılmış araçları kendi davranışına uygular, sonra bunları içselleştirir. Böylece, çocuk sosyal ortamı kullanarak kendini etkiler. Sözcükler, Vygotsky (1998) için en güçlü sosyal araçlardır. İrade kuvvetinin temelinde çocuğun konuşmasını kontrolü yatar. Çocuğun konuşması geliştikçe kendi eylemlerinin kontrolü ve planlaması da artar. Bireyin kendi eylemlerini düzenlemedeki sözcük gücü, başkalarını yönetmedeki gücünü de ortaya çıkarır. Sosyogenesis kavramı, düşünme, irade gücü gibi tüm üst düzey psikolojik süreçlerin bireyin sosyal araçları kendine dönük uygulaması olarak tanımlanabilir. Bu araçlar önce iki kişi arasındaki sosyal ilişkiyi kontrol eder; sonra çocuk tarafından içselleştirilir.

Vygotsky (1998) de, gelişimin bir seri niteliksel olarak birbirinden farklı dönemlerden oluştuğunu ileri sürmüştür ve çocuk gelişimini evrelere bölmüştür. Bu evreler şu şekilde sıralanmaktadır: bebeklik 0-2 yaş, erken çocukluk 1-3 yaş, okul öncesi 3-7 yaş, okul yaşı 7-13 yaş, ergenlik 13-17. Gelişim az çok dengeli bir büyüme sürecine sahiptir. Her evre kriz ile başlar ve yine bir kriz ile son bulur. Algılama, konuşma, bellek gibi işlevler her dönem için özgün bir biçimde birbiriyle ilişki içindedir. Bilinç, işlevler arası ilişkiye dayanır. Bu işlevler arası ilişkinin değişmesi çocuğun bilincinin de değişimini sağlar.

Vygotsky (1998), çocuk gelişiminde çevrenin mutlak bir faktör olarak düşünülmesinin hatalı olacağını ileri sürmektedir. Belirli çevresel faktörlerin etkisinin yaşa ve çocuğun kişiliğine bağlı olarak değiştiğini ileri sürer. Ona göre farklı çocuklar

aynı çevreyi farklı deneyimleyebilir. Çevrenin ‘sosyal’ bir nitelik taşıyor ve çocuk da bu yaşayan çevrenin bir parçasıdır. Çevre çocuğun dışında değildir; çocuk değiştiğinde, sosyal çevrede değişir. Yürüyen çocuk, emekleyen çocuktan farklı bir çevrede yaşar. Aynı durum konuşan çocuk ve konuşamayan çocuk için de geçerlidir. Bu nedenle Vygotsky için davranışı genetik oluşum ve çevre faktörlerinin basit bir toplamı olarak değerlendirmek anlamsızdır. Çocuk gelişiminin dinamiği olduğuna ve her yeni dönemin geçmiş dönemler tarafından belirlendiğine işaret etmektedir.

Bowlby'nin ileri sürdüğü bağlanma kuramında yine evresel aşamalar birbirini izlemektedir. Bebeklikten başlayan bu süreç yaşamın ileri yıllarında etkili olmaktadır. Bowlby'e göre bağlanma, insanların kendileri için önemli olan başkaları ile güçlü duygusal bağlar kurma eğiliminin nedenlerini açıklayan bir yaklaşımdır. Bowlby, bağlanma davranışının içgüdüsel olduğunu söylemiştir. Duygusal bağ kurma eğilimi ve gereksinimi yeni doğanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli ve gelişimsel açıdan işlevseldir. Bağlanma sistemi yeni doğanların onlara bakan kişi ya da kişilere fiziksel yakınlığını güçlü tutarak, hem çocukların çevreden gelebilecek tehlikelerden korunmasına yardım eder, hem de onlara çevreyi keşfetmeleri için gerekli koşulları sağlar (Sümer ve Güngör, 1999).

Bağlanma birbirini izleyen aşamalarla gelişir ilk başlarda bebeğin sosyal tepkileri ayrımsızdır. 3.- 6. aylar arasında bebeğin tepkileri önce tanıdığı insanlara, sonra tek bir insana yönelir. Bowlby, çocuğun yakınlık kurma davranışının gelişim içerisinde 3 yaşına kadar tamamlandığına inanır. Bu yaşa kadar çocuklar hareketlerini ebeveynlere göre ayarlayamazlar (Sümer ve Güngör, 1999).

Yakınlık çocuğun çevresini keşfetmede kullanabileceği güvenli bir temel ve tehlike anında korunabileceği sağlam bir sığınak işlevi görür. Bağlanma sistemi çocukların bakıcıları ile ilişkileri temelinde gözlenen dört davranış örüntüsü ile tanımlanabilir; bunlar, yakınlığı arama ve koruma, ayrılığı protesto etme, keşfetme etkinlikleri için bakıcıyı güvenli bir üst olarak kullanma ve destek ve güvenlik için bakıcıyı sağlam bir sığınak olarak kullanma. Birincil koşullu stratejiler olarak adlandırılan bu davranışlar sağlıklı bağlanmanın oluşmasında ön koşuldur. Yalnızca güvenli bağlanma ilişkisinin olduğu durumlarda çocuklar stres yaratan koşullar altında güvenlik duygusunu

koruyabilirler ve keşfetme davranışını etkin olarak gösterebilirler. Güvenli bağlanmanın oluşabilmesi içinde, çocuğun kesintisiz, tutarlı tepki veren, duyarlı ve her zaman ulaşılabilir bir bakıcıya sahip olması gerekir. Bakıcı duyarsız, aşırı müdahale edici ve önceden tahmin edilemeyen tepkiler gösterirse, çocuk kaygılı bağlanma davranışı gösterecektir. Bakıcının reddedici olması ya da bakım konusunda aşırı ihmalkar davranması, çocuğun zamanından önce bağımsız olmayı istemesine ve bağlanma nesnesinden kopma eğilimi (kaçınan bağlanma) göstermesine yol açabilir. Bu tür güvensiz bağlanma davranışları, kısa dönemde çocukların uyum sağlamaya yönelik başa çıkma çabaları olarak işlev görmesine karşın bu tür davranışların sıklıkla tekrarlanması doğacak olumsuz beklentilerin ileride yetişkin ilişkilerinde sorunlara yol açabilir. Güvenli bağlanma gösteren çocukların anneleri benzer biçimde duyarlı ve çocuklarından gelen tepkilere olumlu tepkiler veren kişiler olarak tanımlanırlar. Buna karşın, kaygılı-kararsız çocukların annelerinin genel olarak tutarsız tepkiler gösterdikleri, çocuklarının etkinliklerini sıklıkla kesintiye uğrattıkları ve gereksiz müdahalelerde buldukları gözlenmiştir. Kaygılı-kaçınan çocukların anneleri ise, genellikle soğuk, çocukların yakınlık isteklerini reddeden ve çocukları ile yakınlık temasından kaçınan kişiler olarak tanımlanmışlardır (Noller ve Fecney, 1996). Erken yaşlardaki bağlanma yaşantıları temelinde oluşan zihinsel modeller hem kişinin kendisine ilişkin beklenti, inanç, duygu ve, özellikle de, özsaygısını, hem de başkalarına duyulan güven ve sosyal ilişkilerde hissedilen rahatlık düzeyini etkiler. Benlik ve başkalarına ilişkin zihinsel modeller oluştuktan sonra katılışlırlar ve değişime direnç gösterirler.

1.3. AİLE VE ÇOCUK SUÇLULUĞU

Aile, suçbilim alanında olduğu kadar, antropoloji, sosyoloji ve psikoloji gibi farklı disiplinler içinde ve bunların alt dallarında üzerinde çok sayıda çalışmanın yürütüldüğü bir sosyal birim niteliği taşımaktadır. Söz konusu disiplinlerdeki çalışmaların neredeyse tümündeki ortak noktalardan biri de, aileye olumlu anlamlar yüklenmesidir. En küçük ve işlevsel topluluk olan ailenin diğer toplumsal yapılardan bir farkı da, neslin devamını sağlamak amacıyla çocuk dünyaya getirmek ve yetiştirmektir. Çocuğu toplumun etkin

bir üyesi haline getirme çabasındaki ailenin bireyleri arasındaki etkileşimin, çocuğun gelişimsel evrelerinde önemli rol oynadığı genelde sosyal bilim, özelde psikoloji alanındaki kuram ve yaklaşımlarda genel kabul gören bir görüş niteliği taşımaktadır. Farklı disiplinlerden araştırmacıların çoğu, aile üyeleriyle olan ilişkilerin, çocuğun diğer bireylere, nesnelere ve tüm yaşama ilişkin tutumlarının temelini oluşturduğuna inanmaktadır. Aile, aynı zamanda, çocuğa ailenin bir üyesi olduğu bilincini aşıl原因 ve toplumsallaşmanın temelini atan bir kurum olarak kabul edilmektedir (Yavuzer, 2001). Çocuk büyürken etrafındakilerle etkileşecek ve onlara benzer davranışlar geliştirecektir. Sosyalleşmenin gerektirdiği bu durum toplumda büyük oranda birbirine benzerlik gösteren bireylerin yetişmesini de sağlayacaktır.

Bu bakış, çevrenin çocuk üzerindeki etkisini ön plana çıkarmakta, bir anlamda, çocuğun davranışlarının çevre tarafından şekillendirildiğini ön kabul olarak belirlemektedir. Ancak, çocuk çevreden etkilendiği kadar, çevreyi de etkilemektedir. Doğuştan getirdiği bireysel özelliklerini, genetik yapılanmasının da etkisiyle, toplumsallaşma sürecinde hiç de azımsanamayacak düzeyde aktif bir rol almaktadır. Dolayısıyla, ilgili tüm çalışmalarda bu karşılıklı etkileşimin göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Kağıtçıbaşı, 1999).

Çocuklara kurallara uyma bilinci toplumsal yaşamın gereği olarak ilk çocukluk döneminden itibaren verilmelidir. Disiplin, çocuğa belirli davranış kalıplarını benimsetmek üzere izlenen yol, yöntem olarak tanımlanmaktadır. Anne babanın kişilik yapısı, çocuktan beklentileri ve çocuğa bakış açısı ailede uygulanacak disiplin anlayışını ve çocuk yetiştirmeyi etkilemektedir. Bu sürecin temel ilkesi de, ailede tutarlı disiplin verilebilmesidir. Anne baba çocuğa karşı sergilediği davranışlarında ve tutumlarında dengeli ve kararlı olmalıdır. Aynı konularda çocuğa bazen sert, katı tutumlar, bazen de hoşgörülü yaklaşımlar sergilemek, çocukta dengesiz davranış edinimini ortaya çıkaran tutarsız yöntemlerdir. Aynı şekilde ebeveynlerin aynı olaya birbirlerinden çok farklı disiplin yaklaşımları uygulamaları tutarsız disiplin sunulmasına yol açacaktır. Çocuğa nasıl bir disiplin uygulanacağı konusunda anne babanın kişisel deneyimleri, yakın çevrenin, yaşanılan bölgenin kültürel özelliklerinin, değerlerinin de önemi büyüktür (Yavuzer, 2001).

Aile, içinde bulunulan toplumsal yapının değer, inanç ve tutumlarını çocuğa aktaran ya da aktarması beklenen kurumların başta gelenidir. Dolayısıyla da, kültürel yapının önceliklerini sosyalleşme sürecinde çocuğa tanıtır ve öğretir. Böyle bakıldığında, aileyi tüm kültürlerde eşbiçimli olarak değerlendirmektense, genel kültürel yapıların bağlamında ele almak daha doğru olacaktır. Kültürel önceliklere yönelik sınıflandırmalardan biri de Arnett (1992) tarafından önerilen *dar* ve *geniş toplumsallaşma* ayırımıdır. Dar toplumsallaşmada iyi ve kötü, doğru ve yanlış kesin olarak belirlidir ve çocuğa da olduğu gibi aktarılır. Yükümlülükleri açık şekilde belirlenmiş olan bireylerin sergiledikleri sapmalar şiddetli biçimde cezalandırılır. Bireyler arası farklar azaltılır ya da sergilenmeleri sınırlandırılır. Geniş toplumsallaşmada ise, kesin bir doğru ve yanlış ayrımı yoktur. Sınırlı sorumluluklara sahip olan bireylerin sapmalarına yönelik cezalar azdır. Bireysel farklılıkların ifadesine de geniş olanaklar tanınır. Dar toplumsallaşmada bireyler toplum ve aileye güvenmeleri yönünde toplumsallaştırılırken, geniş toplumsallaşmada bireylerin temel ilgi alanı kendileridir. Dar toplumsallaşmada ergen sadece aile tarafından değil, tüm toplumsal kurumlar tarafından kontrol edilirken, geniş toplumsallaşmada kısa vadeli sonuçları olan davranışlar bireyin kendi sorumluluğundadır. Arnett (1992) dar toplumsallaşmanın sanayileşmemiş toplumlarda yaşandığını vurgulamakta; geniş toplumsallaşmayı ise, sanayileşmiş ve ekonomik açıdan gelişmiş toplulukların bir özelliği olarak görmektedir.

İnsanın niteliklerini tanımlarken sosyal bir varlık olduğunu, topluluklar ve gruplar içinde yaşadığını vurgularız. Birey, toplumla insan olur, toplumla varlığını gerçekler. Ancak bu varolmanın bedelini kendini sınırlayarak öder. İnsan kendine kurallar koyar, ortak davranış biçimleri geliştirir, ortak semboller, değerler yaratır. Onları adet, töre, gelenek, ahlak, din, hukuk gibi kurumlar olarak kuşaktan kuşağa aktarır sürekliliğini sağlar. Her karşı çıkış, normdan sapış, ya toplumun kendi tepkisiyle ya da örgütlü güçlerin yaptırımlarıyla karşılaşır. İnsan kural koyduğu gibi, bunları bozar ve geliştirebilir. İyi-kötü, doğru-yanlış kavramları, suç tanımlaması toplumun yaşam süreçlerinde belirlenir. Bu kavram toplumdaki topluma değişebileceği gibi, aynı toplumda zaman içinde de değişime uğrar.

Kağıtçıbaşı (1990), doğu ve batıdan farklı kültürlerde yürütülen çocuğun değeri çalışmasında, ekonomik gelişme ve eğitim yükseldikçe çocuğu yaşlılık güvencesi olarak

görme ve çocuktan itaat ve bağımlılık bekleme oranının azaldığını ifade etmektedir. Bu da, Arnett'in (1992) terimiyle, geniş toplumsallaşma biçiminin yaygınlaşmasını beraberinde getirmektedir. Ülkemizde de ekonomik gelişme ve eğitimle hızlı bir değişim yaşandığını da göz önüne alındığında, çocuk yetiştirme biçimlerinde önemli değişikliklerin yaşanması beklenmektedir. Bu değişimlerin farklı beklenti ve gereksinimlerin çatışması nedeniyle bazı sorunlara yol açtığı da açıktır. Özellikle, kentsel ortamdaki artan nüfus ve demografik çeşitlilik, kuşaklar arası uyumsuzlukları beraberinde getirmektedir.

Özellikle sosyal kontrol kuramcıları, çeşitli nedenlerle (yoksulluk, ebeveynin uzun çalışma saatleri, ebeveynin psikolojik tükenmişliği, aile kalabalıklığı, çok sayıda çocuk sahibi olunması, ayrılma/boşanma, göç vd.) toplumsallaşma sürecinde beklentileri karşılamakta yetersiz kalan ailelerin, çocukların toplumsallaşmış yaşam şekillerini benimsemelerini sağlayan bağıllığı geliştirmede başarısız olduklarını ileri sürmektedir. Bu görüşe göre ergen, toplumsallaşma sürecindeki kontroller etkili olmadığı için nasıl davranması gerektiğini öğrenemediği ve, dolayısıyla da, geleneksel sosyal düzene ahlaki bağlar geliştiremediği için suç işlemeye daha yatkın olacaktır (Weiss ve Hawkins 1981; akt. Kaner, 2002)

Gottfredson ve Hirschi, (1990)'ye göre çocuğun yaşamının ilk sekiz yılında ebeveynlerin çocuklarının yanlış davranışlarına karşı gösterdikleri uygun reaksiyonlar (tutarlı ve mantıklı disiplin) çocuğun daha sonraki yaşamında karşılaşacağı benzer olaylarda göstereceği tutumun sosyal olarak uygun bir tepki ya da sınırlandırılmış, kontrollü bir yönelim olma olasılığını arttıracaktır. Ebeveyn yönetiminin temel öğeleri

- (1) çocukların davranışlarını izlemek, gözlemlemek;
- (2) sapkın davranışların fark edilmesi ve tanınması;
- (3) fark edilen sapkın davranışa verilecek cezanın tutarlı ve uygun olması; ve
- (4) aile denetiminin amacının özdenetim geliştirmek üzerine olmasıdır

Özellikle, son nokta, yetiştirme sürecinin tümüyle katı bir denetime dayalı olmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Gottfredson ve Hirschi, tam tersine, çocukların davranışlarını gözleyerek bilgi toplayan, sapkın olan davranışı ayırt edebilen ve uygun,

ancak zedeleyici olmayan cezayı seçebilme becerisine sahip ebeveynlerin özdenetimli bireyler yetiştirebileceğini ileri sürmektedirler. Alandaki literatür, tutarsız, katı, hoşgörüden uzak, baskıcı disiplin uygulamalarının ise, sorunlu ve itaatsiz çocukların yetişmesine neden olacağını göstermektedir. Bu durumun tersi olarak umursamaz, çocuğun dürtüsel isteklerine aşırı hoşgörülü yaklaşım biçimleri bencil ve başkalarına zarar verici eylemleri de içeren olumsuz davranışların çocukta yerleşmesine neden olabilecektir (Yavuzer, 2001). Baskıcı (kısıtlayıcı) ana baba kontrolü ve düzenleyici (işlevsel) ana baba kontrolü birbirinden ayrıştırılarak incelendiğinde, düzenleyici kontrolün gelişimsel sonuçları olumlu yönde etkilediği bulunmuştur (Lau ve Cheung, 1987; akt. Kağıtçıbaşı 2000).

Baumrind (1971), anaokulu ortamında çocukları gözleyerek üç grup tanımlamıştır: 1) enerjik-arkadaşça 2) çatışmalı-huzursuz 3) dürtüsel saldırgan. Araştırmacı, bu tiplerin ortaya çıkmasında çocuk yetiştirme biçimlerinin önemli olduğundan hareketle, ebeveynlerin çocuk yetiştirirken kullandıkları üç yetiştirme biçimini tanımlamıştır:

1) Otoriter ebeveynler: çocuğu kısıtlayıcı ve kurallara kesin uymasını isterler. Kurallara neden uyması gerektiği hakkında açıklamayı nadiren yapar, kesin itaat bekler, itaat göremediği zamansa ceza verme, zorlama yolunu seçerler. Otoritelerine tartışılmasız uyulmasını isterler, saygı gösterilmediğinde ise fiziksel cezaya başvurmadan çekinmezler. Çocuklarda bu yaklaşım, düşük kendine güven duygusu geliştirir, düşük benlik saygısı da, kurallara ise sadece yanlarında ebeveynleri varsa uymayı beraberinde getirir.

2) Yetki veren, denetleyen ebeveynlik: çocuklarına karşı önemli ölçüde izin vermektedirler. Kurallara uymada gerekçeleri ile açıklama yapmaya dikkat ederler, sadece gerekli gördükleri sınırlamalara uyma beklerler. Çocukların ihtiyaç ve bakış açılarından haberdar olmaya çalışırlar ve aile içindeki kararlara katılımını desteklerler. Bu yöntemin çocukların kendine güven duygusu, benlik saygısı ve özerklik gelişimlerine katkısı büyüktür.

3) İzin verici, serbest bırakıcı ebeveynlik: Bu ebeveynlerin çocuktan beklentileri azdır. Çocuğun aktivitelerini yakından izlemez ve davranışlarını nadiren kontrol ederler. Çocuğa verilen özgürlük miktarını belirlemede prensipleri yoktur. Davranışları

yapılandırmaya dönük sınırlandırmalar kullanmamaktadırlar. Çocuklar özdenetim geliştiremezler, kuralsız ve bencil ilişkiler sergilerler (Yılmaz, 1999).

Ebeveyn denetimi kavramı, farklı çalışmalarda da ayrıntılı olarak irdelenmiştir. Denetim kavramını doğrudan ve dolaylı olarak iki tip altında ele alan Nye (1958), doğrudan denetimi sınırlandırma, izleme ve cezalandırmanın bir bileşimi, yani, dışsal kontrol olarak görmektedir. Doğrudan denetim, anne baba, öğretmen gibi bireyler tarafından uygulanan ve geleneksel kurallara uyulmasını sağlayıcı, sınırlandırmalara, izlemeye ve ödül-ceza sistemine dayalı olarak sergilenen bir denetim tarzıdır. Bu tür içinde yetişkinler gencin davranışını ancak gözlemleyebildikleri sürece doğrudan denetimi gerçekleştirebilirler; bu da, bu yöntemin kullanım alanını sınırlamaktadır. Dolaylı denetim ise, özellikle anne babalar olmak üzere, bireyce önemli sayılan kişilere duyulan yakınlık, sevgi ve onlarla özdeşleşme olarak ifade edilmektedir. Hirschi (1969), ebeveynlere bağlılığın daha önemli olduğunu ifade etmekle birlikte, öznesi kim olursa olsun, bireyce önemli sayılan kişilere bağlılığın sapkın davranışın ortaya çıkma olasılığını azalttığını ileri sürmektedir. Sevdiği, bağlılığı bulunduğu kimselerin beklentilerine uygun davranışlar, çocukların suç davranışlarından uzak durmalarını sağlamaktadır. Sosyal bağ kuramında, ebeveynle kurulan bağlılığın gencin psikolojik hazırlığındaki katkısından ötürü, olaylı kontrolün önemli olduğunu ileri sürmüştür. İçselleştirilmiş kontrol, ana babaların çocuklarına uyguladıkları ödül ve cezalarla toplumun kurallarının ve ortalama geleneksel değerlerin verilmesi sonrası bunların içselleştirilmesi ön görülmektedir. Bu durum olumlu bir benlik kavramının yaratılmasını ve vicdan oluşumunu sağlamaktadır (Hirchi, 1969).

Yetişkinler dünyasına ait kuralların çocuğa verilmesinde Freud, yetişkin değerlerinin hiçbir değişikliğe uğramadan çocuğun süperegosunu oluşturduğunu ifade etmektedir. Yani dıştan içe alma söz konusudur. Piaget, ise özerk ahlak evresine erişmiş bir çocuğun kuralları durumsal özelliklerine göre değiştirebilme becerisine sahip olduğunu, doğrudan bir içselleştirme değil, yorumlayarak benimseme sergilediğini belirtmektedir (Kağıtçıbaşı, 1999).

Eysenck'e (1964, akt. Sokullu 2002) göre ise, hedonistik yaklaşım davranışlarımızın yönlendiricisidir. Davranışların hemen ortaya çıkan sonuçları, uzun

dönemde ortaya çıkandan daha etkilidir. Eyleme zaman bakımından daha yakın olan sonuç, ilerideki eylemleri belirleme açısından daha etkili olur. Küçük, ancak derhal elde edilen haz, çok daha sonra yoğun acı veren bir sonuca yol açsa da, bir eylemin tekrarlanmasına neden olur. Eylemden çok sonra verilen ceza etkin olmayacaktır. Eysenck'e göre bunun yerini 'vicdan' almalıdır. Vicdan oluşma sürecini de şartlı refleks ile açıklamaktadır. Çocuk büyürken bazı eylemlerin nahoş, kendi arzularına aykırı olduğunu görecektir. Örneğin, temiz olmayı öğrenecek, cinsel ve saldırgan dürtülerini kontrol altında tutacak, hoşlanmadığı hareketleri yapan diğer çocuklara saldırganlık sergilemeyecek ve kendisine ait olmayan şeyleri almayacaktır. Her toplumda bu gibi pek çok eylem yasaklanmıştır ve bunları yapanlar 'yaramaz, kötü, ahlaksız' olarak nitelendirilir. Sözü edilen koşullanma süreci etkin bir şekilde uygulanınca da, yapılan seçim eylemden kaçınma yönünde olacaktır. Bu da, Eysenck'in 'vicdan' olarak bahsettiği zihinsel işlevin gelişmesini sağlayacaktır.

Yukarıda sıralanan açıklamaların en genel özelliği, bireyin olumlu bir toplumsallaşma süreci yaşamasının yetişkinlik dönemi üzerindeki etkisinin vurgulanmasıdır. Süreç, özellikle yakın aile çevresi ve ebeveynlerin yetkin, dengeli ve tutarlı bir yetiştirme tarzını gerekli kılmaktadır. Aşağıda, bu araçların amaçlanan toplumsallaşma hedeflerine ulaşmalarını engelleyen belli başlı etkenler tanıtılacak ve bu etkenlerin sapkın davranış ve suç yönelimi konularında yaratabilecekleri olumsuzluklar tartışılacaktır.

1.3.1. Parçalanmış aile etkisi

Ailenin çeşitli nedenlerle parçalanmış olması mümkündür. Bu nedenler çocuk üzerinde farklı etkiler yaratmaktadır. Anne babanın boşanması ya da evi terk etmesi nedeniyle yokluğu, herhangi birinin ölmesi sebebiyle oluşan yokluğa göre daha etkili görünmektedir (Küntay 1986). Glueck (1950) yaptığı araştırmalarda parçalanmış ailelerde suçluluğun iki kat fazla görüldüğünü tespit etmiştir. Öte yandan, parçalanmış ailenin suçluluğa yol açtığı görüşüne karşı çıkan Bowlby, parçalanmış aile kavramının suçluluğa etkisinin bilimsel olarak kanıtlanamadığını ve bu görüşün terk edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Yavuzer'in (2000) ülkemizdeki suçlu çocuklar üzerinde

yaptığı araştırmasının sonuçlarında, suçlu çocukların yaklaşık % 67'sinin çekirdek aileden, % 11'inin ise geniş aileden, % 22'sinin ise, parçalanmış ya da eksik aileden geldiğini ortaya koymuştur.

Ayrılma ve boşanma gibi nedenlerle ailenin dağıldığı, parçalandığı ortamda yetişen çocuklarda özellikle bu ayrılma anlaşmazlık nedeniyle oluşmuşsa, suç davranışına yönelen çocuğa rastlanmaktadır. Çocuğun 0-4 yaş arası olduğu dönemde ailenin parçalanması ile erkek çocuklarda sapkın davranışların daha kolay gelişebileceği tahmin edilmektedir. Bu parçalanma 11-15 yaş dönemlerine denk geldiğinde ise, süreçte gelişen sapkın davranış için diğer faktörler daha öne geçebilmektedir. Yeniden evlenme sonrası aile oluşumundaki negatif etkiler sapkın davranış gözlenmesi riskini artırmaktadır (Farrington, 1996).

Farrington (1992), Cambridge çalışmasında 10 yaş öncesinde ailedeki kalıcı ya da geçici ayrılıkların, çocuğun suça karışma ya da sapkın davranış geliştirmesi olasılığını arttırdığı saptanmıştır. Bu çalışmada da, ebeveynin ölümüyle olan ayrılığı hariç tutmak gerektiği belirtilmektedir. Ancak, Farrington 5 yaş altındaki dönemde gerçekleşen ayrılıkların, suçla doğrudan bağlantılı olmayabileceğini de eklemektedir. Ayrılmanın 10 yaş altı olduğu dönem için ise ergenlik ve yetişkinlikteki suçlu bulunma durumuyla ilişkilendirilebilir. İleriki yaşlarda gerçekleşen ayrılmalardan sonra görülen olumsuz davranışlar üzerinde diğer faktörlerin etkisinin daha fazla olduğu görüşü ileri sürülmüştür (Farrington, 1996).

Çocukların evden ayrılması durumu da, aslında, aile birliğinin bozulmasının bir başka biçimi olarak değerlendirilebilir. Bu durumun sonuçları da, yukarıda sayılan olumsuzluklardan pek farklı değildir: West ve Farrington (1975), 10 yaşından önce herhangi bir nedenle evinden ayrılmış olma ile suça karışma değişkenleri arasında önemli bir ilişki bulunduğunu ortaya koymuştur. Yılmaz (2000)'in, ergenlerde risk alma davranışını incelediği çalışmasında, evden kaçan ergenlerin, evden kaçmayan ergenlerden daha yüksek risk alma davranışı puanına sahip oldukları bulunmuştur. Ergenin evden kaçması, büyük bir genellekle, zaten olumsuz olan aile koşullarını bir protesto olarak görülebilir. Olumsuz koşulların (dayak, aile içi çatışma, boşanma, ayrılık, yoksulluk vd.) çocuk ve ergenin psikolojisinde yarattığı tahribat, evden

uzaklaşma ve sapkın davranışa yönelme gibi ek sorunları da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, West ve Farrington ile Yılmaz'ın çalışmalarındaki bulgular evden kaçan ergenlerin hem yetiştirilme biçimleri nedeniyle sapkın davranışlara yatkın nitelik taşıdıkları, hem de ailelerindeki olumsuzlukların onları kaçmaya yönelttiği biçiminde yorumlanabilir. Buraya kadar sıralanan tüm bulgular ışığında değerlendirildiğinde, iki yorum da yanlış olmayacaktır.

1.3.2. Aile içi ilişkiler

Duygusal etkileşimin azlığı yalnızca bireyin duygusal dünyasını etkilemekle kalmaz, aynı zamanda fizyolojik, zihinsel ve sosyal gelişimine de olumsuz etkide bulunur. Çocuğun diğer insanlarla başarılı ilişkiler kuramaması, sosyal yetersizlikler ve sapkın davranışlar gibi olumsuz davranışlar ortaya çıkmasına neden olabilir (Yavuzer, 2001). Her ailede bir denge bulunduğu ve bunun ergenin bağımsızlık arayışı sırasında bozulabileceği öngörülmektedir. Aile içinde problem çözme ve iletişim becerisindeki eksiklikler çözüm bulunmasını da etkileyebilmektedir. Aile üyelerinin birbirine dönük önyargılar taşımaları çözümsüzlüğü daha da arttırabilmektedir. Problemlerini çözemeyen ailelerde, ergen ve diğer aile üyeleri olumsuz etkilenmektedir Robin ve Foster (1989 ; akt. Yılmaz, 2000)

Ailenin yapısından çok, asıl önemli olan aile içi atmosferdir. Ailede sıcaklık, şefkat ve uyumun varlığı çocuğun yetişmesinde çok önemlidir. Glueck'lerin (1950; akt. Farrington ve West, 1975) yapmış oldukları araştırmada aile içi ilişkilerinin niteliğinin çocuk için büyük önem taşıdığını ifade etmişlerdir. Aile içi uyumsuzluk ve çatışma olan çocuklar sapkın davranışa daha yatkındır. Bu uyumsuzluğun etkileri özellikle küçük yaşlarda daha da fazladır. Aralarında çatışma bulunan ebeveynlerin çocuklarıyla ilişkilerinin de olumlu olmadığı bilinmektedir.

Yılmaz (2000)'ın, ergenlerde risk alma davranışının incelenmesi çalışmasında, ailelerinde anne ve baba arasında çatışma olduğunu bildiren ergenlerin daha yüksek risk alma davranışı puanına sahip olduğu bildirilmiştir.

Yavuzer (2001) hoşgörülü ve demokratik evlerde büyüyen çocukların arkadaş ilişkilerinde, daha girişken, etkin, fikirlerini serbestçe söyleme eğiliminde oldukları

belirtilmiştir. Bu çocuklarda kendini denetleme eğilimi daha erken başlamaktadır. Buna karşın otoriter ve sert denetim uygulayan ailelerde büyüyen çocuklarda boyun eğmeme, saldırganlık, zor kullanarak kendini kabul ettirme ve kendini ifade etme yetersizliği gözlenmiştir.

Aile içi disiplinin çocuğun suça yönlenmesinde etkili olduğu belirtilmektedir. Ebeveynlerin ahlaksal zayıflığı ya da eksikliğinden kaynaklanan disiplinsizlik, ebeveynlerin çocuğun disiplini ve kontrolü konusunda uyuşmaması, aşırı sert disiplin ya da aşırı toleranslı ilişkiler çocuğun sapkın davranış göstermesinde etkili olmaktadır (İçli, 1994). Glueck ve Glueck, (1950; akt. Yavuzer, 2001) 500 suça karışmış çocukla yaptığı araştırmada, annelerinin % 96, babalarının % 94 oranında çok sert ya da umursamaz disiplin uyguladıkları belirtilmiştir. Newson ve Newson (1989; akt. Farrington) tarafından yaklaşık 700 çocuk üzerinde yapılan çalışmada 7-11 yaşları arasında ebeveyninden fiziksel ceza alan çocukların sonraki yıllarda suçlu bulunduğuna işaret etmektedir. Farrington (1996), ebeveynlerin çocukluğun erken dönemlerindeki yetersiz ve kötü çocuk yetiştirme davranışları sergilemeleri, ileri yaşlarda suçluluğun ortaya çıkışına işaret ettiğini belirtmektedir. Loeber ve Stouthamer-Loeber (1987), ergenlikteki iletişim bozuklukları ve sapkın davranış işaretleri ile aile faktörleri arasında anlamlı korelasyonlar bulunduğunu saptamıştır. Ailenin çocuğu reddi, katı ve tutarsız disiplin uygulaması, ebeveyn arasındaki uyumsuzluk, çocuğu başıboş bırakma gibi faktörler bu sorunların yaşanmasında etkili olmaktadır. Yetersiz ebeveyn denetimi uygulayan ailelerdeki çocukların da suç tipleriyle ilgili bulgular gösterdikleri ifade edilmektedir. Katı disiplin uygulayanlarda şiddet içerikli, annenin çocuğuna karşı ilgisiz, reddedici tavırları sonucu mala karşı suç davranışların oluşması bildirilmiştir. Sapkın davranış gelişimi konusunda yürütülen Cambridge çalışmasının sonuçlarından biri de, mala karşı suçları sergileme eğilimli olanların ergenlik döneminde ebeveynleri tarafından katı ve tutarsız bir disiplin tarzıyla yetiştirildikleri ve gence yönelik denetimin oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir.

Farrington ve West, (1975) tarafından yapılan bir araştırma özellikle anne davranışının, sapkın davranışı önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir. Babanın oğullarına yönelik olumsuz tutumlarının (zalim, ihmalkar, reddedici), sapkın davranışı arttırdığı; ancak bu etkinin annelerin tutumları kadar belirleyici olmadığı ileri

sürülmüştür. Aynı çalışmada önemli olan diğer dört faktör, baba tutumu, baba disiplini, anne denetimi ve aile bütünlüğüdür (Farrington ve West, 1975).

Ebeveynlerin olmasını istediği ve bu doğrultuda kurallar koyduğu standart davranışlar ebeveynlerin denetimi (süpervizyonu) altında gelişir. Katı ve belirsiz disiplin altında yetişen çocuklarda, tutarlı ve aşırı katı olmayan disipline tabi olan çocuklara göre sapkın davranış meyli daha fazladır. Anne babası tarafından iyi denetlenmeyen çocuklarda, iyi denetim yapılanlara göre daha fazla sapkın davranış sergilenmektedir. Polisle bağlantısı olan çocukların ailelerinde denetimin az olduğu belirtilmektedir. Ailelerin denetiminin iyi olmamasında sosyo-ekonomik yetersizlik ve ailede suçlu birey bulunmasının da etkisi vardır (Farrington ve West, 1975).

Çocukların boş zamanlarını aileleri ile birlikte geçirmesi üzerine yapılan çalışmada, genellikle boş zamanlarını aileleri ile birlikte geçiren erkek çocukların sapkın davranışa pek yönelmediği bildirilmiştir. Ayrıca bu kriter ailenin ekonomik durumu değişkeni kontrol edilerek çalışılmış ve ailenin ekonomik düzeyi ne olursa olsun, boş zamanlarını babasıyla geçirmeyen erkek çocuklarında sapkın davranışın fazla olduğu görülmüştür (Farrington ve West, 1975).

1.3.3. Ailenin ekonomik durumu

Ailenin ekonomik durumu ile çocuk suçluluğu arasındaki ilişki de, çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Glueck'lerin (1974) 2000 suçlu çocuk üzerinde yaptığı araştırmada, deneklerin ailelerinin % 76'sının ekonomik durumlarının oldukça kötü olduğu belirlenmiştir (akt. Yavuzer, 2001).

Düşük gelirin etkisi ve sosyal açıdan dezavantajlı konumlar yarattıkları stres etkisiyle ana babanın antisosyal özelliklerini arttırmaktadırlar. Bu durumun yaratabileceği sosyal dezavantajlar, işsizlik, düşük eğitim düzeyi, düşük gelir vb. dir. Ana baba becerilerinin gelişimini ve sosyal uyum becerilerini gelişimini de engellemektedir (Kağıtçıbaşı, 2000).

Diyarbakır 'da yapılan bir çalışmada gelir seviyesi ile suç işleme arasında bir ilişki vardır. En düşük gelir grubuna dahil olanların suç işleme oranı % 9.4 olarak en yüksek

oranda tespit edilmiştir. Gelir seviyesi yükseldikçe suç işleme oranının düştüğü görülmüştür (Erkan, Bağlı, Sümer ve Ünver, 2002).

Yılmaz (2000)'in, ergenlerde risk alma davranışının incelenmesi çalışmasında, Alt sosyo ekonomik düzeydeki ergenlerde risk alma davranışında anlamlı düzeyde farklılaşma saptanmıştır. Cambridge Gençlik Çalışması'nın sonuçlarından biri de, mala karşı suçları sergileme eğilimli olanların geniş ve düşük gelirli aile grubundan geldikleri ve ayrıca ailesinde suça karışmış olanların bulunduğu yönündedir (Farrington, 1996).

1.3.4. Anne Baba Eğitimi

Yılmaz (2000)'in, ergenlerde risk alma davranışının incelenmesi çalışmasında, anne eğitimi dereceleri ve baba eğitim dereceleri arasında ergen risk alma davranış puanlarında istatistiksel bakımından her ikisinde de anlamlı bir farklılaşma bulunmuştur. Üniversite mezunu babaları olan ergenlerin risk alma davranış puanlarının, sadece okuma-yazma bilen babaları olan ergenlerin, ilkokul, ortaokul ve lise mezunu babaları olan ergenlerin risk alma davranış puanlarından yüksek olduğu görülmüştür.

İnancın sapkın davranış ile etkileşiminin araştırıldığı bir çalışmada, Elliott ve arkadaşları (1989; akt. Elliot ve Menard, 1996) yasal olmayan davranışlarda inancın doğrudan etkisinin olmadığını saptamışlardır. Matsueda (1989)'nın bulgularına göre ise sapkın davranışın inancı etkilemesinden çok, inanç sapkın davranış etkilemektedir.

1.3.5. Cinsiyet Farklılığı Etkisi

Suçbilim literatüründe belki de en güvenilir bulgulardan biri de, suç ve sapkın davranışa yönelmede erkek çocukların kızlara göre çok daha yüksek oranlar sergiledikleri bulgusudur.² Bu bulgu, farklı insan topluluklarında da tekrarlanan bir nitelik taşımaktadır. Sosyal antropoloji alanındaki bulgular (bkz. Bock, 2000), kız çocuklara yönelik toplumsallaşma etkinliklerinin neredeyse evrensel sayılabilecek

² Son yıllarda bu farkın azalmaya başladığına ilişkin bulgular ortaya çıkmaktadır. Özellikle ABD'de ilk kez kız çocukların suç oranları durağanlıktan artışa doğru bir eğilim sergilemektedir. Cinsler arası fark hala çok belirgin olmakla birlikte, bu artış eğilimi dikkat çekicidir.

biçimde daha sınırlayıcı ve kısıtlayıcı olduğunu ve bu etkinliklerin özellikle anneler ve ailedeki diğer kadın bireyler tarafından yürütüldüğünü göstermektedir. Türk ailesinin de bu genellemenin içinde yer aldığı rahatlıkla ifade edilebilir. Erkeklerle göre daha fazla olan denetleme eğilimlerinin kız çocukların sapkın davranış ve suçtan uzak kalmalarına neden olabileceği düşünülmektedir (Kaner, 2002).

Hagan (1985) 'Güç Kontrolü Kuramı'nda ataerkil ailelerde kocanın daha güçlü konumda olmasından doğan cinsiyet eşitsizliğinin aslında ekonomik eşitsizlikten kaynaklandığını ifade etmektedir. Aile içindeki bu güç konumu, ataerkil ailelerde kız ve erkek çocukların farklı toplumsallaşma sürecinden geçmelerini de beraberinde getirmektedir. Ebeveynler ailedeki rollerini yetiştirme sürecinde de benzer şekilde aktarmaya çalışır. Kız çocuklarda aile içi ilişkiler daha kapalı ve kontrollü olmakta; iyi bir ev hanımı ve uysal evlat yetiştirme eğilimleri benimsenmektedir. Erkek çocukların üzerindeki denetim ise, çok daha zayıf düzeyde sergilenmektedir. Erkek çocuklar gelişim dönemlerinde toplum içinde risk alma konusunda yüreklendirilmekte, aile denetiminin de zayıf olmasıyla, suç davranışlarını gösterme eğilimleri yüksek bulunmaktadır.

Geleneksel ideolojinin görece zayıfladığı eşitlikçi ve demokratik ailelerde ise, erkek ve kızlara aile içinde sağlanan özgürlük olanakları birbirine yakındır. Bu nedenle, özellikle yüksek eğitim düzeyine sahip ebeveynlerin bulunduğu ailelerde erkek ve kız çocukların sapkın davranışa yatkınlıkları daha benzer düzeylerde gerçekleşecektir. Ancak, sapkın davranış ve suça yönelimi belirleyen risk faktörleri cinsiyetlere göre önemli değişkenlikler sergilemektedir. Ebeveynlerin farklı cinsiyetteki çocuklarını yetiştirmede eylemlerine yükledikleri anlamlar farklıdır. Dolayısıyla, erkek ve kızların sapkın davranışları farklı fırsatların varlığıyla gerçekleşmektedir (Farrington, 1996).

1.3.6. Ailede Suçlu Birey Bulunması

Ailede anne ya da babanın suçluluğu ile çocuğun suç işlemesi arasında anlamlı ilişkiler olduğu gösterilmektedir. Suça karışmış, antisosyal ve alkolik ebeveynlerin erkek çocuklarının suça eğilimli olduğu bildirilmiştir (Robins, 1979 ; akt. Farrington, 1996). Yavuzer'in (1982; akt. Yavuzer, 2001) suçlu çocuklarla ilgili yaptığı

çalışmasında, ailesinde hüküm giymiş suçlu birey bulunanların oranı % 54'tür. Bunlardan en yüksek oran şahsa karşı suç işlemiş olanlardır; bu kişilerin ailesinde suçlu birey bulunma oranı %56.4'tür.

Yılmaz (2000)'ın, ergenlerde risk alma davranışının incelenmesi çalışmasında, ailelerinde sabıkası olan birey bulunan ergenlerin, sabıkalı birey bulunmayan ergenlerden daha yüksek risk alma davranışı puanına sahip oldukları bulunmuştur.

Anne ve babanın suç işlemeyi meslek edinmiş olmaları, çocukların davranışı taklit etmesinde ve özümsemesinde önem taşımaktadır. Davranış kazanımı sonrası ebeveynlerin çocuğu bu şekilde çalışmaya yönlendirmeleri de suç kariyeri oluşumunda olasıdır (İçli, 2001).

1.3.7. Ailenin Göç Etmesi- Sosyal Ortam Değişikliği

Kırdan kente göç gibi sosyal ortam değişiminin aileyi ve çocuğu ciddi olarak etkilediği bilinmektedir. Özellikle kent yaşamı ve okul ortamı çocuklardan girişimcilik, bireysel kararlar verme, dil ve bilişsel yeterlik, problem çözme becerisi gibi yeni beceriler geliştirmesini talep etmektedir. Bu beceriler taklide dayalı öğrenme ile edinilemezler (Eldering ve Kloprogge, 1989; akt. Kağıtçıbaşı, 2000)

Dengeli, duygusal ve toplumsal etkileşimin güçlü olduğu, yeterli sevginin gösterildiği aile ortamında büyüyen çocuklar, gelişimleri için gerekli deneyimleri elde edebilirler. Yoksulluk ortamında büyümekte olan çocukların, toplum ve aile değişkenleriyle yapılan incelemelerin verileri bu ortamda büyümekte olan çocukların desteklenmesini bununda aile ve toplum desteğiyle mümkün olduğudur. Fakirlik ortadan kaldırılamasa bile, ana baba destekleyici katılım programları sayesinde aile içindeki sıkıntı, kötü davranışlar ve benzeri sorunların azaltılabileceği ileri sürülmüştür (Kağıtçıbaşı, 2000).

Makrosistem düzeyindeki sosyo-ekonomik şartlar ana baba davranışı aracılığıyla çocuğu etkilediği için müdahale mümkündür. Kağıtçıbaşı'ya (2000) göre ana babanın sıkıntısını azaltacak sosyo-ekonomik şartların düzeltilmesi çocuk yetiştirmeye olumlu katkı sağlayacaktır. Ancak bu değişim çoğu zaman mümkün olmayacaktır. Aileyi destekleyecek sosyal destek ağları ile duygusal ve bilgisel destek sağlanabilir. Bu

gelişmeyle ortaya çıkacak daha etkili ana-babalık ile çocuk üzerinde olumlu etki yaratılabilecektir.

1.4. BİR SİSTEM OLARAK AİLE

Bir önceki bölüm, toplumsallaşmanın temel birimi olan ailenin maruz kalabileceği bazı zorluklar ve bunların sapkın davranış ve suç yönelimine etkilerini açıklamıştır. Aslında çok sayıda farklı değişkeni de içerecek biçimde genişletilebilecek olan bu değerlendirme akla şu soruyu getirmektedir: bu denli farklı etkenler suç ve sapkın davranış alanındaki araştırma ve model üretme çalışmalarına nasıl eklenecektir? Alandaki çalışmalar genellikle tekil nitelikteki değişkenlerin suç ve sapkın davranış üzerindeki etkilerini çalışmakta; çok sayıdaki önemli değişkeni ise, kontrol değişkeni olarak kullanmaktadır. Suç ve sapkın davranış gibi büyük bir bireysel çeşitliliği içeren alanda, bu tür yaklaşımların sakıncaları açıkça görülmektedir. Örneğin, sadece ailenin ekonomik koşullarına ya da ebeveyn-çocuk ilişkilerine yönelik bir çalışma, ailenin içinde bulunduğu mikro sistemlerin ya da farklı kültürel etkilerin katkılarını gözden kaçırmaktadır.

Gülerce (1996) aile olgusunu, toplumdan topluma farklılaşabilen ve aynı toplumda tarihsel süreç içinde de çeşitlilikler gösteren bir yapı olarak betimlemektedir. Öte yandan, Gülerce aileyi içerisinde evrensel sayılabilecek benzer gelişmelerin yaşandığı sosyal birim olarak tanımlamaktadır. Bu sosyal grubu oluşturan bireyler birbirine güçlü bağlılıklar, yakın ve etkili kalıcılıkta ilişkiler geliştirirler. Aileye yüklenen anlam yapılan çalışmalarda farklılıklar gösterse de, neslin devamının sağlanması, bireylerin sevgi ve şefkat gereksinimlerini giderebilecekleri ortamı oluşturması, bireylerine düzenli yaşam olanağı sunması ve bireylerin toplum ile sağlıklı ilişkiler kurmasına köprü olması işlevleri önemsenme sıralamasında başlarda yer almaktadır.

Gülerce (1996) aileyi bir *gestalt* olarak ifade etmektedir. Aileyi oluşturan bireylerin özelliklerinden çok, birbirleriyle olan ilişkilerinin örüntüleri önemlidir. Süreklilik gösteren örüntüler, bireyleri sosyal grup olarak bir arada tutarak ayrı bir anlam yüklenmesine neden olmaktadır. Ailedeki yapının ortaya çıkmasında, iç ve dış

bağlamlar arasında dengeli etkileşimi sağlamak üzere oluşan örüntüler ve geçirilen dönüşümler önemlidir. Dış faktörlerden bir çoğu hastalık, işsizlik, ayrılma, göç vb. gibi, aile yapısında dönüşümler gerektirir. Bununla beraber her ailenin olaylara yükledikleri anlam ve dönüşüm biçimleri kendine özgü olmaktadır. Yani aile birey gibi öznel bir olgu olarak görülebilir.

Gülerce (1996), bireyin, aile içinde yaşananlar ve tekrarlanan örüntülerle hem kendi psikolojik yaşamını, hem de ailenin bağlamını biçimlendirdiğini belirtmektedir. Önerdiği Dönüşümsel Kuram'da, Gülerce, bireyin toplumla karşılıklı etkileşiminde ortaya çıkan davranışsal değişimlerin, farklı düzlemlerde (aile, topluluk vb.) sosyal örgütlenmelerini de ele alarak sistemik yaklaşım sunmaktadır. Kuram, 'insan eylemine ve değişmeye, hem ender bir olgu gibi derinlemesine ve yakından, hem de daha farklı düzlemlerdeki örgütlenmelerin (aile topluluk gibi) sıradan bir parçası gibi geniş bir sistemik açıdan ve uzaktan bakar' (Gülerce, 1996; s. 34). Söz konusu kurama dayalı olarak belirlediği Dönüşümsel Aile Modeli üç grup değişkeni ele almaktadır:

1) *Bağlam değişkenleri*: bireyin hem aile bağlamına (iç bağlamda, aile üyelerinin yaşı, cinsiyeti, eğitimi vb.), hem de ailenin sürekli etkileştiği daha geniş bağlamlara (dış bağlamda, sosyokültürel normlar, toplumsal değerler, ekonomi vb.) yerleştirilmesine yöneliktir.

2) *Dönüşüm değişkenleri*: ailenin kendi yaşam döngüsünün getirdiği değişim talepleri, iç ve dış bağlamda yaşanan krizler, baskılar, ailenin gelecekle ilgili hedefleri doğrultusunda beklentileri ve bunlara bağlı dönüşüm yönünden oluşmaktadır.

3) Yapısal-sistemik değişkenler:

a) İletişim: bireylerin kendini açma ve özgürce ifade edebilmesi, ifade edilen mesajlarla anlaşılmanın tutarlılığı, yani aile içindeki iletişimin açık ve net olmasıyla ilgilidir. İletişimin işlevselliği arttıkça aile sisteminin genel uyumu da artar.

b) Birlik: ailedeki bağlılık, birlik, yakınlık, bağımlılık ve aile sistemi içindeki bireyler arası ve dış çevredekilerle olan sınırlar. Aile üyelerinin birbirine bağımlılığı,

aşırı kaynaşması kadar aşırı kopukluğu da aile sisteminin genel uyumuna olumsuz etkisi vardır.

c) Yönetim: ailedeki yapısal örgütlenme, disiplin, kurallar, roller, davranışsal kontroller ve bunların işleyişindeki esneklik v.b. Aile yönetiminde aşırı katı disiplin de, aşırı esneklik de aile sisteminin genel uyumuna olumsuz katkıda bulunmaktadır.

d) Yetkinlik: ailede problem çözme de, amaçların gerçekleştirilmesindeki yeterlik. Ailenin yetkinliği arttıkça aile sisteminin genel uyumu da artar.

e) Duygusal bağlam: aile ortamındaki yapıcı ve destekleyici temalar; sevgi, huzur ve anlayışın önemszenmesi.

Dönüşümsel Aile Modeli içindeki yapısal-sistemik değişkenlerin kullanılması, daha önce tartışılan değişken çeşitliliği sorununa bir çözüm olarak görülebilir. Böylece, aileyle ilgili çok farklı etki kaynaklarının (ebeveyn eğitimi, sosyo-ekonomik düzey, aile içi karar süreçleri, iletişim becerileri, duygusal atmosfer, yetiştirme biçimleri, problem çözme yöntem ve becerileri, kültürel eğilimler vb.) bir model içinde ele alınması mümkün görünmektedir. Aileyi bir 'gelişim bağlamı' olarak değerlendirmemize olanak sağlayacak olan sistem yaklaşımı, özdenetim gelişimini anlamada önemli katkılar sağlayabilecek bir nitelik taşımaktadır. Bu model, ayrıca, farklı aile işlevleri arasındaki dengeleri değişik kültürel bağlamların 'anlam sistemlerini' de katacak biçimde ele alma şansını sağlamaktadır.

1.5. UYGULAMA

Gelişimsel bakış açısıyla sapkın davranış ve suçun bazı yaş dönemlerinde arttığı tespit edilmektedir. Bu dönemler çocukluktan çıkış ve ergenlik dönemleridir. Çocuk suçluluğu genelde suçluluk konusu içinde ayrı yer almakta önem taşımaktadır; çünkü, fiziksel, bilişsel, duyuşsal ve davranışsal olarak tam olgunluğa erişmemiş ergen bireylerin suça yönlendirilmesinde, yetişkinlerde görülenlerden çok farklı birçok unsur etkili

olmaktadır. Bununla birlikte, çocuk suçluluğunun yetişkinlik dönemindeki durum için belirleyici öneme sahip olan bir zemin de hazırladığı anlaşılmaktadır.

Sapkın davranışlara ve suça yönelme konusunda değişik disiplinlerden birçok açıklamalar sunulmuştur. Sapkın davranışa yol açabilecek risk faktörlerinin varlığında bile bazı ergenler suç veya sapkın davranış göstermemektedirler. Bu koruyucu potansiyel gelişimsel dönemde nasıl kazanıldığına yönelik temel sorunun kuramsal yanıtı Hirschi ve Gottfredson (1990) tarafından Genel Suç Kuram'ında ileri sürülen aile içi denetim mekanizmalarıyla, ebeveyn davranışlarıyla geliştirilen, çocuğun 'özdenetim'i temelinde verilmektedir. Söz konusu kuramsal açıklamanın temel alındığı bu çalışmada, özdenetimi düşük bireylerde suç davranışına yönelmede artış olduğu düşüncesinden hareketle, aile içinde çocuğa yönelik disiplin ve yönetimin çocuğun özdenetimi gelişimini etkileme ilişkisi açıklanmaya çalışılacaktır. Buna ek olarak, ailenin farklı işlevleriyle bir sistem oluşturduğu varsayımından yola çıkarak, Gülerce (1996) tarafından 'yapısal-sistemik değişkenler' olarak adlandırılan iletişim, birlik, yönetim, yetkinlik ve duygusal bağlam işlevlerinin özdenetim kavramıyla olan bağlantıları incelenecektir.

Düşük özdenetim düzeyine sahip bireyler anlık dürtüsel, duyarsız, zor durumda kaldıkları an akılcı çözümler aramaktansa, fiziksel güç kullanarak çözüme yolunu seçen, risk alma eğiliminde, bedensel tepkiler sergileyen, anlık tatmin arayan, davranışlarının uzak dönem zararlarını öngöremeyen bir yapı sergilemektedirler. Bu özellikleri taşıyan bireylerin gösterdikleri davranışlar sapkın davranıştan suç davranışına kadar değişen aralıkta yer almaktadır. Bu tür davranışlar, istenilen şeyin hemen karşılanması ve doyurulmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla, araştırmanın ilk denencesi şöyle biçimlendirilmiştir:

H-1: Özdenetim düzeyi ile genel sapkın davranış ortalaması ve sapkın davranış tipleri (ağır/hafif hırsızlık ve uyuşturucu suçları, cinsel içerikli suç davranışları ve kandırma, statü suçu/okul kurallarına aykırı davranmak, öfkeyi kontrol edememek/ kavgaya karışmak, zarar ve tahripçilik, kopya çekmek ve araç kullanmayla ilgili statü suçları) arasında negatif ve anlamlı ilişkiler vardır.

Özdenetim düzeyinin gelişiminin çocukluk döneminde başladığı ileri sürülmektedir. Çocuğun toplumsallaşmasında çok önemli rol oynayan ve yapısal olarak dinamik bir sosyal grup niteliği taşıyan aile, üyesi olan bireylerin birbirlerinin ve, özellikle de, çocuğun davranışlarını etkileyebilen bir birim niteliğini taşır. Ebeveynlerin çocukların yanlış davranışlarına gösterdikleri tutarlı ve mantıklı disiplin ile, çocuğun ileriki yaşlarında benzer olaylar karşısında göstereceği tutum ve davranışların toplumsal yaşama uygun, kontrollü ve sınırlandırılabilmiş tutum ve davranış nitelikte gelişmesi sağlanacaktır. Özdenetim gelişiminde aile içi denetim mekanizmalarının önemli rolü bulunmaktadır. Ebeveyn denetimindeki yetersizlik veya başarısızlık özdenetimin düzeyinin düşük kalmasıyla sonuçlanabilir. Sapkın davranışların farkına varmaları, bunların cezalandırılması ve doğru olanla bağlantılandırılması, yapılandırılması çocuğun gelişim döneminde özdenetim düzeyinin yükselmesini sağlayacaktır. Ancak, ailenin etkisinin yalnızca denetim ve disiplinle sınırlı olmadığı açıktır. Bir sistem niteliği taşıyan aile, farklı işlevleri yoluyla da çocuğun davranışlarını etkileme özellikleri sergilemektedir. Dolayısıyla,

H-2: AYDA boyutları (birey, iletişim, yetkinlik, birlik, yönetim ve duygusal bağlam) ile ergenin özdenetim düzeyi arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler vardır.

Araştırmacılar tarafından aile sisteminde üyelerinin rollerine değinen birçok açıklama getirilmiştir. Bu açıklamalardaki önemli temalardan biri de, ailede çocukların cinsiyetlerine göre farklı şekillerde kontrol edilmeye çalışıldıkları üzerinedir. Özellikle ataerkil ailelerde kız çocuklarına doğrudan ve dolaylı kontroller daha yoğun ve fazla sayıda kişi tarafından uygulanmaktadır. Kız çocuklarından beklenen uysal, uyumlu bir yapıya sahip olmalarıdır. Erkek çocuklarda ise, denetim daha az olmakta, gelişim dönemlerinde risk almada daha özgür davranabilmektedirler. Bu süreç, erkeklere nazaran kızların özdenetim düzeylerinin daha yüksek olmasına yol açabilmektedir. Denencemiz şöyle oluşturulmuştur:

H-3: Erkek öğrencilerin özdenetim düzeyleri kız öğrencilerden daha düşüktür.

Aile yapısı ele alındığında da çocukların cinsiyetlerine göre farklı yetiştirme uygulamalarına tutulduğu görülmektedir. Erkek çocukların üzerindeki denetim ve kontroller daha düşük tutulabilmektedir. Dolayısıyla, gelişim dönemlerinde risk almada daha rahat davranabilen erkek çocukların sapkın davranış sergileme deneyimleri kızlardan daha fazla olmaktadır. Son denencemiz ise, aşağıdaki gibidir:

H-4: Erkek öğrencilerin sapkın davranış ortalamaları her sapkın davranış türünde ve genel sapkın davranış ortalamasında kız öğrencilerden daha yüksektir.

2. YÖNTEM

2.1. Örneklem:

Bu araştırma Bursa ili içerisinde 12-19 yaş arası 847 öğrenciden veri toplanması yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bursa ili sınırlarındaki üç merkez, bir de uzak ilçe içerisinde yer alan okullar hedeflenmiş, farklı sosyo-ekonomik düzeylerin dengeli dağılması amacıyla yine bu bölgelerdeki okulların buldukları semtler göz önüne alınarak alt, orta ve üst sosyo-ekonomik düzeydeki öğrencilerin devam ettiği bilinen okullar seçilmiştir. Okul seçiminde normal, mesleki eğitim ve özel eğitim kurumları çeşitliliği gözetenilmiştir (bkz. Tablo 1). Seçilen okullarda çalışma yürütülebilmesi için Bursa İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden 2003-2004 öğretim dönemini için gerekli yasal izinler alınmıştır. Özel okul yönetimlerini katılım konusundaki isteksizlikleri, bu tür okullardan toplanan veri sayısının az olmasına yol açmıştır. Veri toplama çalışması 19.03.2003 - 05.06.2003 tarihleri arasında tamamlanmıştır. Öğrencilerin seçiminde,

Tablo 1 Veri Toplanan Okulların İsimleri, Konumları ve Analizlerde Kullanılan Örneklemdeki Öğrencilerin Cinsiyet Dağılımları

Okullar:	Konum	Cinsiyet		Toplam
		Kız	Erkek	
1) Özel Emine Örnek İlköğretim Okulu	Merkez	4	6	10
2) Gemlik Gazi İlköğretim Okulu	Uzak İlçe	12	14	26
3) Merinos İlköğretim Okulu	Merkez	22	46	68
4) Setbaşı İlköğretim Okulu	Merkez	15	14	29
5) Üstün Üründül İlköğretim Okulu	Merkez	29	34	63
6) Yavuzselim İlköğretim Okulu	İlçe	30	20	50
7) Ahmet Vefik Paşa İlköğretim Okulu	Merkez	44	36	80
8) Bursa Kız Lisesi	Merkez	35	13	48
9) Çıraklık Eğitim Merkezi	İlçe	---	54	54
10) Gemlik Lisesi	Uzak İlçe	30	29	59
11) Mimar Sinan Endüstri Meslek Lisesi	Merkez	1	57	58
12) Osmangazi Lisesi	Merkez	35	31	66
13) Tophane Endüstri Meslek Lisesi	Merkez	6	103	109
14) Yıldırım Anadolu İmam Hatip Lisesi	İlçe	18	21	39
15) Zübeyde Hanım Kız Meslek Lisesi	Merkez	66	---	66
Toplam:		347	478	825

mümkün olduğunca, her bir okuldaki kız/erkek oranı göz önüne alınarak sınıf listelerinden seçkisiz belirleme yoluna gidilmiştir. Öğrencilerin çalışmaya katılımı gönüllülük ilkesine göre gerçekleştirilmiştir; bu bilgi her anket uygulama çalışması öncesinde öğrencilere sözel ve yazılı olarak bildirilmiştir. Katılmak istemeyen öğrenci sayısının çok düşük olduğu gözlenmiştir.

Tablo 2 Analizlerde Kullanılan Örneklemdaki Kız ve Erkeklerin Yaş Gruplarına Dağılımı

Yaş Grubu	Cinsiyet		Toplam
	Kız	Erkek	
12	17	16	33
13	30	36	66
14	56	64	120
15	60	89	149
16	78	103	181
17	71	93	164
18	34	55	89
19	1	22	23
Toplam	347	478	825

Toplanan 847 öğrencinin verileri içinden 22'sinin Aile Yapısını Değerlendirme Aracı'nın eksik maddelerle ilgili değerlendirme kuralları uyarınca, analizlere katılması uygun olamamıştır. Bu kurallar, her bir boyutta ikiden fazla maddenin boş bırakıldığı formların puanlanmamasını gerektiğini bildirmektedir (Gülerce, 1996). Böylece, araştırmanın asıl örneklemini 825 (347 kız, 478 erkek) öğrenciden oluşturmuştur. Örneklemin yaş ortalaması 15.63, standart sapması ise, 1.69 olarak belirlenmiştir (kız öğrenciler için ort.= 15.46, ss= 1.65, erkek öğrenciler için ort.= 15.75, ss= 1.72). Çalışma yapılan okulların isimleri, konumları ve analizlerde kullanılan örneklemden katılımcıların cinsiyet dağılımları Tablo 2'de sunulmuştur.

2.2. Araçlar:

Bu araştırmada içerisinde beş ayrı ölçeğin bulunduğu bir anket formu kullanılmıştır. (Bkz.EK) Araştırmada, ergenlerin aile dinamiklerine ilişkin bilgiler 'Aile Yapısını Değerlendirme Aracı' (Gülerce, 1996), bireysel düzeyde 'sapkın' sayılabilecek davranışlar, 'Sapkın Davranışlar Ölçeği' (Kaner, 2000), özdenetim düzeyleri ise, Gibbs, Giever ve Martin (1998) tarafından geliştirilen 'özdenetim' ölçeğinin araştırmacılar tarafından çevrilmiş versiyonu kullanılarak değerlendirilmiştir. Anket formunun sonunda bireylerin çeşitli özelliklerini değerlendirmek ve Gülerce (1996)'nin 'bağlam değişkenleri' olarak adlandırdığı ebeveyn eğitimi, gelir düzeyi, evde yaşayan kişi sayısı, kardeş sayısı vb. gibi değişkenleri oluşturabilmek amacıyla sosyo-demografik bilgilerinin alındığı bir bölüm bulunmaktadır (bkz. EK). Anket formundaki beşinci ölçek ise, başka bir çalışmada kullanılması amacıyla eklenmiş olan, kişilik özellikleriyle ilgili bir ölçektir ve EK'te sunulan anket formunda yer almamaktadır.

2.2.1. Aile Yapısını Değerlendirme Aracı (AYDA):

Gülerce tarafından geliştirilen Aile Yapısını Değerlendirme Aracı (AYDA), değişimsel aile modelindeki yapısal-sistemik değişkenleri ölçümsel boyuta indirgemıştır. Aile sisteminin işleyişini ve psikolojik yapısını değerlendirilmesine yönelik geliştirilmiştir. Değerlendirilmeye alınan bireyler sistemin bütününe değerlendirmekle beraber, kendilerinin de sistemdeki konumlarının değerlendirilmesini yapmaktadırlar.

AYDA, 12 yaşından itibaren kişilerin kendi kendilerine doldurabileceği 36 maddelik bir ölçektir (bkz. Tablo 3). Ölçeğin bazı maddeleri ailedeki çocuk ve anababa konumları için ayrı ayrı yazılmış bulunmaktadır. Yanıtlama için Likert tipi 10 basamaklı 'tıpkı bizimki gibi' ucundan "bizimkinin tam tersi" ucuna giden derecelendirmeli bir ölçek kullanılmıştır. Ölçeği yanıtlayan bireyler sistemin bütününe değerlendirmekle beraber, kendilerinin de sistemdeki konumlarının değerlendirilmesini yapmaktadırlar. Gülerce tarafından bildirilen güvenilirlik bilgileri şöyledir: test-tekrar-test = .79, iki yarım yöntemi, Stanley korelasyon katsayısı = .85, iç tutarlığı Kuder Richardson = .20, ve Cronbach Alpha = .70. Otuzaltı maddelik testin 9 maddesi iletişim,

Tablo 3 Aile Yapısı Değerlendirme Aracı'nın İletişim, Birlik, Yönetim, Yetkinlik, Duygusal Bağlam ve Birey Boyutlarına Ait Maddeler

AYDA-İletişim

- 1) Ailemizde her türlü konu ve fikir açıkça konuşulur.
- 2) Evimizde birisi bir şey söylediği zaman diğerleri aynı şeyi anlar.
- 3) Bizim evde olaylar karşısındaki düşünce ve duygular konuşmaktan çok davranışlarla ifade edilir.
- 4) Bizim evde sözlerle söylenenler, davranışlarla anlatılanı tutmaz.
- 5) Evdekilerle çatışmaktansa susmayı veya başkalarıyla konuşmayı yeğlerim.
- 6) Bizim evde kesinlikle konuşulmayacak konular bence çok fazladır.
- 7) Beni korkutan, başaramayacağımı sandığım ve üzüldüğüm şeyleri ana-babama rahatlıkla söylerim.
- 8) Beni sevindiren, aklımdan geçen, komik şeyleri ana-babama rahatlıkla söylerim.
- 9) Ailemizdeki iletişimi son derece doyurucu bulurum.

AYDA-Birlik

- 10) Birbirimizin işte, okulda,veya arkadaşlarından öğrendiği bir şey genellikle evde ilgi görür, tartışılır ve beğenilirse uygulanır.
- 11) Ailem başkalarından gelen eleştiri ya da önerilere tamamen kapalıdır.
- 12) Evimizde TV, radyo, gazete, dergi, kitap,konferans, sinema, tiyatro gibi yollarla yeni şeyler öğrenmeye ve dünyada olup bitene çok ilgi duyulur.
- 13) Bizim evde iş, okul ve ev işleri dışında da bir çok uğraş (hobiler, özel ilgiler, spor faaliyetleri, v.b.) vardır.
- 14) Doğrusu ailemden daha çok bağlı olduğum bir insan (arkadaş, sevgili, öğretmen, akraba, vb.) var.
- 15) Ailem benim pek çok arkadaşımınla tanışır.
- 16) Ailemizdeki birlik ve dayanışma duygusu çok güçlüdür.
- 17) Annem babam evde kendi başıma geçirmek istediğim zamana (çalışırken, oyun oynarken, TV seyredirken, v.b.) karşı çok anlayışlıdır, beni rahat bırakır.
- 18) Birbirimizle iyi geçiniriz.

AYDA-Yönetim

- 19) Bizim aileyi ilgilendiren kararlarda evdeki herkesin fikri alınır ve çıkarı gözetilir.
- 20) Bizim ailede sorumlulukların dağılımı hakça olur.
- 21) Bizim evde birisi diğerlerinden daha önemlidir, yani daha çok sevilir, kayırılır veya dediğini yaptırır.
- 22) Ailemizde iş bölümü,herkese düşen görevler ve diğer kurallar açık seçik belirlidir.
- 23) Bizim evde karşılaşılan aksamalar ve çıkan çatışmalar mutlaka çözülür.
- 24) Bizim aileyi ilgilendiren kararlarda, ev içinden söz sahibi olanlar, dışarıdan karışanlardan her zaman çoktur.
- 25) Evimizde görevini aksatan ve ya bu kurallara uymayanlar şiddetle kınanır.
- 26) Evde yapmam gereken şeyler için her zaman yeterli zamanım olur.

AYDA-Yetkinlik

- 27) Genel olarak bizim sağlıklı, huzurlu, ve iyi bir aile olduğumuzu düşünürüm.
- 28) Ailem büyük bir sağlık ve para sorunu dışında bir problemle karşılaştığında bunu kendi başıma halledebilir.
- 29) Ailem geçmişte karşılaştığı zor durumların üstesinden geldi.
- 30) Gerektiğinde ailem çevresinden yeterince destek alabilir.
- 31) Ailemden son derece gurur ve haz duyuyorum.

AYDA-Duygusal bağlam

- 32) Bizim ailede herkesin birbirini değiştirmeye çalıştığı çok belirgindir.
- 33) Bizim evde kimsenin eleştiriye tahammülü yoktur.
- 34) Bizim ailede her çeşit duygunun (üzüntü, mutluluk, coşku, kızgınlık, korku, v.b.) hissettiğimiz gibi yaşanması olağandır.
- 35) Bence ailemizde değişmesi mümkün olamayacak tavırlar çoktur.
- 36) Birbirimize yeterince sevgi ve şefkat gösteririz.

AYDA-Birey = Tüm Maddelerin Toplamı

9 maddesi birlik, 8 maddesi yönetim, 5 maddesi yetkinlik, 5 maddesi ise duygusal bağlam ile ilgilidir.

Puanlamasında her alt ölçeğin birer maddesinden fazla maddenin boş bırakılması veya geçersiz işaretlenmesi halinde yanıt formu değerlendirilmeye alınmamaktadır. AYDA'nın her maddesinden alınabilecek en düşük puan 1, en yüksek puan 5 tir. Tüm maddeler işaretlendiğinde alınabilecek en büyük toplam puan (AYDA-Birey) 180'dir. Bir maddesi boş bırakılmış veya puanlanmayan alt ölçekler için aritmetik ortalama alınarak her alt ölçeğin kendi madde sayısı ile çarpılır. Bir başka deyişle, bu değerlerin dağılımına göre tamamlama işlemi, tüm test yerine ilgili alt ölçekler için yapılır. Toplam puan ise düzeltilmiş alt ölçek puanları toplanarak hesaplanır. Bu durumda en düşük toplam AYDA ham puanı 31 ve hesaplanan puan 36 olabilir. Elde edilen puanlar, Gülerce'nin yürüttüğü standardizasyon çalışmasından üretilen normlar üzerinden *T* puanlarına çevrilmektedir. Araştırmamızdaki analizlerde *T* puanları kullanılmıştır.

Gülerce'nin geliştirdiği AYDA ölçeği ile ailenin iletişim, birlik, yetkinlik, yönetim ve duygusal bağlam gibi yapısal işlevleriyle ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşılabileceği bildirilmiştir.

2.2.2. Suç Davranışları Ölçeği (SDÖ):

Kaner (2000) tarafından, 15-18 yaş arasındaki 439 kız, 457 erkek olmak üzere toplam 896 öğrenci üzerinde yapılan çalışmada geliştirilmiştir. Ergenler üzerinde yaptığı bu çalışmada toplumda norm dışı tanımlanan, sapkın davranış olarak ifade edebileceğimiz, şikayete tabi olduğunda suç olarak kabul edilecek davranışların belirlenmesi amacıyla geliştirilmiştir. Ölçeğin uygulaması ergenlerin kişisel bildirimine dayalıdır. Toplam 38 maddeden oluşan ölçeğin yanıtlama formu hiçbir zaman, 1-2 kez, 3-4 kez, 4-5 kez veya daha fazla olmak üzere, dört seçenekten oluşmaktadır. Geliştirilme aşamasında ölçeğin güvenilirliği Kaner tarafından madde analizine dayalı iç tutarlık yöntemi kullanılarak test edilmiş, iç tutarlık için Cronbach Alfa katsayısı .93, Spearman-Brown testi yarılama güvenirlik katsayısı .89 olarak belirtilmiştir. Ölçeğin faktör yapısını belirlemek için yapılan faktör analizinde, Kaner tarafından farklı

Tablo 4 Kaner'in (2000) Suç Davranışları Ölçeği Maddeleri ve Ek Cinsellik Maddeleri Üzerinden Yürütülen Faktör Analizi Sonuçları (N= 648)

	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7
12 Çalıntı olduğu bilinen bir arabayla gezmek.	.78	.20	.04	.13	.07	-.01	.19
13 Çalıntı olduğu bilinen bir malı satın almak ya da hediye olarak kabul etmek.	.76	.19	.06	.05	.24	-.02	.15
14 Bir şeyler çalmak amacıyla başkalarına ait evlere ya da binalara girmek.	.73	.10	.14	.08	.19	-.01	.04
11 Okula ait bir malı haber vermeden alıp saklamak.	.72	.09	.11	.17	.18	.08	.08
19 Başkasına ait bir arabanın bir parçasını almak ya da benzinini boşaltmak.	.71	.18	-.01	.11	.23	.03	.26
10 Başkasına ait değerli bir şeyi sahibine sormadan alıp saklamak.	.70	.30	.04	.14	.05	.18	-.06
12 Kokain, esrar gibi uyuşturucu maddeleri kullanmak ya da satmak.	.67	.04	.11	-.02	.12	-.02	.30
16 Eğlence olsun diye dükkanlardan parasını ödmeden bir şeyler almak.	.66	.27	.23	.14	.21	.02	-.04
17 Birinin sırasından ya da dolabından haber vermeden eşyasını almak.	.65	.16	.19	.26	.12	.08	-.17
18 Yerine koymayı düşünmeden evden habersiz para almak.	.59	.17	.16	.31	.06	.18	-.20
25 Başkasına ait bir şeye bilerek zarar vermek.	.48	.22	.11	.13	.47	.23	.04
11 Kalabalık ortamlarda karşı cinsten birine cinsel amaçlı yaslanmak, dayanmak	.27	.75	.05	.22	.10	-.02	-.12
5 Karşı cinsten birine elle sarkıntılık etmek	.12	.71	.22	.12	.24	-.01	.05
16 Karşı cinsten birini uygun olmayan durumdayken gizlice gözetlemek	.28	.71	.09	.11	.15	.08	.17
21 Açık saçık ve porno içerikli dergi, CD ya da internet sitelerini izlemek	.09	.64	.29	.16	.12	.24	.18
11 Karşı cinsten birine sözle sarkıntılık etmek	.14	.64	.25	.14	.17	.14	.18
15 Açık saçık konuşmak, açık saçık şakalar yapmak	.27	.63	.18	.11	.16	.28	-.10
16 Karşı cinsten birine kendi cinsel organını açıkça göstermek	.37	.53	.09	-.10	.09	.08	.34
7 Yasaların görmenize izin vermediği filmlere gitmek.	.08	.49	.23	.27	.12	.18	.24
15 Ücret ödmeden otobüs, tren ve benzeri araçlarla seyahat etmek.	.28	.49	.08	.18	.14	.11	.31
14 Ücret ödmeden sinema, lunapark gibi yerlere gitmek.	.29	.42	.13	.30	.23	.04	.29
3 Bazı derslere girmemek için okuldan kaçmak.	.10	.13	.76	.14	.16	.21	.08
5 Okuldan kaçmak.	-.05	.15	.76	.15	.11	.33	.07
2 Okul zamanında pastane, kahve, atari salonu ve benzeri yerlerde vakit geçirmek.	.12	.18	.65	.28	.13	.09	-.01
1 Okul zamanında sokaklarda başıboş gezmek.	.13	.11	.64	.37	.06	.19	-.09
1 Okulda sigara içmek.	.23	.23	.62	.06	.19	-.01	.13
7 Yasaların kullanmanıza izin vermediği alkollü içkileri içmek.	.27	.20	.57	.03	.12	.12	.33
10 Yasaların gitmenize izin vermediği meyhane, bar gibi yerlere gitmek.	.29	.21	.56	.02	.15	.11	.36
10 Zaman zaman etrafı rahatsız eden ya da kavga çıkaran bir grubun üyesi olmak.	.25	.08	.11	.65	.36	.09	.00
19 Başkalarının başlattığı kavgaya katılmak.	.10	.21	.18	.64	.16	.37	.17
28 Tartışma sırasında karşısındakine öfkelenerek dövmek.	.09	.25	.24	.63	.15	.25	.23
14 Başkalarına vurma, çelme takma, yolunu kesme gibi davranışlar göstermek.	.26	.23	.20	.62	.25	.15	.12
12 İsteddiği bir şeyi birinden almak için kavga başlatmak ya da kavgayla tehdit etmek.	.32	.34	.21	.59	.01	.00	.01
13 Bıçak, sustalı ya da muşta gibi araçlar taşımak.	.39	.14	.32	.51	.31	-.13	.26
10 Bilerek okulun camlarını kırmak ya da okulun malına zarar vermek.	.29	.22	.22	.24	.69	-.01	.06
22 Şişe kırarak, bidon devirerek ve bu gibi davranışlarla bilerek sokakları kirletmek.	.25	.30	.20	.13	.68	.16	.03
23 Sinema, park gibi halka açık yerlerdeki eşyalara zarar vermek.	.46	.20	.21	.15	.64	.03	.06
19 Eğlence olsun diye binaların camlarını ya da sokak lambalarını kırmak.	.23	.24	.17	.26	.63	.06	.20
24 Ağaçlara sivri bir nesneyle yazılar yazmak.	.20	.16	.07	.15	.51	.44	.11
15 Kavgada çakı, kırık şişe ya da sustalı gibi silah kullanmak.	.41	.16	.27	.34	.44	-.07	.23
17 Sözlü ya da yazılı sınavlarda fisıldamak.	.04	.19	.25	.09	.05	.78	.10
18 Sınavlarda kopya çekmek.	.02	.18	.37	.15	.02	.72	.10
27 Öfkelenildiği zaman eşyaları kırmak.	.11	.03	.14	.36	.26	.48	.18
13 Bisiklet, motosiklet vb. araçları hız limitlerini aşacak şekilde kullanmak.	.17	.22	.12	.27	.12	.16	.65
1 Otomobil, motosiklet gibi taşıt araçlarını kullanmak.	.04	.27	.30	.16	.12	.24	.57

Faktör Özdeğerleri: 17.0 3.67 2.02 1.62 1.43 1.31 1.16

Açıkladığı Varyans (%): 37.9 8.15 4.50 3.61 3.17 2.91 2.59

Not: Bazı maddelerdeki ifadeler kısaltılmıştır, orijinal ifadeler için anket formuna bakınız. Faktör yük değerleri 35'in üzerinde olanların altı çizilidir.

suç/sapma davranış türlerini içeren 9 faktör belirlenmiştir. Bu çalışmada ise, özdenetim kavramının önemli bir kısmını yansıtacağı düşünülen cinsellikle bağlantılı norm dışı davranışlarını da değerlendirmek amacıyla, Uludağ Üniversitesi Psikoloji Lisans ve yüksek lisans öğrencileri tarafından üretilen maddelerden uygun görülen 10 tanesi SDÖ formuna eklenmiştir. Yeni maddelerin de yer aldığı formula elde edilen veriler üzerinden faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Temel Bileşenler (*Principle Components*) yöntemi ve Dik Döndürme (*Varimaks*) tekniğiyle yapılan analizlerde toplam varyansın % 62.8'ini açıklayan 7 faktör elde edilmiştir (bkz. Tablo 4). Bu faktörler, 'Ağır/Hafif Hırsızlık ve Uyuşturucu Suçları' (özdeğer = 17.0, açıkladığı varyans = 37.9), 'Cinsel İçerikli Suç Davranışları ve Kandırma' (özdeğer = 3.67, açıkladığı varyans = 8.15), 'Statü Suçu ve Okul Kurallarına Aykırı Davranmak' (özdeğer = 2.02, açıkladığı varyans = 4.5), 'Öfkeyi Kontrol Edememek/Kavgaya Karışmak' (özdeğer = 1.62, açıkladığı varyans= 3.61), 'Zarar ve Tahripçilik' (özdeğer = 1.43, açıkladığı varyans = 3.17), 'Kopya Çekmek' (özdeğer = 1.31, açıkladığı varyans = 2.91), ve 'Araç Kullanmayla İlgili Statü Suçu' (özdeğer = 1.16, açıkladığı varyans = 2.59) olarak adlandırılmıştır.

Elde edilen faktörler ve içerikleri, Kaner'in (2000) ölçeğindeki dokuz boyutla büyük benzerlikler sergilemektedir; dolayısıyla, yeni faktörlerin adlandırılmasında Kaner'in faktör isimlerinden yararlanılmıştır. SDÖ'nin orijinalinde bulunan hırsızlık maddeleri arasındaki Hafif Hırsızlık ve Ciddi Hırsızlık ayrımı bu çalışmada belirmemiş; orijinal çalışmada şiddet davranışlarıyla birlikte beliren uyuşturucu suçlarıyla ilgili madde ise, yine hırsızlık maddeleriyle birlikte gruplaşmıştır. Yine orijinal SDÖ'deki zarar ve tahripçilik adıyla yer alan iki ayrı boyutun maddeleri, bu çalışmada tek faktöre yüklenmiş biçimde karşımıza çıkmıştır. Cinsellikle ilgili ek bir faktörün varlığı da göz önüne alınarak, analizlerde bu araştırmada elde edilen boyutların kullanılmasına karar verilmiştir (bkz. Tablo 5). Yeni boyutların güvenirlik katsayıları kabul edilebilir düzeylerde olup, .72 ile .92 arasında değişmektedir (bkz., Tablo 6). Ölçek genelinde ise, güvenirlik .96 düzeyine çıkmaktadır.

Yeni boyutlarla ilgili puanlar, katılımcıların sıklık ifadelerinin ortalaması alınarak belirlenmiştir. Böylece, yedi boyutun her birinde ve tüm davranışların ortalamasında puanlar 0 ile 3 arasında değişmiştir.

Tablo 5 Suç Davranışı Ölçeği'ne Cinsellik Maddeleri Eklenmesiyle Elde Edilen Alt Boyutlar ve İçerdikleri Maddeler

AGIR/HAFİF HIRSIZLIK VE UYUŞTURUCU SUÇLARI:

- M12 Yasaların kullanılmasını yasakladığı kokain, esrar gibi uyuşturucu maddeleri kullanmak ya da satmak.
M36 Eğlence olsun diye dükkanlardan parasını ödemediği bir şeyler almak.
M37 Birinin sırasından ya da dolabından haber vermeden eşyasını almak.
M38 Yerine koymayı düşünmeden evden habersiz para almak.
M39 Başkasına ait bir arabanın bir parçasını almak ya da benzinini boşaltmak.
M40 Başkasına ait değerli bir şeyi sahibine sormadan alıp saklamak.
M41 Okula ait bir malı haber vermeden alıp saklamak.
M42 Çalıntı olduğu bilinen bir arabayla gezmek.
M43 Çalıntı olduğu bilinen bir malı satın almak ya da hediye olarak kabul etmek.
M44 Bir şeyler çalmak amacıyla başkalarına ait evlere ya da binalara girmek.

CİNSEL İÇERİKLİ SUÇ DAVRANIŞLARI VE KANDIRMA:

- M6 Karşı cinsten birine elle sarkıntılık etmek
M7 Yasaların görmenize izin vermediği filmlere gitmek.
M11 Karşı cinsten birine sözle sarkıntılık etmek
M14 Ücret ödemediği sinema, lunapark gibi yerlere gitmek.
M15 Ücret ödemediği otobüs, tren ve benzeri araçlarla seyahat etmek.
M16 Karşı cinsten birini uygun olmayan durumdayken gizlice gözetlemek
M21 Açık saçık ve porno içerikli dergi, CD ya da internet sitelerini izlemek
M26 Karşı cinsten birine kendi cinsel organını açıkça göstermek
M31 Otobüslerde ya da kalabalık ortamlarda karşı cinsten birine cinsel amaçlı yaslanmak, dayanmak
M45 Karşı cinsten kişilerin duyabileceği şekilde açık saçık konuşmak, açık saçık şakalar yapmak

STATÜ SUÇU VE OKUL KURALLARINA AYKIRI DAVRANMAK:

- M1 Okul zamanında sokaklarda başıboş gezmek.
M2 Okul zamanında pastane, kahve, atari salonu ve benzeri yerlerde vakit geçirmek.
M3 Bazı derslere girmemek için okuldan kaçmak.
M4 Okulda sigara içmek.
M5 Okuldan kaçmak.
M9 Yasaların kullanmanıza izin vermediği alkollü içkileri içmek.
M10 Yasaların gitmenize izin vermediği meyhane, bar gibi yerlere gitmek.

ÖFKEYİ KONTROL EDEMEMEK/KAVGAYA KARISMAK:

- M27 Öfkelenildiği zaman eşyaları kırmak.
M28 Tartışma sırasında karşısındakine öfkelenerek dövmek.
M29 Başkalarının başlattığı kavgaya katılmak.
M30 Zaman zaman etrafı rahatsız eden ya da kavga çıkaran bir grubun üyesi olmak.
M32 İsteddiği bir şeyi birinden almak için kavga başlatmak ya da kavgayla tehdit etmek.
M33 Bir kavga olduğunda kullanılabilir bıçak, sustalı ya da muşta gibi araçlar taşımak.
M34 Korkutmak amacıyla başkalarına vurma, çelme takma, yolunu kesme gibi davranışlar göstermek.

ZARAR VE TAHRİPCİLİK:

- M19 Eğlence olsun diye binaların camlarını ya da sokak lambalarını kırmak.
M20 Bilerek okulun camlarını kırmak ya da okulun malına zarar vermek.
M22 Şişe kırarak, bidon devirerek ve bu gibi davranışlarla bilerek sokakları kirletmek.
M23 Sinema, park gibi halka açık yerlerdeki eşyalara zarar vermek.
M24 Ağaçlara sivri bir nesneyle yazılar yazmak.
M25 Başkasına ait bir şeye bilerek zarar vermek.
M35 Kavgada çakı, kırık şişe ya da sustalı gibi silah kullanmak.

KOPYA ÇEKMEK:

- M17 Sözlü ya da yazılı sınavlarda fisıldamak.
M18 Sınavlarda kopya çekmek.

ARAC KULLANIMIYLA İLGİLİ STATÜ SUÇU:

- M8 Yasaların kullanmanıza izin vermediği otomobil, motosiklet gibi taşıt araçlarını kullanmak.
M13 Bisiklet, motosiklet ya da otomobil gibi araçları hız limitlerini aşacak şekilde kullanmak.

Tablo 6 Suç Davranışı Ölçeği'ne Cinsellik Maddeleri Eklenmesiyle Elde Edilen Alt Boyutların Güvenirlik Katsayıları

Ağır/Hafif Hırsızlık ve Uyuşturucu Suçları	.92
Cinsel İçerikli Suç Davranışları ve Kandırma	.90
Statü Suçu ve Okul Kurallarına Aykırı Davranmak	.87
Öfkeyi Kontrol Edememek/Kavgaya Karışmak	.87
Zarar ve Tahripçilik	.89
Kopya Çekmek	.84
Araç Kullanmayla İlgili Statü Suçu	.72
Ölçek Geneli	.96

2.2.3. Özdenetim Ölçeği:

Katılımcıların özdenetim düzeylerini belirlemek için Gibbs, Giever ve Martin (1998) tarafından geliştirilmiş olan 40 maddelik 'Özdenetim Ölçeği' (Self-Control Scale) kullanılmıştır. Ölçek, Gottfredson ve Hirschi (2000) tarafından ileri sürüldüğü biçimiyle, özdenetim kavramının bilişsel, duyuşsal ve davranışsal öğelerini farklı özellikleriyle ele almak amacını taşımaktadır. Tek boyutlu bir yapıya sahip olduğu bildirilen ve, özellikle de, orta öğretim düzeyindeki gençleri hedef alarak geliştirilen ölçek, Gibbs, Giever ve Martin (1998) tarafından yürütülen bir çalışmada özdenetim, aile yönetimi ve sapkın davranış arasındaki bağlantıların saptanmasında etkili olmuştur.

Ölçek, araştırmacının danışmanı ve kendisinin de içinde bulunduğu Uludağ Üniversitesi Psikoloji bölümü yüksek lisans ve lisans öğrencilerinden oluşan bir grubun ortak çalışmasıyla Türkçe'ye çevrilmiş; ardından, yine psikoloji alanında doktora bulunan bir başka araştırmacı tarafından tekrar İngilizce'ye çevrilmiştir. Ölçeğin son hali pilot çalışmada uygulanmış, anlaşılabilirliğinde sorun yaşandığı saptanan bazı sözcüklerin değiştirilmesinden sonra, asıl uygulamaya hazır duruma getirilmiştir (bkz.Tablo 7). Uygulama sırasında, ölçeğin orijinalinde önerilen 'tamamen katılıyorum' ucundan 'hiç katılmıyorum' ucuna doğru uzanan 10 dereceli bir skala kullanılmıştır.

Tablo 7 Gibbs, Giever ve Martin (1998) Tarafından Geliştirilen Özdenetim Ölçeği'nin Türkçe Versiyonu

-
- 1- Güzel vakit geçirmek için iyi bir fırsat çıkmışsa, bunu kolay kolay kaçırmam.
 - 2- (T) Yaşantım oldukça dikkatli planlanmıştır.
 - 3- Daha heyecanlı veya ilgi çekici bir etkinlik olduğunda, ders çalışmaktan kolayca vazgeçerim.
 - 4- Eğer bir arkadaşım iyi vakit geçirme teklifiyle beni ararsa, hemen yaptığım şeyi bırakır ve ona takılırım.
 - 5- Anlık kararlarla yapılan şeylerden daha çok hoşlanırım.
 - 6- Tehlikeye atılmayı severim.
 - 7- (T) Genellikle, bir işe girişmeden önce, riskleri gözden geçiririm.
 - 8- (T) Eğer bir şeyi kuralına göre yapmazsam, kendimi suçlu hissederim.
 - 9- Kurallar çiğnenmek için yapılmıştır.
 - 10- Eğer bana uygun fırsat verilirse, hakkından geleceğim birkaç kişi biliyorum.
 - 11- Eğer bir şey çok hoşuna gidiyorsa, çok da düşünmeden onu yapmalısın.
 - 12- Eğer hemen iyi vakit geçirme şansı varsa, bunu yarına ertelemek gerekmez.
 - 13- Arzular, tatmin edilmek için vardır, yoksa, 'arzu' diye bir şey olmazdı.
 - 14- Derslerin çoğu can sıkıcıdır.
 - 15- İnsan eğlenmek istiyorsa, biraz riski de göze almalıdır.
 - 16- Zevk ve eğlenceyi nerede ve ne zaman olursa olsun yaşamak gerekir.
 - 17- Bu hayattan ne koparabilirsen kardır.
 - 18- (T) Taniyanların çoğu, benim sorumluluk sahibi biri olduğumu bilir.
 - 19- Yaşlı insanların hala hayattan heyecan duymalarını sağlayacak bir şeyler bulabilmelerini anlamak çok zor.
 - 20- Oldukça delidolu biriyimdir.
 - 21- Yemek, içmek ve keyif peşinde koşmak benim hayat felsefemin özüdür.
 - 22- (T) Beni sinirlendiren kişi ya da durumlarla karşılaştığımda kolay kolay kendimi kaybetmem.
 - 23- Bazen, başımı belaya sokacak şeyleri yapmayı heyecan verici bulurum.
 - 24- Eğer yaptıklarım insanları rahatsız ediyorsa, bu benim değil, onların sorunudur.
 - 25- Çok sabırlı biri değilimdir.
 - 26- Birine kızdığımda, neden öfkeli olduğum hakkında onunla konuşmak yerine, içimden ona vurmaya ya da bağırarak gelir.
 - 27- Başkalarının zoruna gitse bile, önce kendimi düşünürüm.
 - 28- Sinirlendiğimde hemen kendimi kaybediveririm.
 - 29- Başladığım bir kitap ya da proje can sıkıcı bir hal aldığımda, daha ilginç veya heyecan verici bir şey için onu bıraktığım çok olur.
 - 30- Çok çabuk sıkılırım.
 - 31- Sorunları olan insanlara çok da sempatik davranmam.
 - 32- Beni çok zorlayacak işlerden kaçınmaya çalışırım.
 - 33- Diğer insanlar için sorun yaratacağımı bilsem bile, istediğim şeyi elde etmek için uğraşırım.
 - 34- Çoğu zaman, gelecekteki hedefime zarar verecek bile olsa, bana keyif verecek olan ne varsa onu yaparım.
 - 35- Heyecan ve macera, benim için güvenlikten daha önemlidir.
 - 36- Çoğu kez insanlar beni o kadar kızdırırlar ki, onlara vurmaya isterim.
 - 37- Gelecekte sonuçlanacak şeyler için uğraşmaktansa, hemen şimdi sonuç verecek şeyleri yapmayı tercih ederim.
 - 38- Bazen sırf eğlence olsun diye tehlikeli şeyler yaparım.
 - 39- Sık sık, işler istediğim gibi gitmediği için çok rahatsız olduğumu fark ediyorum.
-

Toplanan veriler üzerinden yürütülen analizlerde diğer ölçek maddeleriyle negatif korelasyon sergileyen bir maddenin ('Sosyal hayatım benim için çok önemlidir') çıkartılmasının ardından, ölçek genelini (toplam 39 madde) .88 düzeyinde bir güvenilirliğe sahip olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların özdenetim puanları, 39 maddenin aritmetik ortalaması alınarak hesaplanmıştır. Elde edilen puanların örneklem genelindeki dağılımının normal dağılıma çok yakın olduğu saptanmıştır.

2.3. Uygulama:

Anketler (anket formunun ve yönergelerin bir örneği için bkz. Ek) okul yönetimleri tarafından sağlanan sınıflarda uygulanmış, uygulama sırasında öğrencilerin birbirlerinin yazdıklarını görmeyecekleri şekilde bir oturma düzeni oluşturulmaya çalışılmıştır. Yine uygulama sırasında sınıf içinde okul idareci ve öğretmenlerinden kimsenin bulunmamasına özen gösterilmiştir. Ankete başlamadan önce anketin nasıl cevaplandırılacağı hakkında açıklama yapılmıştır. Her anket uygulaması öncesinde öğrencilere, yapılan çalışmanın okul idaresi ile hiçbir ilgisinin olmadığı ve yanıtlarının araştırmacı dışında başka kimse tarafından görülmeyeceği konularında güvence verilmiş, kendilerinden anketlere isim yazmamaları istenmiştir. Aynı bilgiler anket formunun kapağında yazılı olarak da aktarılmıştır. Verilerin güvenilirliği arttırmak için, öğrencilerden doldurdukları anketleri kapalı bir kutuya atmaları istenmiştir. Uygulama yapılırken çıkabilecek sorunların önceden belirlenmesi amacıyla, bir ilköğretim okulunda çeşitli yaş gruplarından 60 kişilik bir grupla pilot uygulama yapılmıştır. Kullanılan ölçeklerin anlaşılır olup olmadığı, yanıtlanmasında yaşanan zorluklar ve zaman kullanımı konuları bu çalışmada değerlendirilmiştir. Pilot uygulamada Aile Yapısını Değerlendirme Aracı ve Özdenetim Ölçeği'ndeki 10 dereceli yanıtlama formlarının kullanım zorlukları yarattığı anlaşılmış, çözüm amacıyla yanıt formlarındaki dereceli ölçeğin büyütülmüş bir örneği sonraki uygulamalarda sözel açıklamalar kısmında öğrencilere gösterilerek kullanılmıştır. Bu uygulamanın öğrencilere önemli bir kolaylık sağladığı görülmüştür. Pilot çalışmada öğrencilerin yanıtlamada zorlandıkları bir diğer soru ise, ailelerinin toplam geliri olmuştur. Çoğu öğrencinin bu konuda çok kısıtlı bir bilgiye sahip oldukları görülmüştür.

3. BULGULAR

Araştırmada kullanılan değişkenlerin iç korelasyonları Tablo 8'de sunulmuştur. Ergenin özdenetim düzeyi ile sapkın davranışların sıklık ortalaması arasında yüksek sayılabilecek düzeyde anlamlı bir ilişki ($r = -.44$, $p < .001$) olduğu yapılan analiz sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu da, ileri sürdüğümüz denenceyi (*H-1: Özdenetim düzeyi ile genel sapkın davranış ortalaması ve sapkın davranış tipleri arasında negatif ve anlamlı ilişkiler vardır*) ve, dolayısıyla da, sosyal kontrol teorisinde Gottfredson ve Hirschi (1990) tarafından ileri sürülen görüşü destekler niteliktedir. Özdenetim düzeyinin sapkın davranışın alt tipleriyle korelasyonları karşımıza beklentilerimizi daha da güçlendirici bir tablo çıkarmaktadır. Özdenetimin, sapkın davranış ölçeğinde yer alan ağır-hafif hırsızlık ve uyuşturucu suçları ile ilişkisi değerlendirildiğinde anlamlı bir negatif korelasyon ($r = -.24$, $p < .001$) elde edilmektedir. Özdenetimin sapkın davranışın gruplandığı diğer faktörlerle ilişkisi incelendiğinde, cinsel içerikli suç davranışları ve kandırma ($r = -.38$, $p < .001$); statü suçu ve okul kurallarına aykırı davranma ($r = -.40$, $p < .001$); öfkeyi kontrol edememe ve kavga etmek ($r = -.47$, $p < .001$); zarar, tahripçilik ($r = -.30$, $p < .001$); kopya çekmek ($r = -.39$, $p < .001$); statü suçunun ($r = -.35$, $p < .001$) benzer şekilde yüksek sayılabilecek düzeyde anlamlı negatif korelasyonlar göstermektedir. Özdenetim düzeyi düştükçe bu davranışların görülme oranı yükselmektedir. Ek olarak, özdenetim düzeyi ile okul başarısı arasında ise, yüksek düzeyde pozitif bir korelasyon karşımıza çıkmaktadır ($r = .23$, $p < .0001$).

Gottfredson ve Hirschi'nin (1990) genel teorisinde ergenlerde sapkın davranışına yol açan nedenin özdenetim düzeyinin düşüklüğü olduğunu ifade edilmektedir. Özdenetimin gelişiminde ise, aile içi denetim mekanizmaların önemini vurgulayan araştırmacıların görüşlerinin ışığında bakıldığında, aile sisteminin işleyiş ve yapısının değerlendirilmesinde ortaya çıkan bulgularda özdenetim ile aile işlevlerine yönelik algıların toplamı olarak ifade edilen AYDA Birey puanları arasında anlamlı ve pozitif bir korelasyon bulunmaktadır ($r = .25$, $p < .001$). Bulgular ileri sürülen denenceyi (*H-2: AYDA boyutları ile ergenin özdenetim düzeyi arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler vardır.*) desteklemektedir. Ergenin özdenetim düzeyi ile aile yapısını değerlendirme ölçeğindeki altı değişkenden AYDA İletişim değişkeninin ilişkisine bakıldığında yine

Tablo 8 Araştırmada Ele Alman Tüm Değişkenlerin İç Korelasyon Katsayıları

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	(21)	(22)	(23)	(24)	(25)	(26)	
Yaş (1)	---																										
Cinsiyet (2)	.09**	---																									
Okul Başarı (3)	-.14***	.12***	---																								
Gelir Düzeyi (4)	.03	-.10**	.03	---																							
Kız Kardeş Sayısı (5)	.01	-.01	.03	.01	---																						
Erkek Kardeş Sayısı (6)	-.02	-.02	.03	-.02	.03	---																					
Doğum Sırası (7)	.17***	.54***	-.21***	.17***	.17***	.17***	---																				
Anne eğitimi (8)	.58***	-.23***	-.16***	.43***	.46***	.08*	.58***	---																			
Baba eğitimi (9)	-.22***	.57***	-.15***	.36***	.02	.02	-.22***	.15***	---																		
Evide Yaşayan Kişi Sayısı (10)	.15***	-.08*	.08*	.08*	.08*	.08*	.15***	.08*	.15***	---																	
Dindarlık Düzeyi (11)	.06*	.06*	.06*	.06*	.06*	.06*	.06*	.06*	.06*	.06*	---																
Özdenetim Düzeyi (12)	.12***	.12***	.12***	.12***	.12***	.12***	.12***	.12***	.12***	.12***	.12***	---															
AYDA Biray (13)	.25***	.25***	.25***	.25***	.25***	.25***	.25***	.25***	.25***	.25***	.25***	.25***	---														
AYDA İletişim (14)	.80***	.80***	.80***	.80***	.80***	.80***	.80***	.80***	.80***	.80***	.80***	.80***	.80***	---													
AYDA Birlik (15)	.31***	.31***	.31***	.31***	.31***	.31***	.31***	.31***	.31***	.31***	.31***	.31***	.31***	.31***	---												
AYDA Yönetim (16)	.35***	.35***	.35***	.35***	.35***	.35***	.35***	.35***	.35***	.35***	.35***	.35***	.35***	.35***	.35***	---											
AYDA Yetkinlik (17)	.51***	.51***	.51***	.51***	.51***	.51***	.51***	.51***	.51***	.51***	.51***	.51***	.51***	.51***	.51***	.51***	---										
AYDA Duygusal Bağlan (18)	.30***	.30***	.30***	.30***	.30***	.30***	.30***	.30***	.30***	.30***	.30***	.30***	.30***	.30***	.30***	.30***	.30***	---									
Ağır/Hafif Hırsızlık ve Uyuşturucu Suçları (19)	.12***	.12***	.12***	.12***	.12***	.12***	.12***	.12***	.12***	.12***	.12***	.12***	.12***	.12***	.12***	.12***	.12***	.12***	---								
Cinsel İleriği Suç Davranışları ve Kandıma (20)	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	---							
Statü Suçu ve Okul Kur. Aykırı Davranmak (21)	.13***	.13***	.13***	.13***	.13***	.13***	.13***	.13***	.13***	.13***	.13***	.13***	.13***	.13***	.13***	.13***	.13***	.13***	.13***	.13***	---						
Öfkeyi Kontrol Edememek/Kavgaya Karış (22)	.10*	.10*	.10*	.10*	.10*	.10*	.10*	.10*	.10*	.10*	.10*	.10*	.10*	.10*	.10*	.10*	.10*	.10*	.10*	.10*	---						
Zarar ve Tahripçilik (23)	.05	.05	.05	.05	.05	.05	.05	.05	.05	.05	.05	.05	.05	.05	.05	.05	.05	.05	.05	.05	.05	---					
Kopya Çekmek (24)	.02	.02	.02	.02	.02	.02	.02	.02	.02	.02	.02	.02	.02	.02	.02	.02	.02	.02	.02	.02	.02	.02	---				
Araç Kullanımı İlgili Statü Suçu (25)	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	---			
Tüm Sapkın Davranış Sıklığı Ortalaması (26)	.11**	.11**	.11**	.11**	.11**	.11**	.11**	.11**	.11**	.11**	.11**	.11**	.11**	.11**	.11**	.11**	.11**	.11**	.11**	.11**	.11**	.11**	.11**	.11**	.11**	.11**	.11**

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$; tüm korelasyonlar tek yönlü olarak hesaplanmıştır.

a Cinsiyet: Kız = 1, Erkek = 2.

Not: Örnekleme sayısı analizlerdeki kayıp verilere göre, 701 ile 825 arasında değişmektedir.

anlamli ve pozitif bir korelasyon ($r = .21, p < .001$) görülmektedir. Aile içindeki bireylerin kendilerini rahatça ifade edebilmesi, aralarındaki iletişimin açık ve net olması ergende özdenetim düzeyinin yksekligi ile ilişkilendirilebilir. Benzer Şekilde, diğer aile sistemi değişkenleri de incelendiğinde, özdenetim ile birlik arasında pozitif korelasyona ($r = .16, p < .001$) rastlanmaktadır. Aile içindeki davranışsal kontrol, disiplin, yapısal örgütlenmenin ifade edildiği yönetim değişkeni ele aldığımızda özdenetim ile yönetim arasında da pozitif ilişki bulunmaktadır ($r = .16, p < .001$). Aile ortamındaki bireylerin birbirini desteklemesi, ilişkilerin sevgi ve anlayışa dayalı olmasının özdenetim düzeyiyle ilişkisi incelendiğinde, özdenetim ile duygusal bağlam arasında yine pozitif ve anlamlı bir korelasyona rastlanmaktadır ($r = .23, p < .001$). Araştırmadan çıkan bir başka bulguda, özdenetim düzeyi ile yetkinlik değişkeni arasındaki ilişkidir. Diğer AYDA değişkenleri kadar yüksek düzeyde olmasa da, bu iki değişken pozitif ve anlamlı bir korelasyon ($r = .11, p < .001$) sergilemektedir. Böylece, aile sistemindeki ilişkilerin ergenin özdenetim düzeyinin yksekligiyle yakından bağlantılı olduğu anlaşılmakta; özdenetimin gelişiminde ailenin sistemik özelliklerinin tutarlı olarak etkili olduğu görüşü bulgularla desteklenmektedir.

zdenetim düzeyi ile okul başarısı arasında anlamlı ve pozitif bir korelasyon elde edilmiş olması ($r = .23, p < .001$), bu değişkenin geçerliğine yönelik dolaylı bir destek gibi değerlendirilebilir. zdenetim düzeyinin ailedeki kız kardeş sayısıyla olan ilişkisine bakıldığında ilginç bir bulguya rastlamaktayız: ergenin kız kardeş sayısı artıkça, özdenetim düzeyi de yükselmektedir ($r = .11, p < .001$). Aile içinde kız çocuklara yönelik toplumsallaşma çabalarının daha kısıtlayıcı ve özenli olduğunu göz önüne aldığımızda, kız çocukların diğer kardeşlerinin norm dışı davranışları üzerinde engelleyici bir model gibi görülmesi söz konusu olabilir. Benzer Şekilde, zdenetim ile ailedeki birey sayısı arasında korelasyonda pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r = .11, p < .001$). Bu durumun çocuğa yönelik doğrudan denetimin artmasıyla bağlantılı olduğu düşünülebilir.

Sapkın davranış ortalamasını yaş değişkeni ile ilişkilendirdiğimizde pozitif ve anlamlı bir korelasyon karşımıza çıkmaktadır ($r = .17, p < .001$). Ergenlerde yaş artışı ile beraber sapkın davranış sıklığının artması literatürde sıklıkla betimlenmektedir.

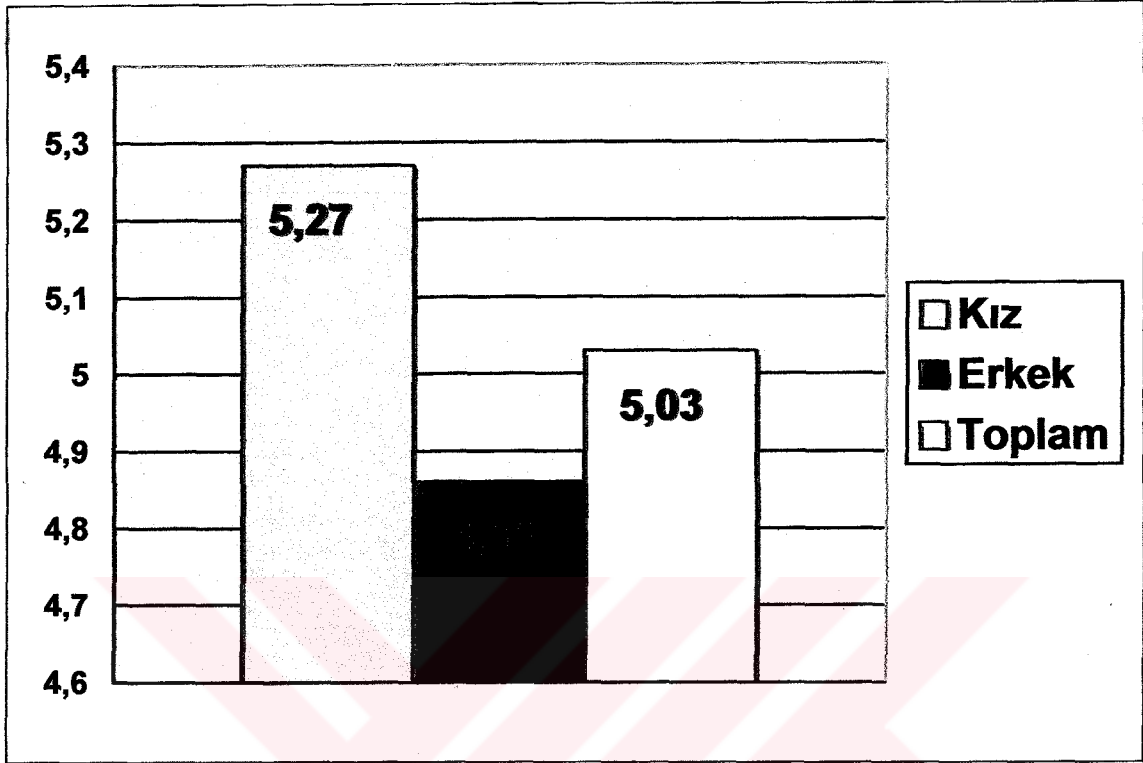
ağır-hafif hırsızlık ve uyuşturucu ($r = .07$, $p < .05$), cinsel içerikli sapkınlıklar($r = .08$, $p < .05$), okul ve statü ($r = .31$, $p < .001$), öfke/kavga ($r = .12$, $p < .001$) ve araç kullanımıyla ilgili statü suçlarının ($r = .22$, $p < .001$) yaş ile anlamlı düzeyde ilişkili olduğu görülmektedir.

Sapkın davranış sıklığı ortalaması ile AYDA Birey değişkeni arasındaki ilişkiye baktığımızda anlamlı bir negatif korelasyona rastlamaktayız ($r = -.23$, $p < .001$). Aile içi iletişim, üyelerinin yakınlık, davranışsal kontrol ve duygusal bağlamı azaldıkça sapkın davranışların sergilenmesi artmaktadır. Bulgu, beklentilere uygun yöndedir. Aile yapısını değerlendirme ölçeğinin alt boyutlarını ele aldığımızda, sapkın davranış sıklığı ortalaması en güçlü ilişkiyi yetkinlik boyutuyla sergilemektedir ($r = -.22$, $p < .001$): ailenin yetkinlik düzeyiyle ilgili ergen algısı arttıkça, sapkın davranış sıklığı azalmaktadır.

Tablo 9’da araştırmaya katılan öğrencilerin yaş ve cinsiyet gruplarına göre özdenetim düzeyi ortalama ve standart sapmaları sunulmaktadır. Cinsiyet grupları arasındaki duruma bakıldığında (bkz. Şekil 3), kız öğrencilerin özdenetim ortalamasının (ort.=5.27) erkek öğrenci grubunun ortalamasından (ort.=4.86) yüksek olduğu görülmektedir. Cinsiyet grupları özdenetim puanları kullanılarak t-test analiziyle karşılaştırıldığında, bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($F_{(1,824)} = 16.815$; $p < .001$) saptanmıştır. Böylece, araştırmamızın üçüncü denencesi de ($H-3$: *Erkek öğrencilerin özdenetim düzeyleri kız öğrencilerden daha düşüktür*) desteklenmektedir.

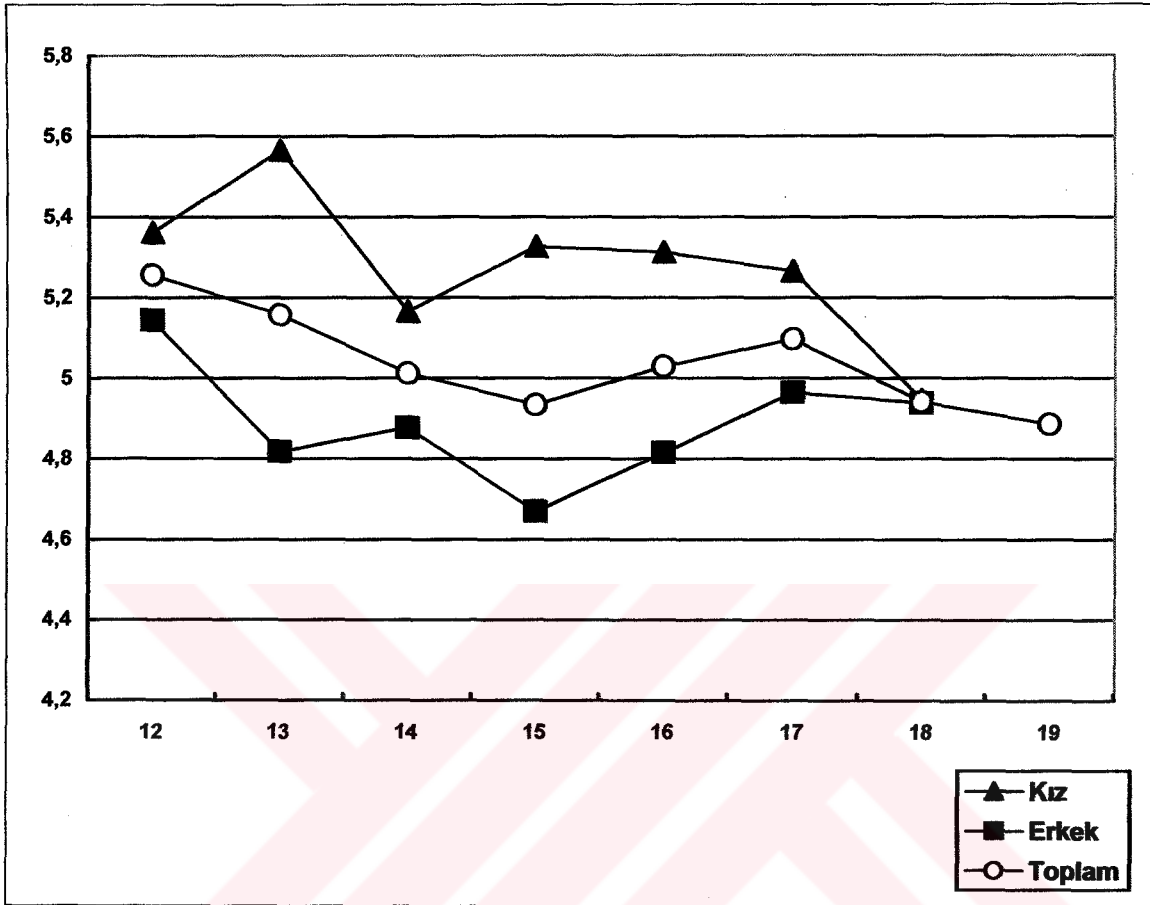
Tablo 9 Kız ve Erkek Katılımcıların Yaşa Göre Özdenetim Ortalamaları

YAŞ	Kız			Erkek			Toplam		
	N	Ort.	SS	N	Ort.	SS	N	Ort.	SS
12	17	5.36	1.72	16	5.14	1.08	33	5.26	1.43
13	30	5.56	1.70	36	4.82	1.17	66	5.16	1.47
14	56	5.17	1.39	64	4.88	1.33	120	5.01	1.36
15	60	5.33	1.57	89	4.67	1.28	149	4.93	1.43
16	78	5.31	1.46	103	4.81	1.14	181	5.03	1.31
17	71	5.27	1.46	91	4.97	1.36	162	5.10	1.41
18	34	4.95	1.40	55	4.94	1.46	89	4.94	1.43
19	1	4.18	---	22	4.92	1.25	23	4.89	1.23
Toplam	347	5.27	1.49	476	4.86	1.28	823	5.03	1.39

Şekil 3 Kız ve Erkek Katılımcı Gruplarının Özdenetim Düzeyi Ortalamaları (N= 823)

Özdenetim düzeyleri yaş gruplarında ele alındığında (bkz. Şekil 4), kız ve erkek öğrenciler arasında bazı önemli gelişim farklılıkları bulunduğu görülmektedir. Kızlarda özdenetim düzeyi erinlik dönemine kadar ortalama değerlerin üzerinde seyrederken, 13 yaş ile beraber hızla bir düşme sergilemektedir. Hormonsal dengelerin farklılaştığı, bedensel değişimlerin hızlı yaşandığı ve büyük çoğunlukla menarjin artık gerçekleşmiş olduğu bu dönem, karmaşanın yoğun yaşandığı bir devredir. 14 yaşla birlikte, özdenetim düzeylerinde yükselme görülmektedir. Öte yandan, erkek öğrencilerin özdenetim düzeyinde kız grubundan farklı olarak, erinliğe girişle ilgili bedensel ve hormonal değişimlerim yoğun olduğu 13 yaşa doğru bir azalma olmaktadır. Çoğu ergen için erinlikten çıkış periyodu olarak değerlendirilebilecek 14 yaşta ise, özdenetim düzeyinde bir miktar artma gözlenmektedir.

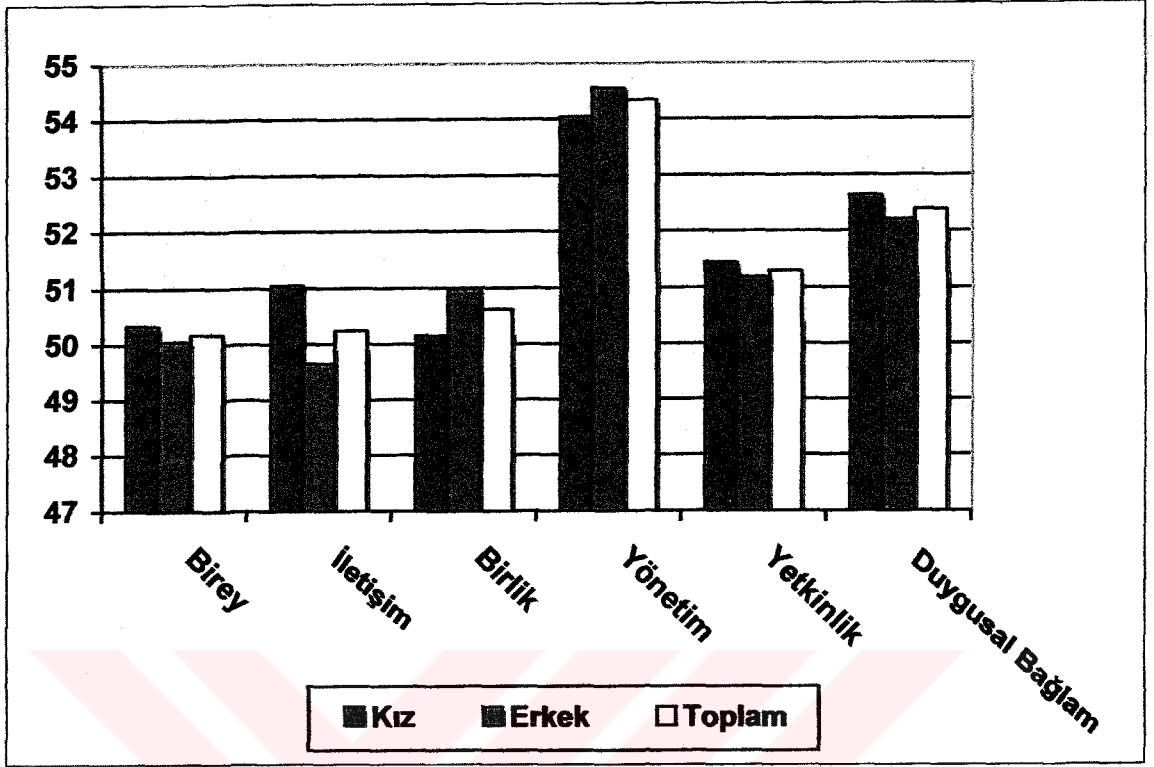
Şekil 4 Kız ve Erkek Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Özdenetim Düzeylerinin Ortalamaları

Bu dönemin arkasından, bedensel değişimlerle birlikte, toplum içindeki yeri ve rolü de farklılaşan erkek ergenlerin 15 yaş döneminde özdenetim düzeylerinde de ciddi bir azalma olmaktadır. Bu yaştan sonra, erkek ergenlerin özdenetim düzeylerinde bir artış eğilimi gözlenmektedir. Ancak, tablodan da görüleceği gibi, erkek öğrencilerin özdenetim düzeyi ortalamaları 18 yaşa kadar tüm yaş gruplarında kızlardan daha düşük seyretmektedir. Bu da, suç oranlarındaki cinsiyet farkının genelliğini destekleyen bir başka bulgu olma niteliğini taşımaktadır.

Tablo 10 Dört Özdenetim Kategorisindeki Kız ve Erkek Katılımcıların Altı AYDA Boyutundaki Ortalama ve Standart Sapma Puanları

	Özdenetim Kategorileri	Kız			Erkek			Toplam		
		N	Ortalama	S.S	N	Ortalama	S.S	N	Ortalama	S.S.
BİREY	1	83	47,29	8,84	115	48,87	7,01	198	48,21	7,85
	2	85	48,75	8,72	116	49,13	6,71	201	48,97	7,61
	3	85	51,87	8,12	116	50,22	5,84	201	50,92	6,92
	4	87	53,31	6,85	113	52,10	6,91	200	52,63	6,90
	Toplam	340	50,34	8,47	460	50,07	6,73	800	50,19	7,52
İLETİŞİM	1	83	48,01	10,42	115	48,03	7,90	198	48,02	9,02
	2	85	49,72	9,33	116	49,18	7,75	201	49,41	8,44
	3	85	52,73	9,44	116	50,05	7,76	201	51,18	8,59
	4	87	53,60	8,30	113	51,47	8,52	200	52,40	8,47
	Toplam	340	51,05	9,61	460	49,67	8,06	800	50,26	8,77
BİRLİK	1	83	47,06	9,90	115	49,30	9,94	198	48,36	9,96
	2	85	49,00	9,15	116	50,91	9,41	201	50,10	9,33
	3	85	51,96	8,68	116	51,28	8,24	201	51,57	8,41
	4	87	52,44	7,53	113	52,35	8,88	200	52,39	8,30
	Toplam	340	50,15	9,07	460	50,95	9,18	800	50,61	9,13
YÖNETİM	1	83	51,69	8,94	115	54,72	7,75	198	53,45	8,39
	2	85	53,02	9,14	116	52,75	8,03	201	52,87	8,50
	3	85	55,04	9,33	116	54,08	7,81	201	54,48	8,48
	4	87	56,32	8,22	113	56,85	8,01	200	56,62	8,09
	Toplam	340	54,04	9,05	460	54,58	8,01	800	54,36	8,47
YETKİNLİK	1	83	49,43	9,80	115	51,85	7,84	198	50,84	8,77
	2	85	50,44	9,02	116	50,48	7,74	201	50,46	8,28
	3	85	52,46	7,59	116	51,00	7,66	201	51,62	7,65
	4	87	53,34	6,36	113	51,60	7,53	200	52,36	7,08
	Toplam	340	51,44	8,39	460	51,23	7,68	800	51,32	7,99
DUYGUSAL BAĞLAM	1	83	50,99	9,01	115	49,30	9,29	198	50,01	9,19
	2	85	50,13	11,11	116	51,24	8,70	201	50,77	9,78
	3	85	53,29	8,82	116	53,15	8,74	201	53,20	8,75
	4	87	56,03	8,91	113	55,11	8,07	200	55,52	8,44
	Toplam	340	52,64	9,74	460	52,19	8,95	800	52,38	9,29

Bireylerde özdenetimin gelişiminde aile işlevlerinin etkisi konusundaki analizlerle ilgili olarak ortalama ve standart sapmalar Tablo 10'da sunulmaktadır. AYDA boyutlarıyla ilgili ortalamalar (bkz.Şekil 5) hem kızlarda, hem de erkeklerde en yüksek puanların yönetim boyutuna ait olduğunu göstermektedir. Bu boyutu, duygusal bağlam ve yetkinlik boyutları takip etmektedir. Kız ve erkek grupları arasında göze en çok çarpan ortalama farklılığı iletişim boyutundadır: kızların bu boyuttaki puanları erkek öğrencilerden daha yüksektir. Öte yandan, erkek ergenlerin yönetim ve birlik boyutundaki puanları kız ergenlere göre bir miktar daha yüksek gerçekleşmiştir.

Şekil 5 Kız ve Erkek Katılımcıların Aile Değerlendirme Ölçeği'nden Aldıkları Puanların Ortalamaları

Katılımcıların özdenetim puanları kız, erkek ve toplam örneklem olmak üzere, üç ayrı hiyerarşik regresyon analizine tabi tutulmuştur. Böylece, kendi içlerinde kuramsal/kavramsal olarak tutarlı değişken gruplarının sorulara verilen yanıtları yordamadaki katkıları bağımsız bir biçimde saptanmaya çalışılmıştır. Söz konusu değişken grupları şu biçimde analize dahil edilmişlerdir: 1. Basamak: Kişisel Değişkenler (cinsiyet ve yaş), 2. Basamak: AYDA Boyutları (iletişim, birlik yönetim, yetkinlik ve duygusal bağlam), 3. Basamak: Aile ve Kardeş Değişkenleri (Kız ve erkek kardeş sayıları, doğum sırası, evdeki kişi sayısı), 4. Basamak: Ebeveyn eğitimi (Anne ve Baba eğitimi), 5. Basamak: Dindarlık Düzeyi.

Tablo 11 Tüm Katılımcıların Özdenetim Puanlarının Hiyerarşik Regresyon Analizi (N= 713)

Yordayıcılar:	Tüm Örneklem Beta'lar				
	M 1	M 2	M 3	M 4	M 5
Kişisel Değişkenler:					
Cinsiyet ^a	-.15***	-.15***	-.14***	-.15***	-.15***
Yaş	-.02	-.01	-.02	-.02	-.02
AYDA Boyutları:					
İletişim		.08	.09*	.10*	.10*
Birlik		.10*	.11**	.11**	.11**
Yönetim		.06	.06	.07	.06
Yetkinlik		-.03	-.03	-.02	-.02
Duygusal Bağlam		.16***	.18***	.18***	.18***
Aile ve Kardeş Değişkenleri:					
Kız Kardeş Sayısı			.18***	.16***	.16**
Erkek Kardeş Sayısı			.04	.03	.02
Doğum Sırası			-.13*	-.13*	-.12*
Evde Yaşayan Kişi Sayısı			.10*	.09*	.09*
Ebeveyn Eğitimi:					
Anne Eğitimi				-.03	-.02
Baba Eğitimi				-.08	-.07
Dindarlık Düzeyi					.08*
F Değeri	8.64***	11.22***	10.34***	9.29***	9.03***
R² toplam	.024	.100	.140	.147	.153
R² farkı	.024***	.077***	.039***	.008*	.006*

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

^a Cinsiyet: Kız = 1, Erkek = 2.

Not: M= Regresyon Modeli, R² toplam = Açıklanan varyans, R² farkı = Her bir değişken grubunun katkısının getirdiği varyans açıklama farkı.

Tüm örneklem üzerinden yürütülen hiyerarşik regresyon analizinin sonuçları Tablo 11'de sunulmuştur. İlk basamakta regresyon denkleminde katılan cinsiyet ve yaş değişkeninden yalnızca cinsiyet değişkeninin yordama gücü olduğu görülmektedir (Beta = -.15, $p < .001$), bu da, özdenetim puanlarının erkeklerde daha az olduğu anlamına gelmektedir. Cinsiyet etkisi diğer dört regresyon modelinde de etkin bir değişken niteliğini korumaktadır. Regresyon analizinin ikinci basamağında modele eklenen beş AYDA boyutundan birlik (Beta = .10, $p < .05$) ve duygusal bağlam (Beta = .16, $p <$

.001) boyutları özdenetim puanlarını anlamlı biçimde yordamaktadırlar, katılımcıların bu iki boyuttaki puanlarındaki artışlar, özdenetim düzeylerindeki artışı da beraberinde getirmektedir. AYDA değişkenlerinin eklenmesi, modelin açıkladığı varyansı anlamlı düzeyde yükseltmiştir (.08, $p < .001$). Üçüncü basamaktaki modelde yer alan aile ve kardeş değişkenlerinden üçü özdenetim puanlarının güçlü yordayıcıları olarak belirmişlerdir: özdenetim, kız kardeş sayısı (Beta = .18, $p < .001$) ve evde yaşayan kişi sayısı (Beta = .10, $p < .05$) arttıkça yükselmekte, doğum sırası (Beta = -.13, $p < .05$) arttıkça azalmaktadır. Evde yaşayan kişi sayısının artması özdenetim için gerekli olan aile içi kontrolü arttırması açısından etkili olabilir. Öte yandan, kız kardeş sayısındaki artma, özdenetimi yüksek olan bireylerin aile içindeki varlığının yoğunlaşması ve uygun modeller sağlaması açısından bir etki sağlıyor gibi görünmektedir. Katılımcının doğum sırasının artmasının, diğer kardeşlerin arasında daha düşük düzeyde bir ebeveyn denetimine maruz kalarak düşük özdenetim düzeylerine sahip olmasına yol açtığı düşünülebilir. Bu basamaktaki bir diğer ilginç bulgu da, aile ve kardeş değişkenlerinin eklenmesinin ardından AYDA iletişim boyutunun anlamlılık düzeyine erişmesidir (Beta = .10, $p < .05$), katılımcının yüksek iletişim algısının özdenetim puanlarında da artışı beraberinde getirdiği görülmektedir. Dördüncü basamakta denkleme eklenen anne ve baba eğitimi değişkenlerinin özdenetim puanlarını yordama gücü bulunmamaktadır (anne eğitimi için Beta = -.03, baba eğitimi için Beta = -.08, $p'ler > .05$). Beşinci ve son basamakta eklenen dindarlık düzeyi değişkeni bireysel özdenetim puanlarını anlamlı düzeyde yordayabilmektedir (Beta = .08, $p < .05$), katılımcının kendini dindar görme eğilimi arttıkça, özdenetim düzeyi de yükselmektedir.

Kız ve erkek öğrenci grupları için ayrı ayrı yürütülen hiyerarşik regresyon sonuçları Tablo 12'de sunulmaktadır. Yine beş basamakta yürütülen analizlerde, toplam örneklem ile ilgili analizde bulunmayan tek değişken cinsiyet değişkenidir. Her iki regresyonda da ilk basamak değişkeni olan yaş değişkeni özdenetim puanlarının anlamlı bir yordayıcısı olarak belirmemektedir (Beta = .08, $p > .05$). Regresyon analizlerinin ikinci basamağında modele eklenen beş AYDA boyutundan kız grubunda birlik (Beta = .18, $p < .01$), erkek grubunda ise, duygusal bağlam (Beta = .24, $p < .001$) boyutları özdenetim puanlarını anlamlı biçimde yordamaktadırlar, bu iki boyuttaki puanlarındaki artışlar, özdenetim düzeylerindeki artışı da beraberinde getirmektedir.

Tablo 12 Kız ve Erkek Katılımcıların Özdenetim Puanlarının Hiyerarşik Regresyon Analizi (N= 713)

	Kız Grubu (N= 308) Beta'lar					Erkek Grubu(N= 405) Beta'lar				
	M 1	M 2	M 3	M 4	M 5	M 1	M 2	M 3	M 4	M 5
Yordayıcılar:										
Kişisel Değişkenler:										
Yaş	-.06	-.06	-.06	-.05	-.06	.01	.02	.00	-.01	-.01
AYDA Boyutları:										
İletişim		.09	.10	.11	.10		.09	.11	.11	.11
Birlik		.18**	.17**	.17**	.18**		.03	.04	.05	.04
Yönetim		.09	.10	.11	.09		.05	.04	.05	.04
Yetkinlik		.01	-.02	-.02	-.02		-.05	-.05	-.04	-.04
Duygusal Bağlam		.04	.05	.05	.05		.24***	.25***	.25***	.25***
Aile ve Kardeş Değişik.:										
Kız Kardeş Sayısı			.14*	.13	.13		.20**	.18**	.18**	
Erkek Kardeş Sayısı			-.01	-.01	-.03		.11	.09	.09	
Doğum Sırası			-.16*	-.15*	-.15*		-.11	-.11	-.10	
Evde Yaşayan Kişi Sayısı			.24***	.23***	.24***		-.04	-.04	-.05	
Ebeveyn Eğitimi:										
Anne Eğitimi				-.03	-.02				-.02	-.02
Baba Eğitimi				-.04	-.03				-.11	-.11
Dindarlık					.15**					.04
F Değeri	1.24	5.43***	6.59***	5.55***	5.81***	.07	6.46***	5.10***	4.76***	4.45***
R² toplam	.004	.098	.181	.184	.204	.00	.089	.114	.127	.129
R² farkı	.004	.094***	.084***	.003	.02**	.00	.089***	.026*	.013	.002

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Not: M= Regresyon Modeli, R² toplam = Açıklanan varyans, R² farkı = Her bir değişken grubunun katkısının getirdiği varyans açıklama farkı.

AYDA değişkenleri hem kız (.094, $p < .001$), hem de erkek (.089, $p < .001$) gruplarında açıklanan varyansı anlamlı ölçüde yükseltmiştir. Kız grubunun regresyon analizine bakıldığında, modele üçüncü basamaktaki eklenen aile ve kardeş değişkenlerinden yine üçü özdenetim puanlarının güçlü yordayıcıları olarak belirlediği anlaşılmaktadır: özdenetim, kız kardeş sayısı (Beta = .14, $p < .05$) ve evde yaşayan kişi sayısı (Beta = .24, $p < .001$) arttıkça yükselmekte, doğum sırası (Beta = -.16, $p < .05$) arttıkça azalmaktadır.

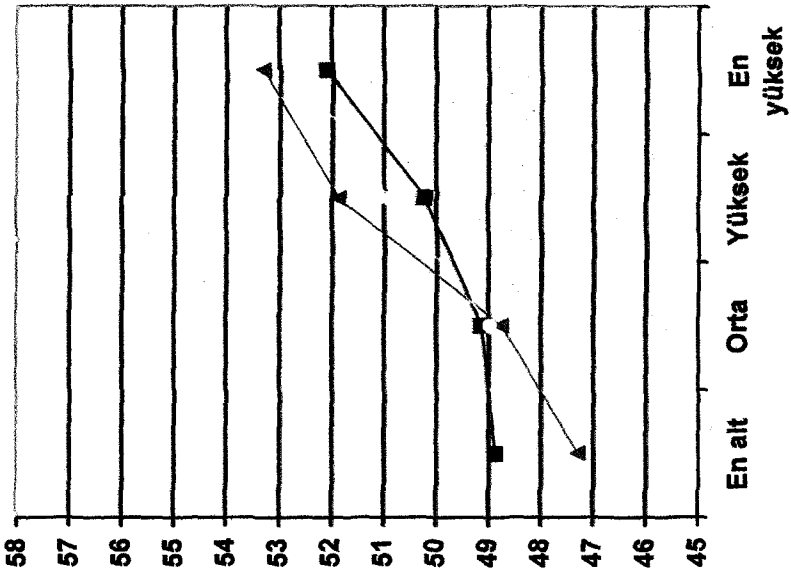
Öte yandan, erkek grubunda bu değişkenlerden sadece kız kardeş sayısı (Beta = .14, $p < .05$) anlamlılık düzeyine ulaşabilmiştir. Erkek öğrencilerin özdenetim puanları kız kardeş sayıları arttıkça yükselmektedir. Dördüncü basamakta eklenen ebeveyn eğitimi değişkenleri kız ve erkek gruplarının regresyon analizlerinde de anlamlı

yordayıcılar olarak belirmemektedirler. Son basamakta denkleme katılan dindarlık düzeyinin kız ve erkek grupları için farklı sonuçları vardır: kız grubunun verilerinde anlamlılık düzeyine ulaşan dindarlık değişkeni ($Beta = .15, p < .01$), erkek katılımcılarının özdenetim puanlarını yordayamamıştır ($Beta = .04, p > .05$). Kız katılımcıların dindarlık puanlarının yükselmesi, özdenetim düzeylerinde de bir artışa yol açarken, erkeklerin özdenetim puanlarının bu değişkenden etkilenmediği görülmektedir.

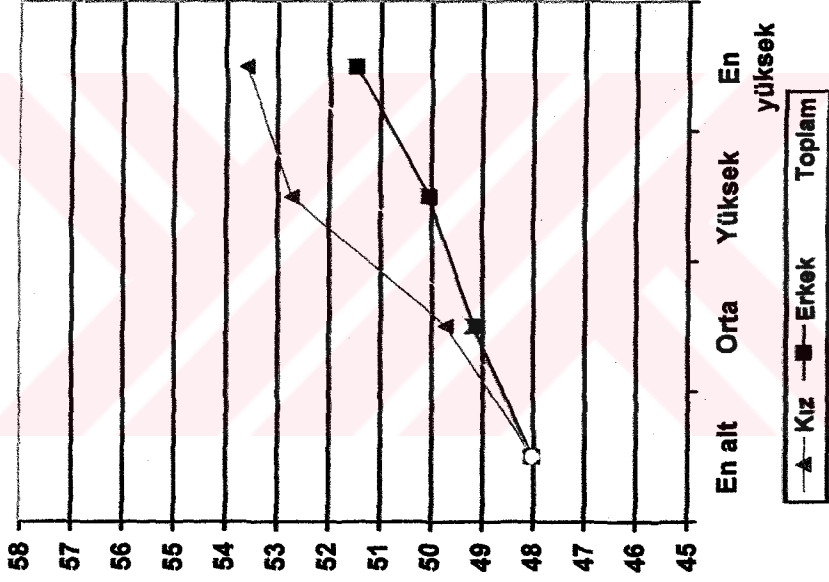
Yukarıda sonuçları sunulan regresyon analizleri önemli bilgiler sağlamakla birlikte, özellikle özdenetim puanları ve AYDA boyutları arasındaki ‘doğrusal olmayan’ (nonlinear) ilişkileri yansıtmama olasılığını da taşımaktadırlar. Bu nedenle, özdenetim düzeyi ve aile işlevlerine yönelik algılar arasındaki bağlantıların daha net görülebilmesi amacıyla, tüm denekler, özdenetim puanlarına göre % 25’erlik dört kategoriye ayrılmıştır. Böylece, alt orta, yüksek ve en yüksek olmak üzere dört grup yaratılmıştır (grupların ortalamaları ve gruplardaki denek sayıları için bkz. Tablo 10).

Özdenetim düzeyini dört kategori içinde değerlendiren bu değişken, cinsiyet değişkeniyle birlikte Çoklu Varyans Analizi’ne (MANOVA) bağımsız değişken olarak katılmıştır. Beş AYDA boyutunun (iletişim, birlik, yönetim, yetkinlik ve duygusal bağlam) ve tüm AYDA maddelerinin toplamıyla ilgili birey değişkenlerinin bağımlı değişkenler olarak kullanıldığı analizin sonuçları Tablo 13’de sunulmaktadır. Sonuçlar, cinsiyet ($F= 2.343, p < .05$) ve özdenetim ($F= 4.407, p < .01$) kategorileri içindeki karşılaştırmaların istatistiksel olarak anlamlı olduğunu gösterirken, iki bağımsız değişken arasındaki etkileşim değerinin ($F= 1.495, p > .05$) anlamlılık düzeyine ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Tek değişkenli (univariate) karşılaştırmalara bakıldığında, kız ve erkek öğrenciler arasındaki tek anlamlı farklılığın iletişim boyutunda ($F= 4.680, p < .05$) olduğu görülmektedir: kız öğrencilerin iletişim ortalaması erkeklerden anlamlı olarak yüksektir. Diğer dört AYDA boyutu ve Birey puanlarında anlamlı bir farka rastlanmamaktadır.

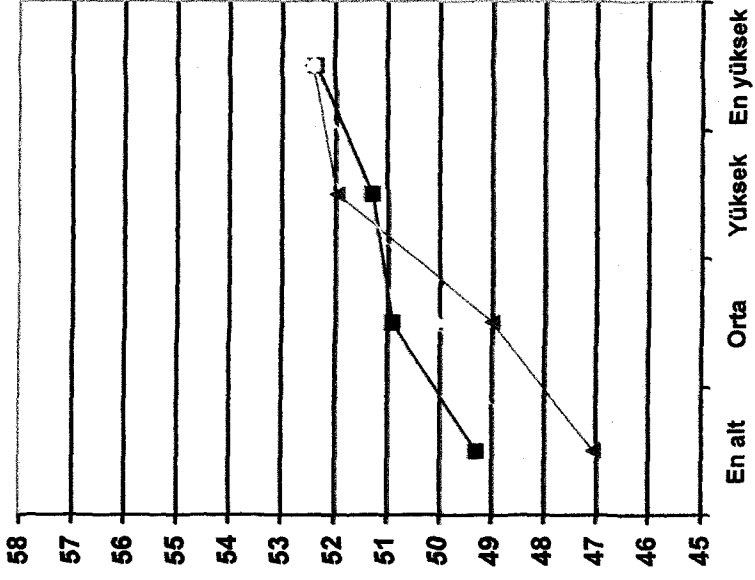
AYDA BİREY

AYDA İLETİŞİM

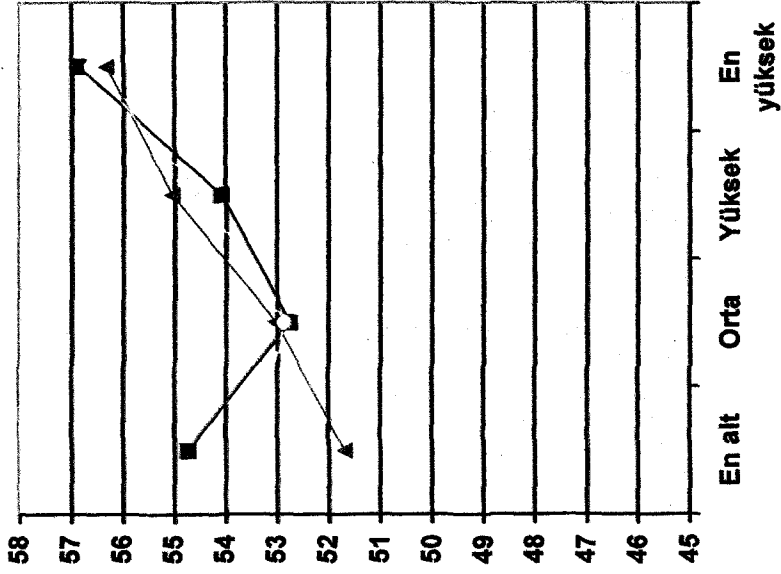

AYDA BİRLİK

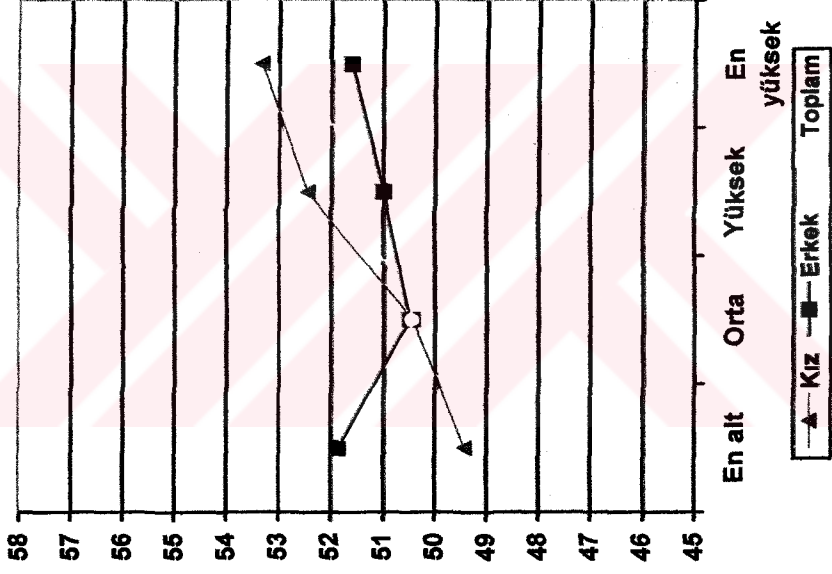

Şekil 6 Özdenetim Değişkeninden Oluşturulan Dört Kategorideki Deneklerin Aile Değerlendirme Ölçeği 'Birey, İletişim ve Birlik' Puanlarındaki Ortalamaları

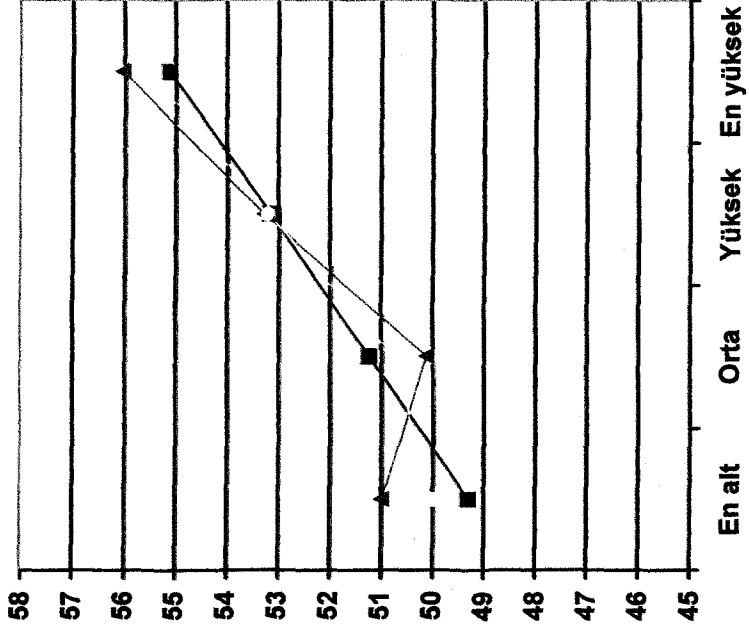
AYDA YÖNETİM

AYDA YETKİNLİK

AYDA DUYGUSAL BAĞLAM

Şekil 7 Özdenetim Değişkeninden Oluşturulan Dört Kategorideki Deneklerin Aile Değerlendirme Ölçeği 'Yönetim, Yetkinlik ve Duygusal Bağlam Puanlarındaki Ortalamaları

Tablo 13 Katılımcıların Aile Değerlendirme Ölçeği'nin Altı Boyutundaki Puanlarının Cinsiyet ve Özdenetim Faktörleri Kullanılarak Çoklu Varyans (MANOVA) Analizi (N= 800)

Kaynak	Hotelling's	
	T ²	F
Cinsiyet	.018	2.343*
Özdenetim Kategorileri	.101	4.407**
Cinsiyet X Özdenetim Kategorileri	.034	1.495
Tek Değişkenli (Univariate) Karşılaştırmalar		
Cinsiyet Etkisi		
Birey		.186
İletişim		4.680*
Birlik		1.715
Yönetim		.953
Yetkinlik		.105
Duygusal Bağlam		.394
Özdenetim Kategorileri Etkisi		
Birey		15.876**
İletişim		10.598**
Birlik		8.414**
Yönetim		7.959**
Yetkinlik		2.788
Duygusal Bağlam		14.894**
Cinsiyet X Özdenetim Kategorileri		
Birey		2.003
İletişim		1.072
Birlik		1.250
Yönetim		2.117
Yetkinlik		2.789*
Duygusal Bağlam		.846

* $p < .01$, ** $p < .001$.

MANOVA analizinin sonuçları, aile işlevlerini algılamada kız ve erkek ergenler arasındaki tek anlamlı farkın AYDA İletişim boyutunda olduğunu göstermektedir. Bu boyutta özdenetim düzeyleri açısından en düşük kategoride olan kız ve erkek ergenlerle, özdenetim düzeyleri en yüksek ergenlerin aldıkları puan ortalamaları arasında belirgin fark bulunmaktadır (bkz. Şekil 6). Hem kız, hem erkeklerde özdenetim düzeyi arttıkça aile içindeki iletişime yönelik algılar da olumlu hale gelmektedir. Özdenetim düzeyleri en alt %25'lik grupta kız ve erkek ergenler arasında birbirlerine yakın düzeylerde

Tablo 14 Dört Özdenetim Kategorisi İçindeki Katılımcıların AYDA Değişkenlerindeki T Puanlarının Tukey Testiyle Yapılan Karşılaştırma Sonuçları

	Kategoriler Arası Ortalama Farkı					
	En Alt-Orta	En Alt-Yüksek	En Alt-En Üst	Orta-Yüksek	Orta-En Yüksek	Yüksek-En Yüksek
Birey	-.76	-2.71**	-4.42***	-1.95*	-3.65***	-1.70
İletişim	-1.39	-3.16**	-4.37***	-1.78	-2.99**	-1.21
Birlik	-1.74	-3.21**	-4.03***	1.74	-1.47	-0.82
Yönetim	.58	-1.03	-3.17**	-1.62	-3.75***	-2.14
Yetkinlik	.38	-.78	-1.52	-1.15	-1.90	-0.74
Duyg. Bağlam	-.76	-3.19**	-5.50***	-2.43*	-4.74***	-2.31

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

seyrederken, üst gruplara çıktıkça yani özdenetim düzeyi yükseldikçe kızlarda iletişim boyutu genel ortalamasının üzerinde bir artış görülmektedir. Erkek ergenlerde ise özdenetim düzeyi arttıkça, aile içi iletişime yönelik algılarda olumluluk artmakta; ancak bu artış kızların ortalamasından ve de genel ortalamadan daha düşük düzeyde seyretmektedir. Genel olarak bakıldığında, bu bulgu, özdenetim düzeyinin artışın doğrudan ve açık mesajlarla kendini ifade edebilme ile yakından bağlantılı olduğuna bir işarettir. Başka bir deyişle, evde açıkça konuşulacak konu ve fikirlere sınırlamalar getirilmesi iletişim alanını daraltmakta; özdenetim için gerekli olan karşılıklı aktarımı da zayıflatmaktadır. Erkek ergenlerin aile içi iletişime yönelik algılarının kızlara göre önemli ölçüde olumsuz olması ve bu farkın yaşla yükselmesi dikkate değer bir bulgu olarak belirmektedir.

Dört özdenetim kategorisi (en alt, orta, yüksek ve en yüksek) arasında beş AYDA boyutu ve birey puanlarının dördünde anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. Dört özdenetim kategorisi arasındaki farklılıklara ilişkin bulgular Tablo 14'de sunulmaktadır. Görüleceği gibi, yetkinlik boyutu ($F = 2.789$, $p < .05$) dışındaki tüm AYDA değişkenlerinde özdenetim kategorileri arasında beklenen yönlerde ve anlamlı farklılaşmalar bulunmaktadır. Özellikle, en alt ve en üst dilimlere giren deneklerin AYDA değişkenlerindeki puanları arasındaki farkın hep en üst dilim lehine belirmesi

beklentileri karşılamaktadır. Tek istisna olan yetkinlik boyutundaki fark da (en alt kategori – en üst kategori = -1.52 , $p > .05$) istenen yönde olmakla birlikte, bunun anlamlılık düzeyine ulaşamadığı görülmektedir.

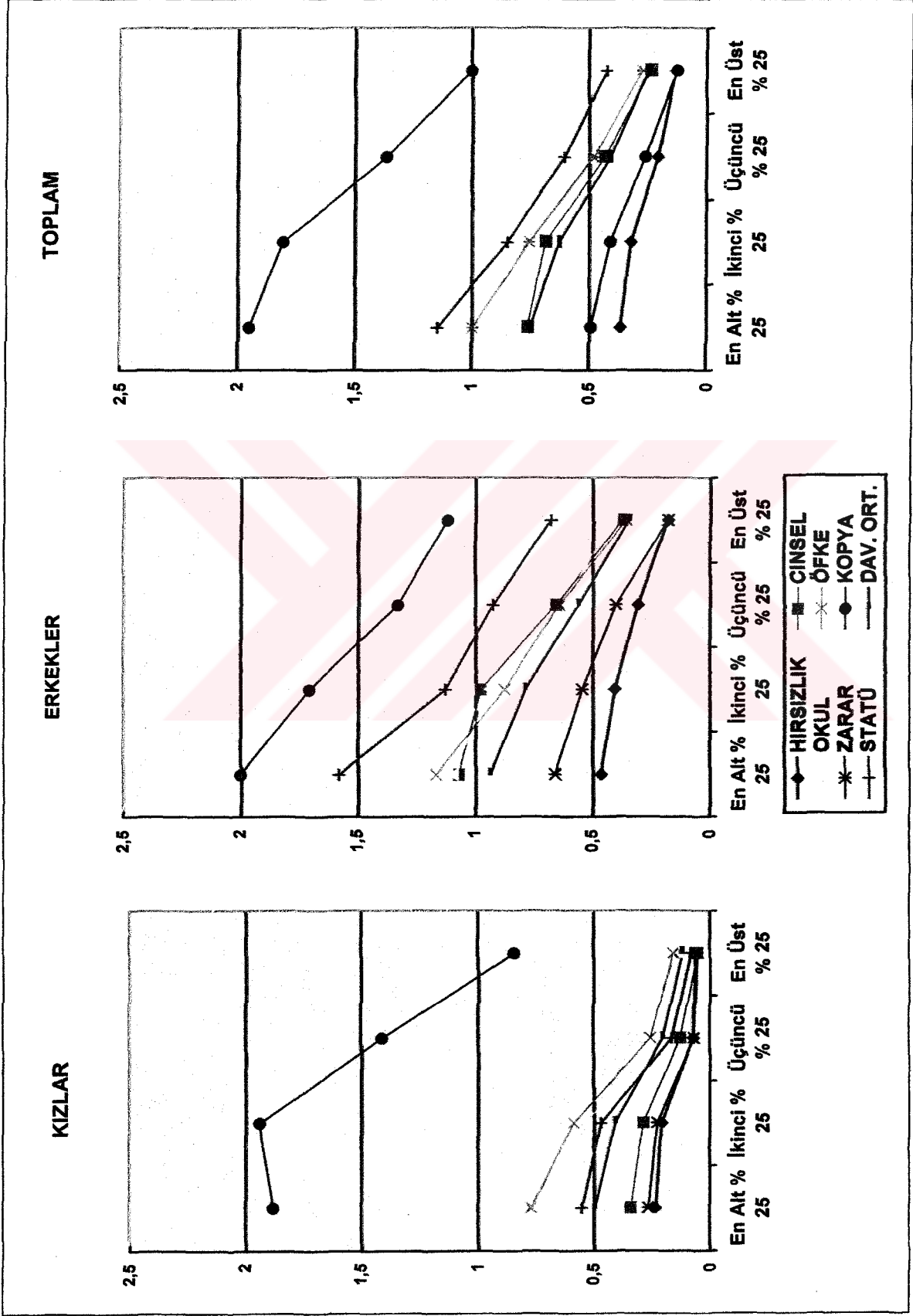
Kız ve erkek katılımcıların SDÖ değişkenlerinin genel ve 7 alt boyutundaki puanlarının ortalama ve standart sapmaları Tablo 15’de sunulmaktadır. Verilerin faktör analizi ile belirlenen 7 alt suç davranışı tipine yönelik olarak hazırlanan grafikleri (bkz. Şekil 8) incelediğimizde, hemen hemen tüm puan ortalamalarında erkek ergenlerde görülen sapkın davranış puanları kız bireylerden yüksek görünmektedir. Kopya çekme davranışı hem kızlarda hem de erkeklerde birbirine çok yakındır ve iki grupta da en yüksek ortalamaya sahiptir. Bunu, erkeklerde statü suçu en yüksek ikinci değer olarak takip etmektedir. Cinsel içerikli suç davranışı, kandırma, okul kurallarına aykırı davranmak, statü suçu, öfkeyi kontrol edememek, kavgaya karışmak faktörlerinin puan değerleri birbirine denk ve yüksek seyretmektedir. Sırasıyla zarar ve tahripçilik, hırsızlık suçları erkeklerde diğer suç davranışı tiplerine göre daha düşük olmakla birlikte, ortalamalar kızlardan yine yüksektir. Kızlarda sapkın davranışlardan okul kurallarına aykırı davranmak, kandırma ve cinsel içerikli suçlar kopya çekmek ile ilgili davranışların ardından gelmektedir. Kızlarda en düşük ortalamalar zarar verme, tahripçilik ve hırsızlık faktörlerine aittir.

Şekil 8’de de görüldüğü gibi, özdenetim düzeyi yükseldikçe sapkın davranış puanları da düşmektedir. Özellikle, özdenetim düzeyi en düşük % 25’lik gruptaki sapkın davranış sıklığı ve yedi alt boyuttaki ortalamaları diğer özdenetim düzey gruplarından oldukça yüksektir. Bu bulgular literatürde ileri sürülen görüş ve çalışmalardan yola çıkarak oluşturulan beklentilerimizi destekler niteliktedir.

Özdenetim düzeyi, AYDA boyutları ve diğer değişkenlerin katılımcıların suç davranışı sergileme sıklığına olan etkisini görmek amacıyla hiyerarşik regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Hiyerarşik analiz tekniğiyle yine kendi içlerinde kuramsal/kavramsal olarak tutarlı değişken gruplarının sorulara verilen yanıtları yordamadaki katkıları bağımsız bir biçimde saptanmaya çalışılmıştır. Hiyerarşik analizin basamakları şu biçimde belirlenmiştir: 1. Basamak: Kişisel Değişkenler (yaş ve cinsiyet), 2. Basamak: AYDA Boyutları (iletişim, birlik yönetimi, yetkinlik ve duygusal

Tablo 15 Dört Özdenetim Kategorisindeki Katılımcıların 7 Sapkın Davranış Tipi ve Toplam Sapkın Davranış Sıklığı Ortalama ve Standart Sapmaları

	Özdenetim Kategorileri	Kız			Erkek			Toplam		
		N	Ort.	S.S	N	Ort.	S.S	N	Ort.	S.S.
Ağır/Hafif Hırsızlık ve Uyuşturucu	1	86	.23	.27	119	.47	.63	205	.37	.52
	2	87	.21	.43	119	.41	.56	206	.32	.52
	3	87	.07	.10	120	.31	.48	207	.21	.39
	4	87	.07	.29	118	.18	.36	205	.13	.33
	Toplam	347	.15	.30	476	.34	.53	823	.26	.46
Cinsel İçerikli Suç Davranışları ve Kandırma	1	86	.34	.38	119	1.07	.82	205	.77	.76
	2	87	.29	.49	119	.98	.77	206	.69	.75
	3	87	.13	.29	120	.66	.65	207	.44	.59
	4	87	.06	.25	118	.38	.46	205	.24	.42
	Toplam	347	.20	.38	476	.77	.74	823	.53	.67
Statü Suçu ve Okul Kurallarına Aykırı Davranmak	1	86	.78	.74	119	1.10	.84	205	.97	.81
	2	87	.53	.59	119	.94	.76	206	.77	.72
	3	87	.30	.47	120	.62	.59	207	.49	.56
	4	87	.14	.39	118	.42	.52	205	.30	.49
	Toplam	347	.44	.61	476	.77	.74	823	.63	.71
Öfkeyi Kontrol Edememek/Kavgaya Karışmak	1	86	.77	.65	119	1.17	.86	205	1.00	.81
	2	87	.59	.57	119	.88	.70	206	.75	.66
	3	87	.26	.29	120	.64	.62	207	.48	.54
	4	87	.16	.34	118	.36	.37	205	.27	.37
	Toplam	347	.44	.54	476	.76	.72	823	.63	.67
Zarar ve Tahripçilik	1	86	.27	.38	119	.66	.83	205	.50	.70
	2	87	.23	.38	119	.55	.69	206	.41	.60
	3	87	.07	.12	120	.40	.64	207	.26	.52
	4	87	.06	.24	118	.18	.39	205	.13	.34
	Toplam	347	.16	.31	476	.45	.68	823	.32	.57
Kopya Çekmek	1	86	1.88	1.00	119	2.00	1.07	205	1.95	1.04
	2	87	1.94	.95	119	1.71	1.07	206	1.81	1.02
	3	87	1.41	1.05	120	1.33	.97	207	1.37	1.01
	4	87	.84	.79	118	1.12	.89	205	1.00	.86
	Toplam	347	1.52	1.05	476	1.54	1.06	823	1.53	1.05
Araç Kullanmayla İlgili Statü Suçu	1	86	.55	.82	119	1.58	1.11	205	1.15	1.12
	2	87	.47	.77	118	1.13	.99	205	.85	.96
	3	87	.17	.37	120	.93	1.00	207	.61	.88
	4	87	.09	.33	118	.68	.87	205	.43	.75
	Toplam	347	.32	.64	475	1.08	1.05	822	.76	.97
Davranış Ortalaması	1	86	.50	.36	119	.94	.64	205	.75	.58
	2	87	.41	.39	119	.79	.57	206	.63	.53
	3	87	.20	.18	120	.56	.49	207	.41	.43
	4	87	.12	.27	118	.35	.35	205	.25	.34
	Toplam	347	.31	.35	476	.66	.57	823	.51	.52

Şekil 8 Katılımcıların Dört Özdenetim Kategorisindeki Konumlarına Göre Sapkın Davranış Ölçeği'nin Genel ve Yedi Alt Boyutundaki Puanlarının Ortalamaları

bağlam), 3. Basamak: Aile ve Kardeş Değişkenleri (Kız ve erkek kardeş sayıları, doğum sırası, evdeki kişi sayısı), 4. Basamak: Ebeveyn eğitimi (Anne ve Baba eğitimi), 5. Basamak: Dindarlık Düzeyi, 6. Basamak: Özdenetim düzeyi.

Regresyon analizinin sonuçları Tablo 16'da verilmektedir. İlk basamak değişkenleri olan cinsiyet (Beta = .35, $p < .001$) ve yaş (Beta = .16, $p < .001$) değişkenlerinin ikisi de katılımcıların sapkın davranış ortalamalarını anlamlı biçimde yordamaktadır: erkek katılımcılar daha yüksek oranlarda sapkın davranış göstermekte; katılımcının yaşı arttıkça da, sapkın davranış ortalaması yükselmektedir. Bu iki değişkenin yer aldığı

Tablo 16 Tüm Katılımcıların Sapkın Davranış Ortalamalarının Hiyerarşik Regresyon Analizi (N= 713)

Yordayıcılar:	M 1	M 2	M 3	M 4	M5	M 6
Kişisel Değişkenler:						
Yaş	.16***	.15***	.16***	.16***	.16***	.15***
Cinsiyet ^a	.35***	.35***	.35***	.35***	.35***	.29***
AYDA Boyutları:						
İletişim		-.02	-.02	-.03	-.03	.02
Birlik		-.09*	-.09*	-.09*	-.09*	-.05
Yönetim		-.05	-.04	-.05	-.05	-.03
Yetkinlik		-.16***	-.16***	-.16***	-.16***	-.17***
Duygusal Bağlam		-.04	-.04	-.04	-.04	.03
Aile ve Kardeş Değişkenleri:						
Kız Kardeş Sayısı			-.11*	-.10*	-.10*	-.04
Erkek Kardeş Sayısı			-.06	-.05	-.05	-.04
Doğum Sırası			.07	.07	.07	.02
Evdeki Kişi Sayısı			.03	.04	.04	.08*
Ebeveyn Eğitimi:						
Anne Eğitimi				.02	.02	.01
Baba Eğitimi				.04	.04	.01
Dindarlık Düzeyi					-.01	.03
Özdenetim Düzeyi						-.42***
F Değeri	65.00***	28.26***	18.62***	15.97***	14.81***	27.91***
R ² toplam	.153	.219	.226	.229	.229	.375
R ² farkı	.153***	.066***	.007	.003	.00	.146***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

^a Cinsiyet: Kız = 1, Erkek = 2.

Not: M= Regresyon Modeli, R² toplam = Açıklanan varyans, R² farkı = Her bir değişken grubunun katkısının getirdiği varyans açıklama farkı.

modelin varyans açıklama katkısı oldukça yüksektir ($.15, p < .001$). Öte yandan, AYDA boyutlarının eklendiği ikinci basamakta, anlamlı olmakla birlikte, düşük sayılabilecek düzeyde bir varyans açıklama katkısı elde edilebilmektedir ($.07, p < .001$). Bu da, AYDA değişkenlerinin sapkın davranışı doğrudan açıklama gücünün sınırlı olduğunu akla getirmektedir.

AYDA değişkenleri arasında sapkın davranışı yordamada etkili olanlar birlik ve yetkinlik değişkenleri olarak belirmektedir: aile içinde birlik (Beta = $-.09, p < .05$) ve yetkinliğin (Beta = $-.16, p < .001$) artması, sapkın davranış ortalamalarında düşmeye yol açmaktadır. Üçüncü basamakta eklenen aile ve kardeş değişkenleri açıklanan varyansta anlamlı bir yükselmeye neden olmamış, içlerinden yalnızca kız kardeş sayısı (Beta = $-.11, p < .05$) sapkın davranış ortalamasının anlamlı bir yordayıcı olabilmıştır, kız kardeş sayısının artması bu ortalamalarda anlamlı düşümlere yol açmaktadır. Dördüncü basamakta ebeveyn eğitimi değişkenleri, beşinci basamakta ise, dindarlık düzeyi açıklanan varyansa neredeyse hiçbir katkı getirmemenin yanı sıra, sapkın davranışın yordayıcısı niteliği de taşımamaktadırlar. Son basamakta regresyon denkleminde eklenen özdenetim düzeyi (Beta = $-.42, p < .001$) ise, tüm modellerin neredeyse yarısı kadar bir varyans açıklama katkısıyla önemli bir değişken niteliği ortaya koymaktadır ($.15, p < .001$), özdenetim düzeylerindeki artış, katılımcıların sapkın davranış ortalamalarının azalmasına yol açmaktadır.

Regresyon analizinde tam olarak ele alınamayan doğrusal olmayan ilişkilerin saptanabilmesi ve araştırmanın sonuncu hipotezinin (*H-4: Erkek öğrencilerin sapkın davranış ortalamaları her sapkın davranış türünde ve genel sapkın davranış ortalamasında kız öğrencilerden daha yüksektir*) sınanması amacıyla, sapkın davranış ortalamalarının bağımlı, cinsiyet ve özdenetim kategorilerinin de bağımsız değişken olarak kullanıldığı Çoklu Varyans Analizi (MANOVA) gerçekleştirilmiştir. Tablo 17'den de görülebileceği gibi, çoklu karşılaştırmalar cinsiyet ($F= 39.054, p < .01$) ve özdenetim kategorileri ($F= 10.581, p < .01$) için anlamlıdır. Ek olarak, bu iki faktörün etkileşimi de anlamlıdır ($F= 2.167, p < .05$). Tek değişkenli karşılaştırmaların sonuçlarına bakıldığında, sapkın davranış ortalaması ve yedi alt boyutun altısında erkeklerin puanları kızların puanlarından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksektir. Tek istisna olan kopya çekmek boyutunda anlamlı bir farka rastlanmamaktadır ($F= .119,$

Tablo 17 Katılımcıların Sapkın Davranış Ölçeği'nin Yedi Boyutundaki Puanlarının Cinsiyet ve Özdenetim Faktörleri Kullanılarak Çoklu Varyans (MANOVA) Analizi (N= 822)

Kaynak	Hotelling's	
	T^2	F
Cinsiyet	.387	39.054**
Özdenetim Kategorileri	.315	10.581**
Cinsiyet X Özdenetim Kategorileri	.065	2.167*
Tek Değişkenli (Univariate) Karşılaştırmalar		
Cinsiyet Etkisi		
Ağır/Hafif Hırsızlık ve Uyuşturucu Suçları		39.922**
Cinsel İçerikli Suç Davranışları ve Kandırma		196.217**
Statü Suçu ve Okul Kurallarına Aykırı Davranmak		53.464**
Öfkeyi Kontrol Edememek/Kavgaya Karışmak		57.276**
Zarar ve Tahripçilik		59.901**
Kopya Çekmek		.119
Araç Kullanmayla İlgili Statü Suçu		158.854**
Davranış Ortalaması		123.857**
Özdenetim Kategorileri Etkisi		
Ağır/Hafif Hırsızlık ve Uyuşturucu Suçları		11.354**
Cinsel İçerikli Suç Davranışları ve Kandırma		30.932**
Statü Suçu ve Okul Kurallarına Aykırı Davranmak		41.291**
Öfkeyi Kontrol Edememek/Kavgaya Karışmak		54.889**
Zarar ve Tahripçilik		16.554**
Kopya Çekmek		40.451**
Araç Kullanmayla İlgili Statü Suçu		24.417**
Davranış Ortalaması		46.945**
Cinsiyet X Özdenetim Kategorileri		
Ağır/Hafif Hırsızlık ve Uyuşturucu Suçları		.795
Cinsel İçerikli Suç Davranışları ve Kandırma		5.319*
Statü Suçu ve Okul Kurallarına Aykırı Davranmak		.383
Öfkeyi Kontrol Edememek/Kavgaya Karışmak		1.291
Zarar ve Tahripçilik		2.414
Kopya Çekmek		2.516
Araç Kullanmayla İlgili Statü Suçu		2.512
Davranış Ortalaması		2.028

* $p < .01$, ** $p < .001$.

$p > .05$). Böylece, dördüncü denencesi de (H-4: Erkek öğrencilerin sapkın davranış ortalamaları her sapkın davranış türünde ve genel sapkın davranış ortalamasında kız öğrencilerden daha yüksektir.) ‘kopya çekmek’ davranış tipi dışında, desteklenmiştir.

Dört özdenetim kategorisinin sapkın davranış ortalaması ve yedi alt boyuttaki puanları da anlamlı farklılıklar sergilemektedir. Özdenetim kategorileri arasındaki ortalama farklılıkları Tablo 18’de özetlenmektedir. Görüleceği gibi, tüm fark puanları pozitif yönde ve büyük bir genelleme anlamlı düzeyde yüksektir. Araştırmamızı özellikle ilgilendiren en alt ve en üst % 25’lik dilimler arasındaki tüm farklar özdenetimi düşük olan grup lehinedir: düşük denetime sahip olan katılımcıların puanları tüm sapkın davranış türlerinde ve bunların genel ortalamalarında diğer gruptan anlamlı derecede daha yüksektir. Etkileşimle ilgili tek anlamlı bulgu ise, ‘cinsel içerikli suç davranışları ve kandırma’ ($F= 5.319, p < .01$) boyutundadır (bkz. Tablo 17).

Tablo 18 Dört Özdenetim Kategorisi İçindeki Katılımcıların SDÖ Değişkenlerindeki Puanlarının Tukey Testiyle Yapılan Karşılaştırma Sonuçları

	Kategoriler Arası Ortalama Farkı					
	En Alt- Orta	En Alt-Yüksek	En Alt-En Üst	Orta-Yüksek	Orta-En Yüksek	Yüksek-En Yüksek
Ağır/Hafif Hırsızlık ve Uyuşturucu Suçları	.04	.16**	.24***	.11*	.19***	.08
Cinsel İçerikli Suç Davranışları ve Kandırma	.08	.33***	.53***	.25***	.45***	.20**
Statü Suçu ve Okul Kurallarına Aykırı Davranmak	.20**	.48***	.66***	.28***	.46***	.18*
Öfkeyi Kontrol Edememek/Kavgaya Karışmak	.25***	.52***	.73***	.27***	.48***	.21**
Zarar ve Tahripçilik	.08	.23***	.37***	.15*	.28***	.13
Kopya Çekmek	.13	.59***	.95***	.45***	.81***	.36**
Araç Kullanmayla İlgili Statü Suçu	.30**	.54***	.72***	.24*	.42***	.18
Davranış Ortalaması	.13*	.34***	.50***	.22***	.38***	.16**

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Diğer tüm sapkın davranış türleri dört özdenetim kategorisinde hem kızlar, hem erkekler için azalma gösterirken, bu boyutta kızların en alt ve orta özdenetim kategorileri arasında görülen çok düşük farkın eğilim çizgisini bozduğu anlaşılmaktadır (bkz. Şekil 8). Dolayısıyla, bu bulgular, özdenetim ve sapkın davranış türleri arasındaki ilişkinin ('cinsel içerikli suç davranışları ve kandırma' dışında) hem kızlar, hem de erkekler için neredeyse aynı yapıda olduğuna işaret etmektedir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Sosyal yaşamın zorunlu kıldığı toplumsallaşma sürecinde bireyin hareket alanı, içinde yaşadığı toplum tarafından belirlenmektedir. Davranışların sergilenmesinde kurallar, gelenekler, yasalar gibi birçok yazılı ya da yazısız sınırlamalar davranışlarımızın yönünü belirlememize neden olmaktadır. Bu dinamik süreç zamansal boyutta değişimler de göstererek toplumsal sistemin iç düzenini korumaya dönük yaptırımlar ve uygulamaları da içermektedir. Bazı davranışların sonucunda cezai yaptırımlar uygulanmakta; bu tür davranışlar suç davranışı grubunda değerlendirilmektedir. Araştırmamızda ele aldığımız davranış türleri ise, toplumda yapılması hoş karşılanmayan veya yapıldıktan sonra çeşitli nedenlerle takibata uğramayan davranış gruplarını, yani sapkın davranışlardır. Bu araştırma, söz konusu davranışların sergilenmesinin altında yatan nedenlerden bazıları açıklamaya dönük bir çalışmadır.

Sapkın davranışları ve suça yönelmeyi gelişimsel bakış açısıyla incelediğimizde tablonun özellikle bazı yaş dönemlerinde kötüleştiği görülmektedir. Artışın yaşandığı bu dönemler çocukluktan çıkış ve ergenlik dönemleridir. İnsan hayatında önemi büyük olan bu dönemler üzerinde çalışmalar yapan araştırmacılar birçok farklı bilimsel disiplin alanından açıklamalarla konunun iyice netleşmesini sağlamışlardır. Ancak, söz konusu hayat dönemleri göz önüne alındığında getirilecek açıklamaların hem sosyal, hem de psikolojik temaları eşdeğer katkılarla içermesi gerekmektedir. Dolayısıyla, gelişim psikolojinin bu alanda söyleyebilecek çok sözü bulunmaktadır. Çeşitli alanlardan gelen verilerin birlikte değerlendirilmesi, sorun olarak alınan konunun daha iyi anlaşılabilmesini, çözüme dönük çalışmaların işlevsel bir biçimde uygulanabilmesini kolaylaştıracaktır.

Suçbilim alanında ergenlerin suça ve sapkın davranışlara yönelmesine neden olabilecek birçok kuramsal açıklama ileri sürülmüştür. Özellikle, bazı ergenlerin neden sapkın davranışa *yönelmediklerini* açıklamak amacıyla Gottfredson ve Hirschi (1990) tarafından ileri sürülen Genel Suç Kuramı alanda hem psikolojik, hem de sosyolojik temalar içeren nadir kuramlardan biri olma niteliğini taşımaktadır. Özdenetim (*self-*

control) kavramını anahtar faktör olarak gören bu kuram, tez çalışmamızın özünü oluşturan açıklamadır. Gottfredson ve Hirschi (1990), özdenetim düzeyi yüksek bireylerde suça yönelmenin düşük olduğunu, bu özelliğin gelişiminde çocukluk döneminin yaşamsal önemi bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Özdenetim düzeyi, aile içi denetim mekanizmalarıyla ve, özellikle de, ebeveyn ve bakıcı davranışlarıyla biçimlenmektedir.

Bu araştırmamızda Bursa ilinde ergenlik dönemindeki öğrencilerin özdenetim düzeyi ile aile işlevlerine yönelik algıları arasındaki ilişkilere odaklanılmış; aynı zamanda bu değişkenlerin ergenlerin bildirdikleri sapkın davranışlarla bağlantıları ele alınmıştır.

Bulgular, ergenlerin özdenetim düzeyi ile sapkın davranış sergileme sıklıkları arasında yüksek sayılabilecek bir düzeyde ve anlamlı bir korelasyon ($r = -.44, p < .001$) bulunduğunu göstermektedir; yani, özdenetim düzeyi düşük olan kız ve erkek ergenlerde sapkın davranış sergileme sıklığı yüksek olmaktadır. Bulgular Genel Suç Kuramı'nın savını destekler niteliktedir. Sapkın davranışın alt tipleriyle özdenetim düzeyi arasındaki ilişki değerlendirildiğinde de aynı tabloyu ortaya çıkmaktadır: tüm alt tiplerde özdenetim düzeyi düştükçe sapkın davranış görülme oranı yüksek bulunmuştur. Özdenetim düzeylerinin cinsiyete göre değerlendirilmesinde özdenetim düzeyinin puan ortalamalarının kızların lehine olduğu sonucu bulunmuştur. Erkeklerin özdenetim düzey puan ortalamaları, kızlardan düşük bulunmuştur. Bu durum ergenlik dönemi boyunca ele aldığımız tüm yaş gruplarında benzer şekildedir.

Ailedeki kız kardeş sayısının artması ile özdenetim düzeylerinin yüksek olması arasında ilişki bulunmaktadır. Kız kardeşlerin diğer çocuklar için uygun modeller olması, bu bulgunun altında yatan nedenlerden biri olabilir. Benzer şekilde hane içinde yaşayan insan sayısındaki artış, aile içindeki çocuğa yönelik denetim olanaklarında ve davranış biçimlenmesinde yapıcı ve destekleyici unsurların artış şeklinde yorumlanabilir.

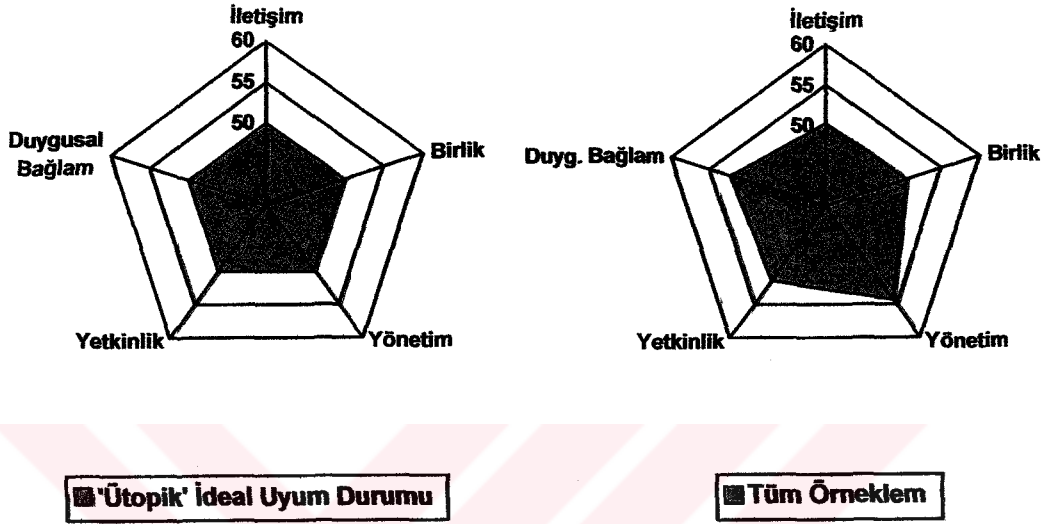
Ergenlerin kendilerini ne derecede dindar gördüklerini belirlemeye yönelik soruya verilen yanıtların regresyon analizinde, kendini dindar görme eğilimi arttıkça, özdenetim düzeyinin de yükseldiği görülmektedir. Bununla birlikte, kız katılımcıların dindarlık puanlarının yükselmesi özdenetim düzeylerinde de artışa yol açarken,

erkeklerin özdenetim puanlarının bu değişkenden kızlar kadar etkilenmediği görülmektedir.

Kız ve erkek ergenlerin sapkın davranış ölçeği değerlendirilmesinde, sapkın davranışların yedi alt boyutu ayrı ayrı ele alındığında, tüm boyutlarda erkek ergenlerin sapkın davranış puanları kızlardan yüksek bulunmuştur. Toplumsallaşmada kızlara yüklenen cinsiyet rolleri gereği uysal ve uyumluluğun desteklendiği, davranışlarının daha fazla denetime tabi tutulduğu düşünüldüğünde, çıkan sonuç bizi fazla şaşırtmamaktadır.

Ele aldığımız kuramın ikinci vurgusu da, özdenetim düzeyinin çocukluktan itibaren sergilenen ebeveyn yaklaşımları ve aile içi denetim mekanizmalarıyla gelişmekte olduğudur. Bu çalışmada, alandaki çalışmaların çocuğun denetim üzerindeki vurgusunun ötesine geçerek, aileyi bir sistem olarak ele alma yaklaşımını benimsedik. Böylece, aile içi iletişim, birlik, yönetim, yetkinlik ve duygusal bağlam gibi temel işlevlerin özdenetim ve, dolayısıyla da, sapkın davranış sergileme üzerindeki etkilerini inceleme şansı elde edildi. Araştırmamızdan çıkan bulgulara göre, özdenetim düzeyi ile bireyin ailenin tüm işlevlerine yönelik algısındaki olumluluk arasında pozitif ve anlamlı ($r = .25, p < .001$) bir ilişki bulunmaktadır; ergenin ailesine yönelik algılarının olumluluğu arttıkça, özdenetim puanlarında da bir artış görülmektedir. Benzer biçimde, ailenin yukarıda sıralanan beş işlevine yönelik algıların olumluluk düzeylerindeki artışlar yine özdenetim düzeylerindeki artışlarla pozitif ve anlamlı korelasyonlar sergilemektedir. Bu da, özdenetim gelişimindeki aile etkisinin sadece denetimi ve disiplini vurgulayan yönetim ve yetkinlik işlevleriyle sınırlı olmadığına işaret etmektedir.

Aileyi değerlendirirken ebeveyn-çocuk ilişkisini tek boyutlu olarak ele alırsak aile yapısına ait çıkarsamalar yapamayız. Aile yapı itibarıyla dinamik yapısal bir sistemdir. Ebeveynlerin çocukla ilişkisi kadar, birbirleriyle ve çevreyle ilişkileri mevcuttur. Bu durum aile içi ilişkileri dinamik kılmaktadır. Ebeveynlerin çocuğu etkilemesi kadar, çocuk da onları etkilemektedir. Bu karşılıklı etkileşim tek tek bireylerin yapısal özelliklerinden fazlasını ortaya çıkarmaktadır. Aile içi ilişkilerin örüntüleri bu anlamda önem taşımaktadır. Bu sosyal grubu bir arada tutan güçlü bağlar bulunmaktadır. Gülerce (1996)'nin görüşüne göre, birey, aile içinde yaşanan ilişkiler ve

Şekil 9 Sistemik Aile Yaklaşımında Ütopik İdeal Uyum Durumu ve Tüm Örneklem Ortalamasıyla İlgili Şekiller

tekrarlanan örüntülerle kendi psikolojik yapısını biçimlendirmekte; aynı zamanda ailenin bağlamı da bu ilişkiler yoluyla biçimlenmektedir.

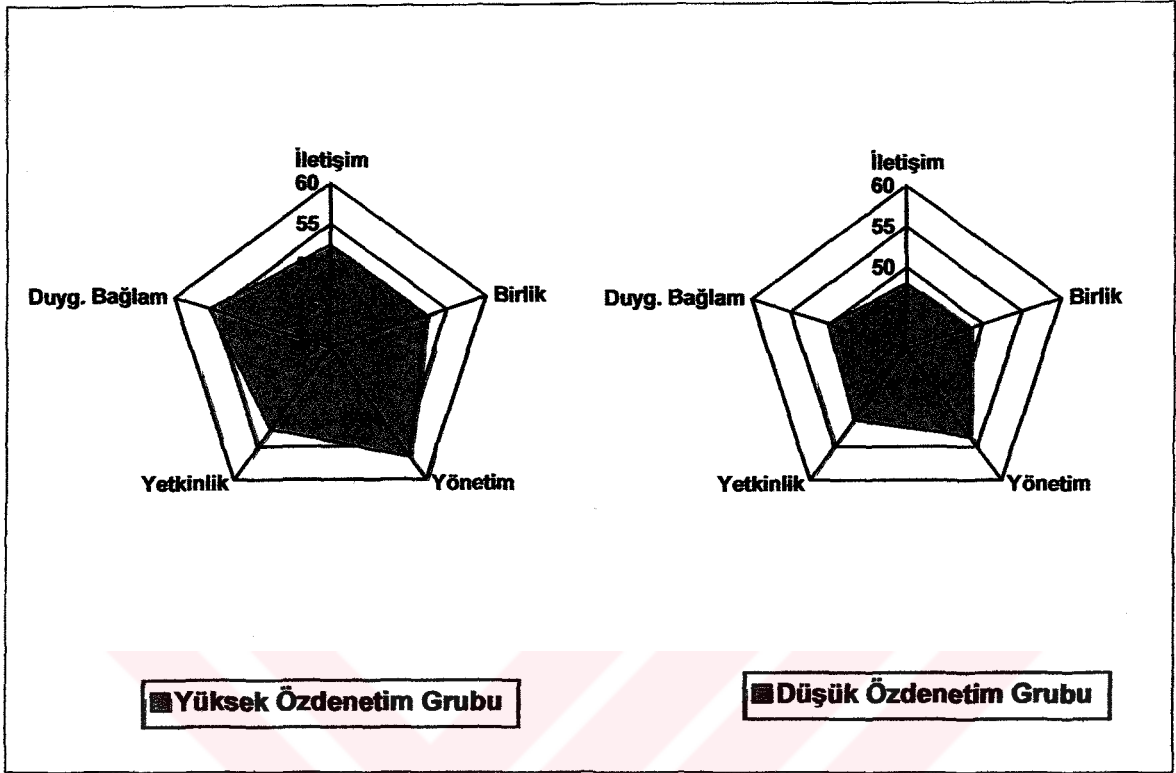
Aile bu anlam itibarıyla bir sistem olarak ele alınmalıdır. Gülerce (1996)'nin aileyi değerlendirirken kullandığı yapısal değişkenleri ele alarak yönetim, birlik, iletişim, yetkinlik, duygusal bağlam boyutlarında ergenlerin ailelerini değerlendirme verileri ile özdenetim düzeyleri arasındaki ilişkinin analizinde hem kızlarda, hem de erkeklerde en yüksek puanlar yönetim boyutunda bulunmuştur. Örneklem grubumuz itibarıyla ortalama Türk ailesi verilerini değerlendirdiğimizi düşünüyoruz. Ataerkil toplum olma özellikleri ağır basan bu grupta aile içi örgütlenme, disiplin, kurallar, davranışsal kontrollerin ve rollerin değerlendirildiği yönetim boyutunun yüksek puanlarda bulunması yadırganmamaktadır. Bu bulgular sonucunda aile içinde ebeveynlerin çocuğun davranışlarını kontrol ve düzenlenmesi üzerine etkilerinin özdenetim gelişmesini destekleyeceğini düşünmekteyiz. Yönetim boyutuyla aile

yapısını değerlendirme verileri özdenetim düzeylerine göre ayrılarak incelendiğinde özdenetim düzeyi en düşük ve en yüksek grupların her ikisinde de ideal boyuttan yüksek değerlerde puanlar bulunmuştur. Sonuç itibariyle Türk ailesinde çocuğun özdenetim düzeyinin gelişmesinde aile yapısındaki duygusal bağlam, iletişim ve birlik işlevleri belirleyici rol oynamaktadır. Bu durumu kız ve erkek ergenler açısından ayrı ayrı incelediğimizde benzer bulgular karşımıza çıkmıştır. Her iki cins içinde yönetim işlevine yönelik algılar yüksek değerler taşımaktadır. Yapılan regresyon analizinde birlik ve duygusal bağlam boyutları anlamlı şekilde etkilidir. Ergenlerin bu iki boyuttaki yükselen puanları özdenetim düzey puanlarının artışı beraberinde getirmektedir.

Ergenlerin aile işleyişini tüm boyutlarıyla değerlendirdikleri AYDA Birey özdenetim düzey puanlarını kategorilerine göre incelediğimizde kız ve erkek ergenlerin aile içindeki uyum arttıkça özdenetim düzeylerinin de yükseldiği bulunmuştur. Özdenetim düzeyinin yükselmesinde, aile bireylerinin birbirleriyle iletişiminin açık net olması, kendilerini özgürce açmaları, bağlılıkları, yakınlık göstermeleri, aile içi disiplin, problem çözmede ve amaçların gerçekleştirilmesinde yeterlik, aile ortamındaki yapıcı ve destekleyici temalar, sevgi gerekli ve önem taşımaktadır.

Araştırmamızın aile işlevleri ve özdenetim düzeyi arasındaki bulgularını daha iyi betimlemek için, tüm örneklem, en düşük ve en yüksek özdenetim gruplarındaki deneklerin algılarına ilişkin hazırlanan grafiklerden yararlanmakta fayda vardır. Bu grafiklerden ilk ikisi sistemik aile yaklaşımında ütöpik ideal uyum durumu ve araştırmamızda kullanılan örneklemin tümünün ortalamalarını temsil etmektedir (bkz. Şekil 9).

Aile içerisinde işlevler açısından ideal bir uyum durumunun ne olduğu sorgulandığında her bireyden ve her farklı aileden alınacak yanıtlar da farklı olacaktır. Üstelik durum, kültürel ve sosyal yapı farklılıkları da işin içine katılınca daha da karmaşık bir hale bürünecektir. Dinamik bir yapıya sahip olan aile sistemini incelerken araştırmacıların kavramlar geliştirebilmesini kolaylaştıracak ve aile yapısına dair fikirleri sürebilecekleri bir referans noktasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bir 'denge'

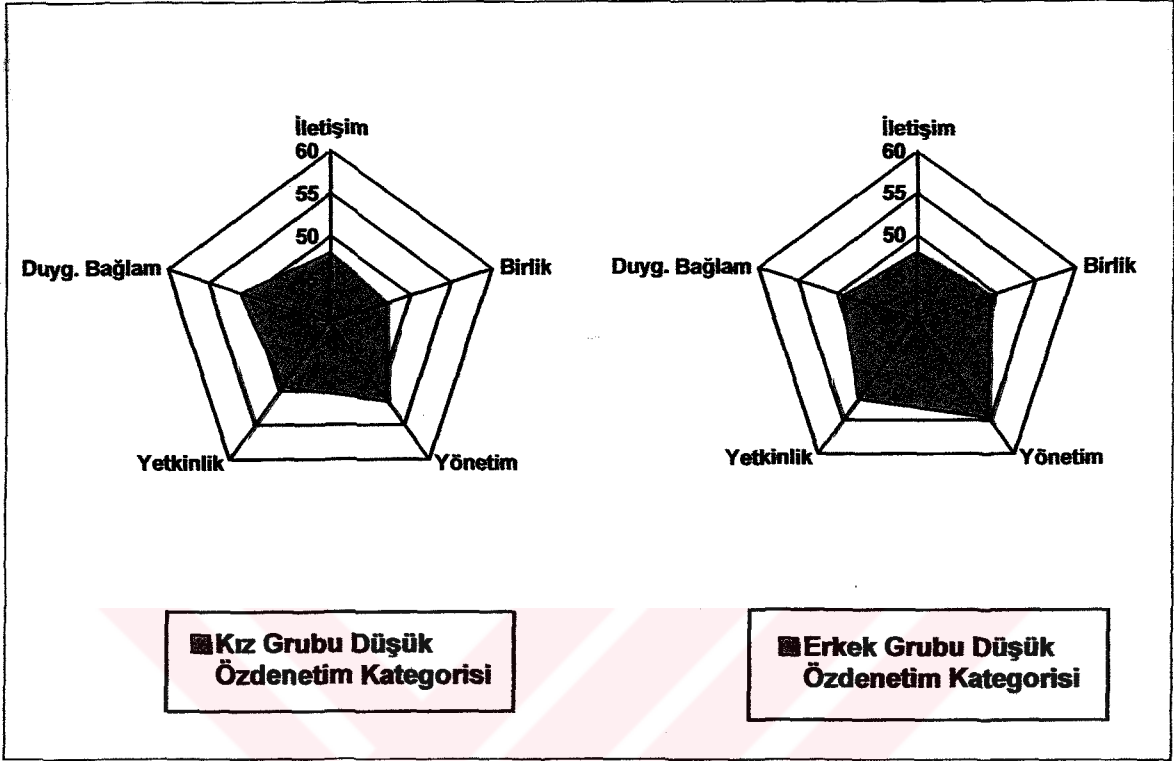

Şekil 10 Örneklemin En Üst ve En Alt Düzey Özdenetim Kategorilerindeki Öğrencilerin Beş Aile İşlevindeki Konumlarının Ortalamalarından Oluşan Prizmalar

durumunun belirlenmesi, ütopyik ideal bir uyum durumunun varsayılması ihtiyacı da buradan kaynaklanmaktadır. Gülerce'nin aile yapısını anlamaya ve değerlendirmeye dönük analiz çalışmasında ileri sürdüğü ideal uyum durumu, aile işlevlerinin (yönetim, iletişim, birlik, yetkinlik, duygusal bağlam) eşit ağırlıkta yer alacağı dengeli bir beşgen prizma yapısını varsaymaktadır. Bu sanal ve ideal yapı gerçek yaşamda ulaşılması ve/veya sürdürülmesi olanaksız olan, ütopyik bir yapıyı ifade etmektedir. Bu referans noktasından hareketle, araştırmamıza katılan tüm ergenlerin beş aile işlevine yönelik algılarının ortalamasını temsil eden beşgen prizma Şekil 9'da sunulmaktadır. Görüleceği gibi, ortalama Bursa aile yapısı, yönetim, duygusal bağlam ve yetkinlik işlevleri idealin ötesinde gelişmiş bir nitelik sergilemektedir. Özellikle yönetim işlevinin aşırı gelişmişliği ilgi çekici olmakla birlikte, Gülerce'nin Türkiye genelinde yürüttüğü norm çalışmasında elde ettiği Ortalama Türk Ailesi bulgularıyla oldukça uyumludur. Bulgularımız, örnekleminizdeki aile yapısındaki kontrol, disiplin, ve karar alma

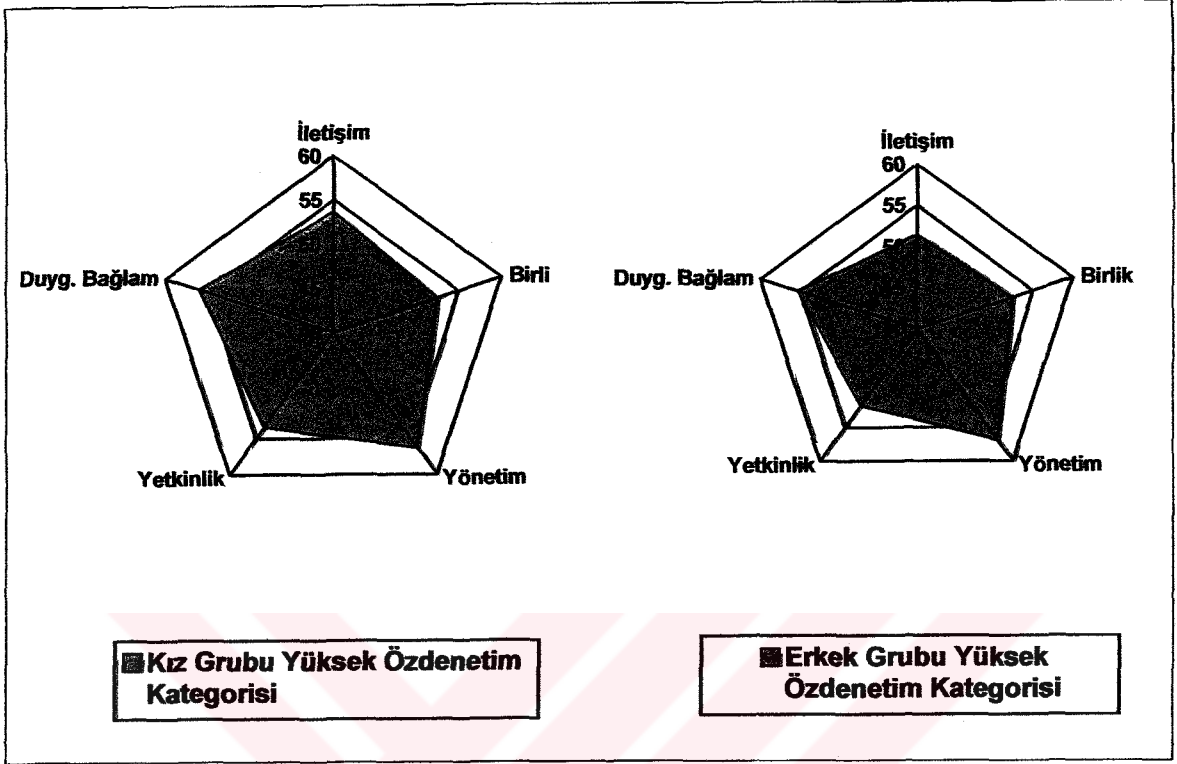
mekanizmalarındaki işleyişin ve örgütlenme yapısının iyi olduğunun işaretlerini vermektedir. Öte yandan, duygusal bağlamda işlevindeki artış ise, bu işlevde düşük olan Ortalama Türk Ailesi bulgularına uymamaktadır. Ailedeki dayanışma ve anlayışın iyi düzeyde olduğuna işaret eden bu bulgumuz, belki de Bursa ilindeki yüksek eğitim düzeyinin bir yansıması olabilir. Gülerce'nin bulgularının anne, baba ve çocuk ortalamalarından elde edilmiş olduğu; bizim bulgularımızın ise, yalnızca ergenlerin algılarına dayandığı da göz önüne alınırsa, kesin bir sonuç için ebeveynlerin verilerine de başvurulması gerektiği söylenebilir.

Örnekleme içindeki en düşük ve en yüksek özdenetim grupları ayrıştırılarak oluşturulan grafikler Şekil 10'da sunulmaktadır. En düşük özdenetim grubundaki ergenlerin aile işlevlerine yönelik algıları yönetim boyutundaki artışa karşılık, iletişim ve birlik işlevlerinde düşüşler sergilemektedir. İletişim işlevi, aile bireylerinin birbirleriyle net ifadeler yoluyla anlaşması ve iletişim yollarının açık olması anlamına gelmektedir. Buradaki tablo, özdenetim düzeyi düşük ergenlerin aile içinde yakınlık ifadesi olarak açık ve doğrudan mesajlar pek kullanılmadığını, kendini açma ve sözel anlatıma sık rastlanılmadığını vurguladıkları anlaşılmaktadır. Çocuğun aile içinde konuşması özendirilmemesi de, bir diğer sorun olarak belirmektedir. Birlik işlevindeki ortalamanın düşüklüğü ise, özdenetim düzeyi düşük ergenlerin aile içi dayanışma ve hedef uyuşması konusunda sorun ifade ettiklerinin bir göstergesidir. Bu ergenlerin genel aile yapısı, iletişim ve aile içi birlik işlevlerinden verilen ödünlerler aşırı bir yönetim eğiliminin işaretlerini taşımaktadır. Yüksek özdenetim grubu ise, özellikle yönetim ve duygusal bağlam işlevleri açısından oldukça gelişmiş bir yapı sergilemektedir. Ancak, yönetim işlevindeki aşırı vurgu, diğer işlevlerden ödün verilmeden gerçekleştirilmektedir. Yüksek iletişim, güçlü bir birlik ve sorun çözme kapasitesi yüksek bu aile yapısı, gelişmiş bir duygusal alışveriş bağlamı içerisinde yönetsel aşırılığını ergene açıklayabilme ve ikna edebilme şansına da sahip oluyormuş gibi görünmektedir.

Şekil 11 En Alt Düzey Özdenetim Kategorilerindeki Kız ve Erkek Öğrencilerin Beş Aile İşlevindeki Konumlarının Ortalamalarından Oluşan Prizmalar

Özdenetim düzeyleri ve aile işlevleri arasındaki ilişkiyi cinsiyet faktörünü kullanarak betimlediğimiz grafikler Şekil 11’de sergilenmektedir. Düşük özdenetimli kız ergen grubundaki bulgularda yönetim ve duygusal bağlam işlevlerinin en gelişmiş işlevler olduğu görülmektedir. Ancak, birlik, iletişim ve yetkinlik boyutlarında ideal durumdan bir sapma göze çarpmaktadır. İletişim ve birlik işlevleriyle ilgili algıların oldukça olumsuz bir yapı sergilemesi, düşük özdenetim grubu kızların beledikleri açıklık ve desteği elde edemediklerine işaret etmektedir. Düşük özdenetimli erkek grubunun bulgularında ise, yönetim ve yetkinlik boyutunda artış görülmekteyken, iletişim, birlik ve duygusal bağlam boyutlarında ideal yapıya göre bir daralma söz konusudur. Sözü edilen işlevlerdeki daralmaya karşın, yönetim alanındaki genişleme yine sorunlu bir denetim anlayışının varlığını sezdirmektedir. Bu anlayış, aşırı disiplinli, kararların hiyerarşik yapıyla alındığı, bunun da çoğunlukla baba tarafından gerçekleştirildiği, karar aşamasında eşitlikçi bir ortamdan çok, tek taraflı kararların uygulandığı yapıyı yansıtır gibi görünmektedir. Bu dayatmacı sistemin çocuğun özerk

Şekil 12 En Üst Düzey Özdenetim Kategorilerindeki Kız ve Erkek Öğrencilerin Beş Aile İşlevindeki Konumlarının Ortalamalarından Oluşan Prizmalar

gelişimini olumsuz yönde etkilediği açıktır. Gülerce, katı disiplin ve aşırı esnek yönetimin aile sistemine olumsuz etkisi olacağını ileri sürmektedir. İletişim ve duygusal bağlam boyutunun düşük değerlerde görülmesi bu dayatmacı aile yapısıyla ilgili tabloyu netleştirmektedir. Bu aile yapısında, çocukluk döneminde toplumsal uyuma yardımcı olacak kuralların benimsenmesi süreci özerk bir içselleştirmeden çok, dayatmacı engellemeler yoluyla yapılandırılmaktadır.

Şekil 12, yüksek özdenetime sahip kız ve erkek ergen gruplarındaki yapıları betimlemektedir. Aile işlevlerinin Yüksek özdenetime sahip kız ergen grubunda aile işlevlerinin tümü ideal yapıya göre oldukça genişlemiş bir yapıyı karşımıza çıkarmaktadır. Özellikle yönetim ve duygusal bağlam boyutlarındaki artış dikkat çekici boyutlara ulaşmaktadır. İletişim, yetkinlik ve duygusal bağlam boyutu yüksek özdenetimli erkek bireylere göre daha fazladır. Bu denli genişlemiş bir yapı, ailenin

ergenin karar alma durumlarında görüşünü rahatça ortaya koymasını sağlayacak yapıda olduğunu göstermekte ebeveynlerin denetim mekanizmasının tutarlı ve düzenleyici bir işleyişe sahip olduğuna işaret etmektedir. Yüksek özdenetimli erkek ergen grubunda ise, yönetim ve duygusal bağlam işlevlerindeki genişlemeler ilk göze çarpan bulgulardır. Özellikle, duygusal bağlamla ilgili durum ilgi çekicidir. Yönetimle ilgili beklentileri açık ve destekleyici bir duygusal atmosfer içinde sağlayan bu yapının oldukça yüksek düzeyde olan beklentilerini ergene kabul ettirmekte zorlanmadığı söylenebilir.

Aile işlevleri ve özdenetim ilişkisine yönelik betimlemelerimiz, yönetim işlevinin özdenetim düzeyinin yükselmesinde tek başına etkili olmayabileceğini düşündürmektedir. Zaten otoriteryen bir anlayışla yönlendirilen Türk ailesinin yönetim işlevine de doğal bir önem vermesi beklenecektir. Bu tür bir yapı içinde özdenetim gelişimi ancak diğer aile işlevleriyle birlikte tam olarak açıklanabilir. Batı toplumlarındaki özerkliği engelleyecek bir tehdit olarak görülebilecek bu durum, toplumumuzda aile yapısının çok da rahatsızlık uyandırmayan bir özelliği, bir tür genel norm olarak değerlendirilebilir (Kağıtçıbaşı, 2000).

Ebeveynler, çocuklarının gelişme döneminde gösterdikleri sapkın davranışları fark ederek bunların önlenmesine yönelik yapacağı davranışları ve tutumlarıyla etkili olabilir. Anne baba çocuklarının yanlış davranışlarına gösterecekleri mantıklı ve tutarlı disiplin ile çocuklarında toplumsal hayatta zorlanmamalarını sağlayacak, kendini sınırlayabilmiş, kontrollü hareket eden tutum ve davranışların gelişimini sağlayabilirler. Sapkın davranışlar ebeveynlerin çocuklarını izlemesi ile önceden saptanabilir ve bunlara yönelik uygun ceza verilmesi ile tekrar edilmesinin önüne geçilebilir. Bu şekilde davranış doğru olanla yapılandırılarak çocuktaki içsel kontrol mekanizmalarının gelişimi sağlanabilir. Bu durum gelişim dönemi sürecinde özdenetim gelişimine yardımcı olur. Ebeveyn denetimindeki yetersizlikler veya aşırılıklar özdenetim gelişimini de olumsuz etkileyecektir. Bu konuda anne ve babalara yönelik eğitimler, iletişim, aile içi yönetim gibi konularda önemli katkılar sağlayabilir. Özellikle de, risk altındaki çocuklarda, sorunlu davranışların başlangıcı aşamasında aile ve okul arasındaki bağlantıların sıkı tutulması ve gerekli önlemlerin alınması, eğitilmiş ebeveynlerin de katkısıyla, önemli mesafeler alınmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akers, R. (1979). Social learning and deviant behavior: a specific test of a general theory. *American sociologic review*, 44, 637-658.
- Arnett, J. J. (1995). Broad and narrow socialization: The family in the context of a cultural theory. *Journal of Marriage and the Family*, 57, 617-628.
- Baumrind, D. (1966). Effects of authoritative parental control on child behavior. *Child Development*, 37, 887-907.
- Becker, H. D. (1963). *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*. New York: The Free press.
- Bock, P. (2000). *İnsan davranışının kültürel temelleri*. Ankara: İmge yayınevi.
- Bosma, H. (1985). *Identity development in adolescence, coping with commitments*. Sage publications inc
- Burton, V., Evans, D., & Cullen, F. (1999). Age, self-control and adults offending behaviors: a research note assessing a general theory of crime.
- Cohen, A. (1955). *Delinquent boys*. New York: The Free press.
- Crain, W. C. (1980). *Theories of development*. London: Prentice-Hall.
- Cullen, F., & Agnew, R. (2003). *Criminological theory past to present*. Los Angeles: Roxbury.
- Çelen, N., & Kuşdil, E. (2000). *Kimlik statüleri ve aile örüntüleri*. 5. Ergen Günleri Kongresi'nde sunulan bildiri, Kuşadası.
- Dönmezer, S. (1994). *Kriminoloji*. İstanbul: Beta.
- Eldering, L., & Kloprogge, F. (1989). Different cultures, same school. Holland: Swets & Zeitlinger.
- Elliott, D., & Menard, S. (1996). Delinquent friends and delinquent behavior: Temporal and developmental patterns. D. Hawkins (Ed.), *Delinquency and crime: Current theories* (s. 28-63). Cambridge: Cambridge University Press.
- Erkan, R., Bağlı, M., Sümer, F., & Ünver, M. (2002). *Sosyal çevrenin sokak çocukluğuna ve çocuk suçluluğuna etkisi: Diyarbakır örneği*. 1. Ulusal Çocuk ve Suç Sempozyunu'nda sunulan bildiri, Ankara.

- Eysenck, H. J. (1964). Crime and personality (çev. K. Ersin). Boston: Houghton Mifflin Company.
- Farrington, d. (1996). The explanation and prevention of youthful offending. D. Hawkins (Ed.) Delinquency and crime: Current theories, (pp. 73-110) Cambridge: Cambridge University Press.
- Frustenberg, F., & v.d. (1987). Adolescent mothers and their children in later life. Family Planning Perspectives, 19, 142-151.
- Furstenberg, F. G. M. (1987). Adolescent mothers and their children in later life. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gander, M. J., & Gardiner, H. W. (2001). Çocuk ve ergen gelişimi (A. Dönmez, N. Çelen; B. Onur). Ankara: İmge kitabevi.
- Ginsburg, H., & Opper, S. (1969). Piaget's theory of intellectual development. Engelwood, NJ: Prentice-Hall.
- Glueck, E., & Glueck, S. (1950). Unraveling juvenile delinquency. Cambridge: Harvard University Press.
- Gottfredson, M., & Hirschi, T. (1990). A general theory of crime. California: Stanford University Press.
- Grove, W. M. (1990). Heritability of substance abuse and antisocial behavior: A study of monozygotic twins reared apart. Biological Psychiatry, 27, 1293-1304.
- Gülerce, A. (1996). Türkiye'de ailelerin psikolojik örüntüleri. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Matbaası.
- Hagan, J. (1985). Crime, criminal behavior and it's control. Toronto: McGraw-Hill.
- Hawkins, D. (Ed.). (1996). Delinquency and crime. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hirschi, T. (1969). Causes of delinquency. Los Angeles: University of California Press.
- Hurrelmann, K. (1988). Social structure and personality development. Cambridge: Cambridge University Press.
- İçli, T. (2001). Kriminoloji. Ankara: Bizim Büro Basımevi.

- Jacobs, P. (1965). Aggressive behavior, mental subnormality and the XXY male. Nature, 208.
- Kağıtçıbaşı. (2000). Kültürel psikoloji: Kültür bağlamında insan ve aile. İstanbul: evrim Yayınevi.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1990). İnsan, aile, kültür. İstanbul: Remzi kitabevi.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1999). Yeni insan ve insanlar. İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Kandel, E., & Mednick, S. (1991). Perinatal complications predict violent offending. Criminology, 29, 519-529.
- Kaner, S. (2002). Anababa denetimleriyle ergenlerin suç kabul edilen davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. 1. Ulusal Çocuk ve Suç Sempozyumu'unda sunulan bildiri, Ankara.
- Kocabaşoğlu, N. (2000). Serotonin ve şiddet. İ. Balcıoğlu (Ed.), Biyolojik, sosyolojik ve psikolojik açıdan şiddet. (s. 13-19). İstanbul: Yüce yayınları.
- Kohlberg, L., & Freundlich, D. (1971). Moral judgment in Youthful offenders. Harvard: Harvard University Press.
- Korkmaz, B. (2000). Pediyatrik davranış nörolojisi. İstanbul: İstanbul üniversitesi Yayınları No:4267.
- Kroger, J. (1989). Identity in adolescent: The balance between self and other. London: Routledge.
- Kulaksızoğlu, A. (2000). Ergen psikolojisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Küntay, E. (1986). Gençlerde suçluluk : okul ve adolesan döneminde sağlık. İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Lau, S., & Cheung, P. C. (1987). Relation between Chinese adolescents perception of parental control and organization and their perception of parental warmth. Developmental Psychology, 23.
- Loeber, R. (1996). Continuity, change and pathways in problem behaviors. D. Hawkins (Ed.), Delinquency and crime (pp. 1-22). Cambridge: Cambridge University Press.

- Loeber, R., & Blanc, M. (1993). Precursors, causes and the development of criminal offending. F. A. Hay, A. Angold (Ed.), Precursors and causes in development and psychopathology. New York: John Wiley & Son Ltd.
- Loeber, R., & Stouthamer-Loeber, M. (1987). Prediction. H. Quay (Ed.), Handbook of juvenile delinquency. New York: Wiley.
- Matsueda, R. L. (1989). The dynamics of moral beliefs and minor deviance. Social Forces, 68, 428-457.
- Mednick, S. (1983). Genetic influences on criminal behavior: Evidence from an adoption cohort. Dusen & S. Mednick (Eds.), Prospective studies of crime and delinquency. Boston: Kluwer-Nijhoff.
- Moffitt, Caspi, & White, B. N. L. (1994). Measuring impulsivity and examining its relationship to delinquency. Journal of Abnormal Psychology, 103, 192-205.
- Moffitt, T. (1993). Adolescent-limited and life course persistent antisocial behavior: a developmental taxonomy.
- Moffitt, T., & Silva, P. (1988). IQ and delinquency: A direct test of the differential detection hypothesis. Journal of Abnormal Psychology, 97, 330-333.
- Muuss, R. E. (1996). Theories of adolescence. New York: McGraw-Hill.
- Newson, J., & Newson, E. (1989). The extent of parental physical punishment in the U.K., London: Approach.
- Noller, P., & Fecney, J. (1996). Adult attachment.: Sage.
- Piaget, J. (1991). Ergenlikten yetişkinliğe bilişsel gelişim. Eğitim Bilimleri Dergisi, 24(1).
- Reckless. (1961). The Crime problem. New York:
- Robin, A., & Foster, S. (1989). Negotiating parent-adolescent conflict: A behavioral family systems approach. New York: The Guilford Press.
- Robins, L. (1979). Study childhood predictors of adult outcomes: Replications from longitudinal studies. Barret , Rose, Klerman (Eds.), Stress and mental disorder. (s. ???) New York: Raven Press.

- Robins, L. (1986). Change in conduct disorder over time. D. Farran & D. McKinney (Eds.), Risk in intellectual and psychosocial development. New York: Academic Press.
- Savrun, M. (2000). Şiddetin nörobiyolojisi. İ. Balcıoğlu (Ed.), Biyolojik, sosyolojik ve psikolojik açıdan şiddet. (pp.5-9) İstanbul: Yüce Yayınları.
- Schultz, D. P., & Schultz, S. E. (2001). Modern psikoloji tarihi (çev. A. Yasemin). İstanbul: Kaknüs yayınları.
- Sheldon. (1942). Varieties of temperament. New York:
- Sokullu. (2002). Kriminoloji. İstanbul: Beta Basım.
- Steinhausen, H. C., & v.d. (1993). Long-term psychopathological and cognitive outcome of children with fetal alcohol syndrome. Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 32, 990-994.
- Sutherland, E. (1961). White collar crime. New York: Holt Rinehart and Winston Inc.
- Sümer, N., & Güngör, D. (1999). Yetişkin bağlanma stilleri ölçeklerinin Türk örneklemini üzerinde psikometrik bir değerlendirmesi ve kültürler arası bir çalışma. Türk Psikoloji Dergisi, 14, 71-106.
- Taylor, E. A. (1986). Childhood hyperactivity. British Journal of Psychiatry, 149, 562-573.
- Tehrani, J. M., S. (2000). Genetic factors and criminal behavior. Federal probation, 64, 24.
- Thornberry, T. (1996). Empirical support for interactional theory. D. Hawkins (Ed.), Delinquency and crime: Current theories. Cambridge: Cambridge University Press.
- Venables, P., & Raine, A. (1987). Biological theory. Thornton ve Williams (Eds.), Applying psychology to imprisonment. London: Her Majesty's Stationery Office.
- Vetter, H. J., & Silverman, I. (1986). Criminology and crime. New York: Harper & Row.
- Vygotsky, L. S. (1998-(orjinal baskı 1961)). Düşünce ve dil (çev. S. Koray). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

- Weiss, J., & Hawkins, D. (1981). Reports of national juvenile justice assessment center, Washington: Washington University Center.
- West, & Farrington. (1975). Who becomes delinquent. London: Heinmann books.
- Yavuzer, h. (2001). Çocuk ve suç. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yılmaz, A. (1999). Çocuk yetiştirme tutumları: Kuramsal yaklaşımlar ve görgül çalışmalar. Türk Psikoloji Yazıları, 1(3), sf:99-118.
- Yılmaz, t. (2002). Ergenlerde risk alma davranışının incelenmesi. 1. Ulusal Çocuk Ve Suç Sempozyumu, Ankara.

33) İnsanın sınırlarını zorlayacak kadar zor olan işlerden kaçınmaya çalışırım.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
34) Diğer insanlar için sorun yaratacağımı bilsem bile, istediğim şeyi elde etmek için uğraşırım.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
35) Çoğu zaman, gelecekteki hedefime zarar verecek bile olsa, bana keyif verecek olan ne varsa onu yaparım.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
36) Heyecan ve macera, benim için güvenlikten daha önemlidir.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
37) Çoğu kez insanlar beni o kadar kızdırırlar ki, onlara vurmak isterim.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
38) Gelecekte sonuçlanacak şeyler için uğraşmaktansa, hemen şimdi sonuç verecek şeyleri yapmayı tercih ederim.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
39) Bazen sırf eğlence olsun diye tehlikeli şeyler yaparım.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
40) Sık sık, işler istediğim gibi gitmediği için çok rahatsız olduğumu fark ediyorum.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

V. BÖLÜM

Bu bölüm, bazı davranışları içeren 38 cümleden oluşmaktadır. Her bir cümleyi dikkatle okuyunuz. Okuduğunuz her cümleden sonra, o cümlenin yanında yer alan kutucuklardan sizin durumunuzu en iyi yansıttığına inandığınız birini işaretleyiniz.

	4-5 kez ya da daha fazla	3-4 kez	1-2 kez	Hiçbir zaman
1) Okul zamanında sokaklarda başıboş gezmek.	☐	☐	☐	☐
2) Okul zamanında pastane, kahve, atari salonu ve benzeri yerlerde vakit geçirmek.	☐	☐	☐	☐
3) Bazı derslere girmemek için okuldan kaçmak.	☐	☐	☐	☐
4) Okulda sigara içmek.	☐	☐	☐	☐
5) Okuldan kaçmak.	☐	☐	☐	☐
6) Karşı cinsten birine elle sarkıntılık etmek	☐	☐	☐	☐
7) Yasaların görmenize izin vermediği filmlere gitmek.	☐	☐	☐	☐
8) Yasaların kullanmanıza izin vermediği otomobil, motosiklet gibi taşıt araçlarını kullanmak.	☐	☐	☐	☐

9)	Yasaların kullanmanıza izin vermediği alkollü içkileri içmek.	☐	☐	☐	☐
10)	Yasaların gitmenize izin vermediği meyhane, bar gibi yerlere gitmek.	☐	☐	☐	☐
11)	Karşı cinsten birine sözle sarkıntılık etmek	☐	☐	☐	☐
12)	Yasaların kullanılmasını yasakladığı kokain, esrar gibi uyuşturucu maddeleri kullanmak ya da satmak.	☐	☐	☐	☐
13)	Bisiklet, motosiklet ya da otomobil gibi araçları hız limitlerini aşacak şekilde kullanmak.	☐	☐	☐	☐
14)	Ücret ödemededen sinema, lunapark gibi yerlere gitmek.	☐	☐	☐	☐
15)	Ücret ödemededen otobüs, tren ve benzeri araçlarla seyahat etmek.	☐	☐	☐	☐
16)	Karşı cinsten birini uygun olmayan durumdayken gizlice gözetlemek	☐	☐	☐	☐
17)	Sözlü ya da yazılı sınavlarda fısıldamak.	☐	☐	☐	☐
18)	Sınavlarda kopya çekmek.	☐	☐	☐	☐
19)	Eğlence olsun diye binaların camlarını ya da sokak lambalarını kırmak.	☐	☐	☐	☐
20)	Bilerek okulun camlarını kırmak ya da okulun malına zarar vermek.	☐	☐	☐	☐
21)	Açık saçık ve porno içerikli dergi, CD ya da internet sitelerini izlemek	☐	☐	☐	☐
22)	Şişe kırarak, bidon devirerek ve bu gibi davranışlarla bilerek sokakları kirletmek.	☐	☐	☐	☐
23)	Sinema, park gibi halka açık yerlerdeki eşyalara zarar vermek.	☐	☐	☐	☐
24)	Ağaçlara sivri bir nesneyle yazılar yazmak.	☐	☐	☐	☐
25)	Başkasına ait bir şeye bilerek zarar vermek.	☐	☐	☐	☐
26)	Karşı cinsten birine kendi cinsel organını açıkça göstermek	☐	☐	☐	☐
27)	Öfkelendiği zaman eşyaları kırmak.	☐	☐	☐	☐
28)	Tartışma sırasında karşısındakine öfkelenerek dövmek.	☐	☐	☐	☐
29)	Başkalarının başlattığı kavgaya katılmak.	☐	☐	☐	☐
30)	Zaman zaman etrafı rahatsız eden ya da kavga çıkararak bir grubun üyesi olmak.	☐	☐	☐	☐
31)	Otobüslerde ya da kalabalık ortamlarda karşı cinsten birine cinsel amaçlı yaslanmak, dayanmak	☐	☐	☐	☐
32)	İsteddiği bir şeyi birinden almak için kavga başlatmak ya da kavgayla tehdit etmek.	☐	☐	☐	☐
33)	Bir kavga olduğunda kullanılacak bıçak, sustalı ya da muşta gibi araçlar taşımak.	☐	☐	☐	☐

34) Korkutmak amacıyla başkalarına vurma, çelme takma, yolunu kesme gibi davranışlar göstermek.	☐	☐	☐	☐
35) Kavgada çakı, kırık şişe ya da sustalı gibi silah kullanmak.	☐	☐	☐	☐
36) Eğlence olsun diye dükkanlardan parasını ödemedi bir şeyler almak.	☐	☐	☐	☐
37) Birinin sırasından ya da dolabından haber vermeden eşyasını almak.	☐	☐	☐	☐
38) Yerine koymayı düşünmeden evden habersiz para almak.	☐	☐	☐	☐
39) Başkasına ait bir arabanın bir parçasını almak ya da benzinini boşaltmak.	☐	☐	☐	☐
40) Başkasına ait değerli bir şeyi sahibine sormadan alıp saklamak.	☐	☐	☐	☐
41) Okula ait bir malı haber vermeden alıp saklamak.	☐	☐	☐	☐
42) Çalıntı olduğu bilinen bir arabayla gezmek.	☐	☐	☐	☐
43) Çalıntı olduğu bilinen bir malı satın almak ya da hediye olarak kabul etmek.	☐	☐	☐	☐
44) Bir şeyler çalmak amacıyla başkalarına ait evlere ya da binalara girmek.	☐	☐	☐	☐
45) Karşı cinsten kişilerin duyabileceği şekilde açık saçık konuşmak, açık saçık şakalar yapmak	☐	☐	☐	☐

VIII. BÖLÜM

LÜTFEN AŞAĞIDAKİ SORULARI CEVAPLAYINIZ:

- 1) Doğum tarihiniz (Gün, ay, yıl olarak): ___ / ___ /19___
- 2) Cinsiyetiniz: Kız ___ Erkek ___
- 3) Bulüş çağına erdiniz mi? (Ses kalınlaşması, bıyıkların çıkması gibi) (Kızlar için adet-regl oldunuz mu?)
Evet ___ Hayır, henüz değil ___
- 4) Bir okula kayıtlı mısınız? Evet ___ Hayır ___
- 5) Eğer kayıtlıysanız, kaçınıc sınıftasınız? _____
- 6) Bu dönem hiç devamsızlığınız var mı? Evet ___ Hayır ___
Varsa, yaklaşık kaç gün? _____
- 7) Okuldaki başarı durumunuz nedir? a) Çok İyi b) İyi c) Orta d) Kötü e) Çok Kötü
- 8) Ailenizin aylık ortalama geliri kaç liradır? (Lütfen tüm fertlerin katkılarını göz önüne alarak belirtiniz) : _____
- 9) Bugüne kadar herhangi bir işte çalıştınız mı? Evet ___ Hayır ___
Cevabınız evet ise, genellikle ne tür bir işte çalıştınız? _____
- 10) Eğer okula gitmiyorsanız, şu an neyle meşgulsünüz?

- 26) Anne ve babanızın öğrenim durumu nedir/ ne idi? (Örneğin, ortaokul mezunu ya da ilkokul terk gibi):

Annenezin eğitim durumu: _____

Babanızın eğitim durumu: _____

- 27) Babanızın mesleği nedir/ ne idi ? Emeklilik öncesi en uzun süre yapılan işi belirtiniz ve mümkün olduğunca ayrıntılı bilgi veriniz. Örneğin:

Mesleği: Küçük esnaftı, kendi bakkal dükkanını işletirdi, yanında bir kişi çalışırdı):

Mesleği ve yaptığı işin ayrıntıları:

- 28) Annenezin mesleği nedir/ ne idi ? Emeklilik öncesi en uzun süre yapılan işi belirtiniz ve mümkün olduğunca ayrıntılı bilgi veriniz. Örneğin:

Mesleği: Memurdu, bir bankada şef yardımcısı olarak çalışırdı, beş görevlinin amiriydi):

Mesleği ve yaptığı işin ayrıntıları:

- 29) Daha önce herhangi bir suçlamayla okul yönetimi, polis, vb. tarafından soruşturmaya uğradınız mı ? Evet ____ Hayır ____
Cevabınız 'evet' ise, lütfen suçlamanın ne olduğunu ve bir ceza alıp almadığınızı aşağıda belirtiniz:

- 30) Daha önce ailenizden biri herhangi bir suçlamayla polis, vb. tarafından soruşturmaya uğradı mı? Evet ____ Hayır ____

Cevabınız 'evet' ise, lütfen suçlamanın ne olduğunu ve bu kişinin bir ceza alıp almadığını aşağıda belirtiniz:

- 31) Kendinizi ne kadar dindar olarak görüyorsunuz ? (Uygun rakamı daire içine alınız)

Hiç Dindar Değilim	Pek Dindar Değilim	Dindar Sayılırım	Oldukça Dindar Sayılırım	Çok Dindarım
0	1	2	3	4

- 2) Aşağıdaki maddeleri kullanıyorsanız, ne sıklıkla kullandığınızı belirtiniz:

	Hiç Kullanmadım	Sadece bir kez kullandım	Birkaç kez kullandım	Uzun süredir kullanıyorum
Sigara	☐	☐	☐	☐
Alkollü içkiler (bira, rakı vs.)	☐	☐	☐	☐
Bali, tiner, oje ya da benzeri maddeler	☐	☐	☐	☐
Uyuşturucu maddeler (esrar, hap vb.)	☐	☐	☐	☐

**ANKET SONA ERMİŞTİR; YARDIMLARINIZ İÇİN ÇOK TEŞEKKÜR
EDERİZ !**

**BELİRTMEK İSTEDİĞİNİZ HERHANGİ BİR GÖRÜŞ YA DA ÖNERİNİZ
VARSA, AŞAĞIDAKİ BOŞLUĞU KULLANABİLİRSİNİZ:**

Özgeçmişim

Bursa'da 1969 yılında doğdum. İlk öğrenimimi İstanbul, orta öğrenimimi Erzincan'da tamamladım. 1986 yılında Bursa Erkek Lisesi'nden mezun oldum. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Tıp Fakültesinden 1993 yılında hekim olarak mezun oldum. Afyon iline bağlı İhsaniye ilçesi Döğler Sağlık Ocağı'nda zorunlu hizmetimi yaptım. 1996 yılından itibaren Bursa Polis Okulu'nda kurum hekimi olarak görev aldım. Halen Bursa Polis Eğitim Merkezi'nde görev yapmaktayım. 2001 yılında Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Gelişim Psikolojisi yüksek lisans programına kabul edildim. 2002 yılında Yrd. Doç. Dr. M. Ersin KUŞDİL'in danışmanlığında "Ergenlerde sapkın davranışın nedenleri olarak özdenetim ve aile içi denetim mekanizmalarının analizi" konulu tezime başladım.

Dr. Mehmet Cem TÜRKES